

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

HETVEN ÉV

A ROMÁNIAI MAGYARSÁG TÖRTÉNETE 1919–1989

Budapest

AZ ÉRTELEMZAVARÓ HIBÁK JEGYZÉKE

- Tartalomjegyzék; 7. sor: 1921. évi földbirtoktörvény
24. old. 40. lábjegyzet: 25 p. helyett 34. p.
31. old; táblázat 10. sor: 186⁰/₀ helyett 18,6⁰/₀
32. old. 61. lábjegyzet: 1921 egyetemi oktatási törvény
126. old.: Szentegyháza = Szentegyházaskváros
134. old.: Erdes Miklós = Endes Miklós
136. old.: Schneller Károly címszó előtt kimaradt: Kalotaszeg

SZÍNES TÁBLÁK

Az erdélyi magyarság területi elhelyezkedése 1956-ban

A kategóriák sorrendje helyesen: 10,1–30,0⁰/₀
30,1–50,0⁰/₀
50,1–70,0⁰/₀
70,1–90,0⁰/₀
90,0⁰/₀ felett

Felülről a második jelmagyarázati négyszög színekitöltése helyesen zöld.

HETVEN ÉV

A ROMÁNIAI MAGYARSÁG
TÖRTÉNETE
1919–1989

A Magyarságkutatás könyvtára

•V•

Felelős szerkesztő
JUHÁSZ GYULA

Sorozatszerkesztő
DIÓSZEGI LÁSZLÓ
FEJŐS ZOLTÁN

BARABÁS BÉLA – DIÓSZEGI LÁSZLÓ – ENYEDI SÁNDOR
SEBŐK LÁSZLÓ – R. SÜLE ANDREA

HETVEN ÉV

A ROMÁNIAI MAGYARSÁG TÖRTÉNETE 1919 – 1989

Szerkesztette
DIÓSZEGI LÁSZLÓ
R. SÜLE ANDREA

Magyarságkutató Intézet
Budapest
1990

MFN 1995

Lektorálta
BODOR PÁL
POMOGÁTS BÉLA

Az ábrákat és térképeket szerkesztette
és rajzolta
SEBŐK LÁSZLÓ

REVIZIO 193

Selt. ár 34.650

Kész. 25.726

ISSN 0865-3925
ISBN 963 8105 038

Készült a Magyarságkutató Intézetben.
Megjelent a TS-5 Magyarságkutatás program támogatásával.

Tartalomjegyzék

I. Történeti áttekintés /Süle Andrea/	5
II. A romániai magyarság története 1919-1940 /Diószegi László/	11
Demográfiai helyzet	11
Jogi helyzet	20
Oktatásügy	22
Egyházak	32
Az 1910. évi földbirtoktörvény	34
Politikai jogok – részvétel az államvezetésben	35
Összefoglalás	43
III. A romániai magyarság helyzete 1940-1944 /Barabás Béla/	45
IV. A romániai magyarság története 1944-1989	49
Az 1944. augusztus 23-i antifasiszta fordulat és következményei /Süle Andrea/	49
Demográfiai helyzet /Sebők László/	51
Területi, településszerkezeti és társadalmi tagozódás /Sebők László, Süle Andrea/	57
A romániai magyar kisebbség helye az ország politikai és jogi rendszerében /Süle Andrea/	62
Oktatásügy /Enyedi Sándor/	74
Kulturális intézmények /Enyedi Sándor/	88
Egyházak /Barabás Béla/	100
Kapcsolatok az anyanemzettel /Barabás Béla, Sebők László, Süle Andrea/	110
Epilógus /Süle Andrea/	117
Helynévmutató /Sebők László/	121
Irodalmi tájékoztató /Diószegi László-Süle Andrea/	131

Történeti áttekintés

Erdély, ahol a romániai magyarság döntő többsége él, különböző korokban különböző területeket foglalt magában. Szűkebb történelmi értelmezés szerint ez azt a területet jelenti, amelyet a magyar királyok az erdélyi vajdák vezetésére bíztak, anélkül, hogy annak függetlenségét biztosították volna. Az erdélyi fejedelemség már nagyobb területre terjedt ki, és magában foglalta az ún. Partiumot is, amely a magyar királyság és az önálló Erdélyi fejedelemség között hol ide, hol oda tartozott. A mai nyelvhasználatban – elsősorban politikai fogalomként – azt a területet nevezzük Erdélynek, amelyet az I. világháborút lezáró békeszerződés Romániához csatolt, és magában foglalja a történelmi Erdélyen kívül a Bánságot, Máramarost, Szatmár-vidékét és a Körös-vidékét is.

Erdély majdnem egy évezrede a nemzetiségek együttélésének egyik csomópontja, különféle népek: magyarok, románok, németek (szászok és svábok), valamint más nemzetiségűek (szerbek, horvátok, zsidók, ukránok, szlovákok, ruszinok, stb.) közös hazája. Sorsa szorosan összefonódik a magyar, a román és a német múlttal. Ugyanakkor sajátos történelmi útja valamennyi itt élő nép sorsában és kultúrájában mély nyomokat hagyott. Erdély története tehát mind a magyar, mind a román történelem szerves része, de egyes korszakokban a magyar, míg máskor a román fejlődéshez kapcsolódik szorosabban. E sajátos helyzetből következik az is, hogy az Erdély körüli magyar-román vita – még akkor is, ha az ott élő kisebbségek mai helyzetéről van szó – leggyakrabban történelmi polémikiakban tör felszínre. Ezek az ún. történelmi érvek azonban sohasem magukban valók, hanem napi politikai célokat szolgálnak és az aktuális érdekek szerint változnak.

A magyar, román és német történészek között bizonyos viták természeteseek, hiszen Erdély története folyamán az egyes etnikumok érdekei és törekvései nem mindig estek egybe. A szakmai kérdéseket szakmai fórumokon lehet és kell tisztázni. A román történettudománynak és -írásnak azonban feladatává tették, hogy jogalapot teremtsen napi politikai törekvésekhez, és kritikus helyzetekben jogforrás szerepét töltsse be. Ennek érdekében régi nacionalista elméleteket elevenítenek fel. Így például az ún. történelmi jog kérdését – hogy tudnillik ki élt előbb Erdély területén –, mintha ez a tény meghatározó lenne a mai helyzet, a mai etnikai viszonyok és az állami hovatartozás szempontjából.

A mai román történetírás a dák-román kontinuitás elmélet talaján áll, és azt állítja, hogy a román nép a földrajzi Erdély területén alakult ki a dák és a római civilizáció egybefonódásából. E nézet képviselői szerint a dák-román szimbiózisból keletkezett román nép a római légiók visszavonulása után is Dáciában maradt. A népvándorlás vi-

harai elől a hegyekbe húzódott, és így megőrizte karakterét, nyelvi különállását. A VII–IX. században felvette a bizánci kereszténységet, aminek következtében dák–latin kultúrája a korai szláv feudalizmus elemeivel ötvöződött.

A román felfogás alapján tehát a dák–római eredet és az e tájakon való lét folytonossága a román nép alapvető vonása, ezzel szemben minden más ma Romániában élő nép későbbi bevándorló, amely a dákorománokhoz, de még a népvándorlás egyéb népeihez képest is a fejlődés alacsonyabb fokán áll. A kontinuitás-elmélet ugyanakkor azt is sugallja, hogy a „később jövőknek” valójában nem lehet joguk az egyenlőséghez, történelmi és kulturális hagyományok híján csak másodrendű állampolgárok. Jogegyenlőségük legfeljebb csak az „öslakos többség” jóindulatán nyugodhat. Ha ezekkel a jogokkal a kisebbségek nem tudnak megfelelően élni, ráadásul állandóan újabb követelésekkel állnak elő, akkor – a román felfogás szerint – a „megoldás” csakis a kisebbségi jogok megvonása és az etnikai csoportok minél gyorsabb asszimilálása lehet.

A magyarországi történetírás a román őstörténet problematikáját nem tekinti véglegesen lezártnak. A jelenlegi bizonyítékok alapján úgy tűnik, hogy Dácia tartományban, amelyet a rómaiak 106-ban foglaltak el és 271-ben ürítettek ki, semmilyen romanizált lakosság nem maradt. Az a rövid idő, amíg a terület a Római Birodalomhoz tartozott, nem volt elegendő a romanizáláshoz. A terület minden birtokosát ismerjük, akik a népvándorlás idején hosszabb-rövidebb ideig feltűntek, de semmiféle forrás nem támasztja alá a romanizált dák lakosság vagy a dákoromán állam létezését. A magyar álláspont szerint a vlach–román lakosság a XII. és XIII. századtól kezdve vándorolt be a Balkánról, egyre nagyobb hullámokban. Nagytömegű betelepedésük Erdély északi részére a tatárjárást követően, tehát a XIII. század második felében indult meg.

Erdély a középkorban a Magyar Királyság része volt, majd a középkori állam 1526-os összeomlása, illetve három részre szakadása után e terület 1542 és 1687 között önálló fejedelemségként létezett tovább, viszonylag laza függésben az Oszmán–Török Birodalomtól, a lényeges kérdésekben megőrizve szuverenitását, cselekvési szabadságát. A XVI. század végére megerősödött a magyar államiság Erdélyben, ami azt a felismerést tükrözte, hogy a Habsburg-politikával szemben, a magyar érdekek védelmében szükséges keleten egy, a törökre támaszkodó másik magyar államot fenntartani. A török birodalomnak a XVI. század második felében bekövetkezett átmeneti hanyatlása ugyanakkor lehetővé tette, hogy az erdélyi fejedelmek – az egykori királyságból fakadó történelmi tradíciók közössége, valamint a magyarországi nemességgel érzett nyelvi és kulturális egységtudatuk okán – az önálló magyar állam helyreállításáért vívott harc élére álljanak. Erdély tehát európai tényezővé vált, amit az is bizonyít, hogy Báthory István erdélyi fejedelmet 1574-ben lengyel királlyá választották.

A fejedelemség korabeli Erdély a magyar kultúra egyik fellelőjére lett, és mozgalmával hatott az egyetemes magyar művelődés fejlődésére is. Az erdélyi kulturális életet ebben a korban az új iránti nyitottság jellemezte: különböző vallások és világi szellemi áramlatok éltek viszonylag békében egymás mellett egy olyan időszakban, amikor Európában a vallási türelmetlenség volt a jellemző. Erdélyben a felekezetek

között létrejött egyensúlyi helyzet a „négy (bevet) vallás” (református, katolikus, evangélikus, unitárius) egyenjogúságának törvénybe iktatásához vezetett.

A XVII. század végére Erdély gazdasági és politikai szempontból is hanyatlásnak indult, megszűnt mint nemzetközi politikai tényező, és 1687-ben – a török kiűzését követően – osztrák tartománnyá vált, amelyet mint nagyfejedelemséget közvetlenül Bécsből kormányoztak.

A nemzeti ébredésnek, a modern nemzetté válásnak – a XVIII. század végén beköszöntő – kora Erdélyben a magyarságot találta a legkedvezőbb helyzetben, hiszen gyakorlatilag a XIX. század közepéig meg tudta őrizni intézményrendszerét, például Erdély 1437-es alkotmányát: a „három nemzet” (magyar nemesek, székely előkelők és szász patríciusok) szövetségét. Ebben az unióban azonban hiába keressük a románság képviselőit, azét a népet, amelynek történelében a XVIII. század szintén fordulópontot jelentett. A román etnikum ugyanis – az előző két évszázad népmozgalmainak következtében – a XVIII. század második felében került Erdélyben számbeli többségbe, és ekkor teremtetten meg a Habsburg-ház az ortodox románság egy részéből a görög katolikus egyházat.

A XVIII. század közepétől Erdély történetére a románságnak a külön „rendi nemzetként” való elismertetésért vívott harc nyomta rá a bélyegét. E küzdelem során született meg a római–román kontinuitás elmélet, amely annak ellenére, hogy mítosz volt, ebben a korszakban pozitív szerepet játszott a nemzeti tudat formálásában, a nemzeti összetartozás erősítésében, így a nemzetté válás egyik fontos eszméjévé vált. Az erdélyi román nemzeti mozgalom az 1791-ben benyújtott *Supplex Libellus Valachorum*-ban érte el csúcspontját. E folyamodvány leszögezi, hogy a románság a legnagyobb lélekszámú nép Erdélyben, és ezen az alapon a rendiség keretei között kíván helyet teremteni az erdélyi románságnak. Eszerint a románoknak negyedik nemzetként való bevetelét, a román papságnak, nemességnek és közrendűeknek a három natio megfelelő rétegeivel azonos elbírálást, valamint vegyes vagy tisztán román nyelvhasználatot követel a románok lakta vagy román többségű törvényhatóságoknál és helységek esetében. Az országgyűlés válasza a rendi egyenjogúság kérdésében elutasító volt, de ettől kezdve a rendeknek tudomásul kellett venniük Erdélyben a román nemzeti kérdés létezését.

1848–1849-ben párhuzamosan létezett a román és a magyar nemzeti mozgalom. A magyar mozgalom elsősorban az osztrák birodalmi politika ellen irányult. Megállapítható ugyanakkor, hogy ha korlátozottan is, létezett a magyar államiság, amely az ugyancsak „ébredező” nemzetiségekkel is szembefordította a magyarokat. A kialakuló helyzetet bonyolította, hogy az érdekek nemcsak ütköztek, hanem időnként harmonizáltak is, mind a társadalmi haladásért, mind az osztrák birodalmi rendszer ellen folyó harcban. A nemzetiségi küzdelem azonban kielezettebb formát öltött, mint a feudális-abszolutisztikus rendszer ellen folytatott harc, ezért – tragikus módon – a magyar és a román mozgalom élesen szembekerült egymással. Mivel 1848-ban a magyar liberálisok kimondták Erdély és Magyarország unióját, de csak az egyének jog-egyenlőségét fogadták el, a románságot nem ismerték el külön nemzetként, a román nemzeti mozgalom szükségszerűen a bécsi udvarral szövetkezett a magyar szabadságharc ellen.

A szabadságharc leverését követően a Habsburg neoabszolutizmus ismét külön tartományként kezelte Erdélyt, de az erdélyi románság politikai-nemzeti követeléseit továbbra sem teljesítette.

Az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés megerősítette Erdély és Magyarország egyesülését. Az unió helyzetét külön törvény szabályozta, amely ismét kimondta a polgári és politikai egyenjogúságot, valamint a „nemzetek” szerinti korábbi előjogok megszüntetését, megerősítette a felekezetek jogegyenlőségét. A magyar liberális vezető réteg azonban továbbra is „az egységes magyar politikai nemzet” alapján állt, ezért a nemzetiségeknek – a politikai erőviszonyoktól függően – csak olyan engedményeket tett, amelyek nem veszélyeztették a magyarság „szupremácia-törekvéseit”.

A dualizmus nemzetiségi politikájának ellentmondásosságát tükrözi, hogy az 1868. évi európai színvonalú nemzetiségi törvényt, amely elsősorban az egyéni szabadságra épült, de lehetővé tette azt is, hogy a nemzetiségek szervezeteik számára önálló anyagi bázist teremtsenek, sohasem alkalmazták teljeskörűen. A hetvenes évektől pedig – a dualizmus megszilárdulását követően – fokozódott a nemzetiségekkel szembeni türelmetlenség, számos törvény született a nemzetiségek elmagyarosítására. A magyarosítási törekvések különösen erőteljesek voltak az iskolarendszer területén. Kötelezővé tették a nemzetiségi iskolákban a magyar nyelv oktatását, az állam nem létesített újabb nemzetiségi iskolákat, és az erdélyi román iskolák esetében leállította a bukaresti támogatást. Elsősorban a két román egyház (az ortodox és a görög katolikus) nemzeti szellemű iskolahálózatának köszönhetően azonban az iskolai magyarosítás igazán hatékonná sohasem tudott válni, amit az a tény is bizonyított, hogy a Magyarország területén élő románoknak 1910-ben is alig több mint 10 százaléka tudott magyarul.

Az Erdélyben többséget alkotó románság, amely Magyarországon 16 százaléknyi kisebbséggé vált, nemzeti létének biztosítékát kizárólag Erdély autonómiájának megvalósításában látta, a dualista rendszerben a passzív rezisztencia politikáját folytatta. A századfordulón a gazdasági élet fellendülése azonban felgyorsította társadalmának, kultúrájának és politikai életének fejlődését, aminek következtében a románság ismét a parlamenti harc formáját választotta nemzeti jogainak biztosításáért.

1910-től kezdve rendszeres tárgyalások folytak a magyar kormány és a román vezetők között az erdélyi kérdés tartós rendezéséről, de a Ferenc Ferdinánd és a megerősödött Románia támogatását élvező román nemzeti párt végül elvetette a megállapodás lehetőségét.

A világháború kitörése teljesen új helyzetet teremtett az erdélyi népek életében. A háború kirobbanásakor az Osztrák–Magyar Monarchiával szövetséges Románia semleges maradt, majd 1916. augusztus 17-én titkos szerződést kötött az antanttal. A hadbalépésért cserébe az antanthatalmak Romániának ígérték Bukovina egy részét, az egész Bánságot, a történeti Erdélyt és az attól nyugatra fekvő területeket, nagyjából a Tisza vonaláig, meghagyva azonban Magyarországnak Debrecen és Orosháza szűkebb környékét. Augusztus 27-én a román csapatok hadba indultak Erdély elfoglalására, a központi hatalmak hadseregei azonban a támadást visszaverték, majd ugyanazon év december 6-án Bukarestet is elfoglalták. 1918 tavaszán Románia – az antant feltételeinek ellenére – különbékét volt kénytelen kötni a központi hatalmakkal.

1918 őszén a háborús vereség, a nemzeti és társadalmi mozgalmak, valamint a megváltozott európai hatalmi egyensúly szükségszerű következményeként felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia. A Magyarországon hatalomra kerülő Károlyi-kormány 1918 novemberében Aradon tárgyalásokat kezdett a Román Nemzeti Tanács tagjaival és svájci típusú kantonális föderáció megteremtésével kívánta megoldani az erdélyi kérdést, ezért felajánlotta az erdélyi románság részére az önrendelkezési jogot és a teljes kormányhatalmat azokon a területeken, ahol a románok abszolút többségben voltak. Az erdélyi románság képviselői azonban ezt a javaslatot elutasították, és az 1918. december 1-jei gyulafehérvári gyűlésen – az önrendelkezés jogán – a királyi Romániához való csatlakozás mellett döntöttek. Ezt az eseményt azonban magyar ellenlépések kísérték. 1918. november 28-án a marosvásárhelyi székely nagygyűlés követelte az önrendelkezési jog biztosítását, és ezzel összefüggésben előterjesztette az ún. székely köztársaság tervét. Ennek az elképzelésnek politikai realitása ugyan nem volt, a kor politikai gondolkodásának azonban részét képezte. December 22-én Kolozsvárott a magyarság képviselői, valamint a sváb lakosság egy része, amely ellenezte a Bánság megosztását és a román munkásság egy része is hitet tettek az új Magyarország iránti hűségükről, mivel történelmi feladatukat elsősorban egy demokratikus, szociális jellegű társadalom megteremtésében keresték. Végül 1919. január 8-án Medgyesen – felismerve a hatalmi realitásokat – a Szász Nemzeti Tanács és a központi választmány egyaránt kimondta a Romániával való egyesülést.

E nyilatkozatok további sorsát az határozta meg, hogy az antanthatalmak – elsősorban Franciaország – Erdélynek Romániához való csatlakozását támogatták. Az 1918. november 13-i belgrádi katonai konvenció lehetővé tette, hogy a királyi román hadsereg előrenyomuljon a Marosig, majd december elején átlépje a Marost. 1919 augusztusában a román csapatok – az antant tilalmainak ellenére – bevonultak Budapestre, ahol megdöntötték a tanácskormányt. Ezzel Románia döntő részt vállalt az ellenforradalmi rendszer hatalomra segítésében.

Az 1920-as béketárgyalásokon a magyar delegáció Erdély kérdésében alternatív javaslattal állt elő; az egyiknek értelmében Erdély autonóm tartomány lett volna Magyarország határain belül, a másiknak értelmében független, svájci mintájú, a három etnikum egyensúlyán alapuló semleges ország. A békekonferencia azonban – tekintettel arra, hogy minden kérdést már előre eldöntöttek – a magyar delegáció összes javaslatát elutasította. Az ezt közlő Millerand-levél általánosságban és minden garancia nélkül utalt ugyan arra, hogy mód nyílt az igazságtalan határvonalak kiigazítására, de ez inkább csak a békerendezés igazságtalanságainak burkolt beismerését jelentette már a békeszerződés megszületésének pillanatában, nem pedig konkrét ígéretet. A magyar–román határt végül meghagyták a nagyhatalmak közötti kompromisszum alapján 1919-ben kialakított vonalon; így Románia valamivel kevesebbet kapott, mint amit 1916-ban ígértek neki.

A békeszerződés aláírásával Erdély népeinek történetében újabb szakasz kezdődött.

A romániai magyarság története 1919 – 1940

Demográfiai helyzet

A romániai magyarság döntő többsége a békeszerződést követő határmódosítások következtében került Romániába. Az 1910-es magyar népszámlálás 1 661 805 magyar anyanyelvű lakost írt össze, akik a később Romániához csatolt, Erdélyt, a Bánságot, illetve a Körös- és Máramaros-vidéket magába foglaló, de – mint azt már említettük – az idők során a közhasználatban Erdély néven szereplő területen éltek.¹

Jelentős volt azonban az Erdélyen kívül élő magyarok száma is. A hiányos statisztikák miatt itt csupán becslést adhatunk. Ezek szerint Erdélyen kívül mintegy 150 ezer magyar élt, akik a történelem során különböző okok miatt Bukovinában, Moldvában, illetve a regáti nagyvárosokban, főként Bukarestben telepedtek le. Az itt élő magyarság lélekszáma a XX. században csökkenni kezdett. A bukovinai székelyeket a II. világháború alatt Magyarországra telepítették, a moldvai csángók számát az európai történelemben kirívóan durva és erőszakos asszimilációs intézkedések csökkentették, a nagyvárosok magyarsága esetében pedig az urbanizáció felfokozott beolvasztó hatása érvényesült.

A bukovinai székelyek és a moldvai csángók

Az Erdélyen kívül élő magyarok legjelentősebb tömegét a második világháború alatt Magyarországra telepített bukovinai székelyek és a moldvai csángók alkotják.

Csángóknak – összefoglalóan – azokat a népcsoportokat nevezzük, amelyek a történelem során különböző okokból az egy tömbben élő erdélyi magyarok, elsősorban a székelyek közül elvándoroltak, és az összefüggő székely népsziget szomszédságában, idegen, elsősorban román környezetben telepedtek le.² Az elvándorlás okai különféle lehettek. A leggyakoribb a gazdasági indok volt; a csángók ősei a jobb megélhetés reményében választották a vándorbotot. Nem volt ritka azonban a fegyveres erőszak előli menekülés sem. A bukovinai székelyek, akik saját magukat nem tartják csángók-

¹ A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. VI. rész. Végeredményének összefoglalása. Szerk. és kiad. a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 1920. (Magyar Stat. Közlemények Új sor. 64. kötet.)

Rónai András: Erdély népességi viszonyai. A továbbiakban (az általános közhasználatnak megfelelően) az I. világháború után Romániához csatolt területet tekintjük Erdélynek.

² Mikecs László: Csángók. Budapest, 1989. 11. p.

nak, sőt tiltakoznak az ilyen megnevezés ellen, 1764-ben a határőrség erőszakos szervezése elől, az ún. csikmadéfalvi veszedelem következtében bujdosnak el Moldvába, ahonnan aztán későbbi lakhelyükre, Bukovinába kerültek.

A gyéren lakott egykori osztrák koronatarományban, Bukovinában a magyarok öt falut alapítottak: Fogadjistent, Istensegítst, Andrásfalvát, Hadikfalvát és Józseffalvát. A gyorsan szaporodó székelyek hamarosan „kinőtték” a szűkre szabott életteret, és a folytonos kirajzásoknak, illetve a magyar kormányok hazatelepítési kísérleteinek következtében kisebb csoportjaik először a mai Jugoszlávia területére az Al-Duna mellé, majd Dél-Erdélybe, Déva és Vajdahunyad környékére kerültek.

A bukovinai magyarság végleges hazatelepítése a második világháború alatt történt meg, amikor 1941-ben a magyar állam a Bukovinában élő összes székelyt (mintegy 15 ezer embert) a Bácskába telepítette. A hadi események miatt az egyszer már hazát változtatott szerencsétlen sorsú népcsoport 1944-ben ismét menekülni kényszerült, hogy aztán sok évi vándorlás, bizonytalanság és szenvedés után 1945–47-ben Tolna, Bács és Baranya megye kiürített német falvaiban kapjon végső letelepedési helyet.³

A csángók legnépesebb csoportját a Keleti-Kárpátokon túl élő, Moldvában letelepedett magyarok alkotják. A Kárpátok és a Prut közötti területen letelepedett magyarok két nagy tömbben: északon Szucsáva és Románvásár, délen Bákó környékén és a Tatros, illetve a Szeret partján élnek.⁴ Lélekszámuk megállapítása a megbízható források hiánya miatt nehéz feladat.

A középkori utazók összeírásai alapján megállapítható volt, hogy a moldvai katolikusok döntő többsége magyar nevű, magyarul beszélő volt.⁵ A moldvai fejedelemségben történt első hivatalos népszámlálásból (1859) kitűnik, hogy Bákó és Román megyében, ahol a csángók a legnagyobb számban éltek, a római katolikusok 90%-a magyar nemzetiségű volt.⁶ Egy, a múlt század végén Bukarestben megjelent kiadvány⁷ szerint „vannak egész falvak csángócsaládokkal, ahol nem tudnak egyetlen szót sem románul, mint pl. Forrófalván, Klézsén”.

A XX. században végzett népszámlálások nemzetiségi adatainak értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a nacionalizmus kibontakozásának korában a kelet-európai országok politikája a nemzeti állam megteremtésére irányult, s a legcsekélyebb toleranciát sem mutatta az együttélő kisebbségekkel szemben. Ezért a népszámlálási statisztikák számos esetben – és különösen a periférikus helyzetben lévő csángóknál – torzítanak, adataik manipuláltak, ellentmondásosak.

Az 1930-as román népszámlálás 23 ezer magyart jegyzett Moldvában.⁸ Az adat önmagában is ellentmond a korábbi statisztikákból történt számításoknak és a helyszíni tapasztalatoknak.⁹ Az a tény azonban, hogy az 1930-as népszámlálás Klézsén és Forrófalván csupán egy-egy magyart mutatott ki, egyértelműen bizonyítja az összeírás torzításait. A mégoly erőszakos asszimiláció ellenére is lehetetlen ugyanis, hogy a két

³ Sebestyén Ádám: A bukovinai székelység története tegnap és ma. Szekszárd 1989.

⁴ Benda Kálmán szerk.: Moldvai csángó-magyar okmánytár (1467–1706). Budapest I. köt. 24. p.

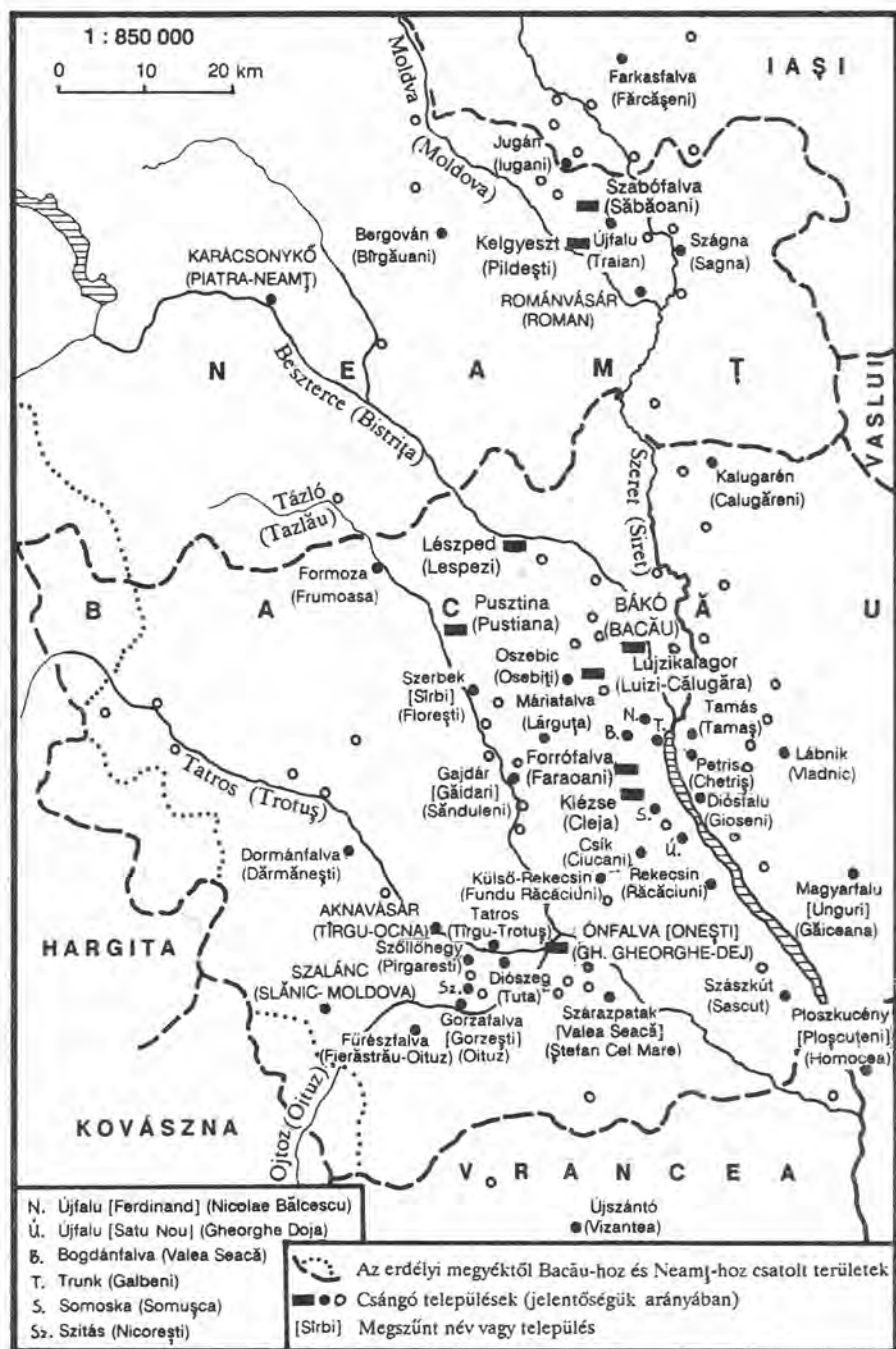
⁵ Benda Kálmán: i.m. I. köt. Bandinus jelentése 1648. március 2. 342. p.

⁶ Population de la Moldvie. Bukarest 1859.

⁷ Mărele Dicționar al României. Vol. I–V.

⁸ Recensământul general al populației României. Bukarest, 1940. Vol. IX. 407–438.

⁹ Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. Budapest, 1987.

A MOLDAI CSÁNGÓK TELEPÜLÉSEI

fal, ahol hiteles információk szerint a századfordulón még románul sem tudtak az ott élő csángók, 1930-ra teljesen románná váljon.

A második világháborút követő népszámlálások a csángókat gyakorlatilag eltűntették. Hiába tartott nyilván az 1950-es években a Magyar Népi Szövetség kb. 60 000 moldvai magyart,¹⁰ számukat a hivatalos összeírások 1956-ban 17 105-re, 1966-ban 8332-re és legutoljára 1977-ben 4258-ra tették. (Ha figyelembe vesszük, hogy az 1977-es moldvai magyar adatok tartalmazzák a Bákó megyéhez csatolt Gyimesbükk és Sósmező, illetve a Román megyéhez csatolt Gyergyóbékás, Almásmező és Gyergyódomokos magyarjait, kitűnik, hogy a hivatalos román politika ekkor már nem óhajtott tudni a csángókról.)¹¹

Mennyi lehet végül is a ma is magyarul beszélő, magát magyarnak valló moldvai csángók száma? A magyar kutatók tapasztalatai alapján állíthatjuk, hogy a magyarnak tekinthető moldvaiak száma ma is mintegy 50–70 ezerre tehető, ez a szám azonban az erőteljes asszimiláció miatt napról napra csökken.

A moldvai magyarok eredetét illetően sok a bizonytalanság. Ez lehetővé tette, hogy a különböző korok kutatói találgatásokkal, történelmileg nem megalapozott és bizonyított elméletekkel álljanak elő. Az egyik ilyen valószínűtlen tétel szerint, amely a XIX. század végéig rendkívül népszerű volt a magyar tudományos körökben, a csángók a kunok leszármazottai lennének. Az elmélet, amelynek képviselői a kun–magyar közös nyelvre hivatkoztak, az 1880-as években vált tarthatatlanná, amikor bebizonyították, hogy a kunok nyelve török eredetű volt.¹²

A másik, nem kevésbé népszerű, kissé romantikus feltevés hívei azt állították, hogy a moldvai csángók ősi magját a honfoglalás idején a Kárpátokon kívül maradt magyar töredékek alkotják. Az elmélet ellen szól azonban, hogy a népvándorlások viharai a moldvai úz, besenyő és kun falvakat nyomtalanul megsemmisítették, s valószínűtlen, hogy éppen magyar települések maradtak volna meg. A IX. századi letelepedés ellen szólnak a moldvai helynevek is. A honfoglalás-korabeli magyarság településeinek neve egy-egy személynév átvétele volt (Solt, Tas stb.). Moldvában ezzel szemben a legrégebbi települések esetében a XIII., XIV. században általánossá vált -falva, -vására helynevek az általánosak (Szabófalva, Forrófalva, Románvásár stb.).¹³

A moldvai magyarok eredetét illetően a néprajzi adatok és az okleveles források ismeretében ma már bizonyítottnak tekinthető, hogy a csángók nem keletről, hanem nyugatról, a Kárpát-medencéből érkeztek Moldvába. Az is ismertté vált, hogy az első moldvai csángó telepeket a magyar királyok hozták létre. A Szeret folyó jobb partján a XIII. században létesített határőrtelepek funkciója a tatár betörések visszaverése volt.

¹⁰ Hasonló adatot közöl Gunda Béla az 1947-ben megnyílt moldvai magyar iskolákba beiratkozottak számából végzett számítások alapján. Gunda Béla: A moldvai magyarok néprajzi kutatása. In: A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások. Budapest 1984.

¹¹ „... Moldvában, ezekben a csángó magyarok által lakott községekben már két évtizede megszüntettek mindenfajta iskolát, anyanyelven történő oktatást. Az utóbbi népszámlálás alkalmával megtagadták tőlük magyar nemzetiségük beismerésének lehetőségét, és hivatalból mindenkit románnak nyilvánítottak.” Király Károly levele Ilie Verdet miniszterelnöknek. 1980. február 10. MKI-Archivum No. 102.

¹² Benda Kálmán: i.m. I. köt. 12. p.

¹³ Benda Kálmán: i.m. I. köt. 13. p.

Az északi területekre a Szamos völgyéből, a déliekre a Székelyföldről települtek.¹⁴ A csángók száma a következő évszázadokban önkéntes kivándorlással folyamatosan gyarapodott.¹⁵ Közöttük találtak menedéket a Dél-Magyarországról a XV. században elmenekült magyar husziták is, akiknek papjai itt fejezték be bibliafordításukat is. A csángók lélekszámát gyarapították a Rákóczi-szabadságharc menekültjei, valamint a határőrszolgálat, a nehéz jobbágyi sors és a nincstelenség elől kivándorló székelyek is.¹⁶

A moldvai csángók és általában a moldvai katolikusok magyar és részben szász eredetét a román történetírók is hangoztatták.¹⁷ Nicolae Iorga, későbbi miniszterelnök, „Románia, amilyen volt 1918-ig” című művében megemlíti, hogy „a Tatros völgyén keresztül beszűrődött egy ága az erdélyi székelységnek, és ezek az elkóborolt magyarok kapták a csángó nevet”.¹⁸ Az 1980-as években román részről egy új, korábban csak elvéve fellelhető származási teória jelentkezett, mely szerint a csángók elmagyarosodott románok lennének. Az elmélet megalkotója, Dumitru Mărtinaș, kezdetben azt állította, hogy a nagy egyházszakadás éve, 1053 után a Moldvában élő románok egy része megmaradt a nyugati római katolikus egyházban, és őket a magyar katolikus egyház ott, Moldvában elmagyarosította. Arról, hogy ez hogyan történhetett meg a román többségű területen, nem esik szó. Később a szerző módosította teóriájának gyenge pontját, mondván, hogy a románok elmagyarosítása Erdélyben történt, s onnan költöztek a magyar elnyomás elől a XVII–XVIII. században Moldvába. Bizonyítékként állítja, hogy a csángók ma is román öntudatúak, hogy román anyanyelvüket nem felejtették el, és hogy viseletükben, szokásaikban nem különböznek lényegesen a moldvai ortodox vallású románoktól. Ennek megfelelően a csángók vallását nem a „római katolikus”, hanem a „román katolikus” (értsd: katolikus román) megjelöléssel illeti.¹⁹

A dilettáns elmélet minden állítása cáfolható. Az eredet szempontjából aligha perdöntő az ilyen vagy olyan nemzeti öntudat, sőt még a mai anyanyelv sem. A legfontosabb azonban, hogy eredeti levéltári dokumentumok, oklevelek tanúskodnak arról, hogy Moldvában már a XVII. századnál jóval korábban, a XIII. századtól kezdve folyamatosan éltek magyarok. A minden tudományos alapot nélkülöző elmélet persze nem véletlenül kapott politikai jóváhagyást, és nem véletlen, hogy néhány hónap alatt a román tudományosság egyetlen lehetséges nézetévé vált. A teória „tudományos” alapot szolgált a csángók erőszakos elrománosításához.

A csángók asszimilálása már a nacionalizmus korszaka, a XIX. század előtt elkezdődött. Ekkor azonban a szerencsétlen sorsú népcsoportot nem nemzeti, hanem vallási elnyomás sújtotta. A római katolikus világ peremére, az ortodox többség közé nem szívesen mentek a papok, s ha küldött is a Vatikán egyet-egyét, ezek bizony, szol-

¹⁴ Lükő Gábor: A moldvai csángók. Budapest, 1936.

¹⁵ Benda Kálmán: i.m. I. köt. 16–17. p.

¹⁶ Kósa László: A magyar nép táji-történeti tagozódása. Budapest, 1975.

¹⁷ P.P. Panaitescu: Magyar behatolás a Kárpátokon túli (moldvai és havaselvei) területekre. In: Binder Pál: A román történetírás Moldva és Havasalföld magyar és szász katolikusairól (XVI–XX. sz.) 52–57. p.

¹⁸ Csángó Újság, 1990. március 17.

¹⁹ Benda Kálmán: i.m. I. köt. 18–19. p.

gálatuk alatt nem a hívőkkel, hanem saját meggazdagodásukkal törődtek. A Moldvába kirendelt papok többsége nem is magyar volt, hanem olasz, bosnyák, lengyel, akik nem beszéltek magyarul, és a néhány éves szolgálat alatt nem is akartak megtanulni. Így az akkor még kizárólag magyarul beszélő csángók a templomban számukra érthetetlen nyelven imádkoztak, s gyónásukra számukra érthetetlen nyelven kaptak feloldozást.²⁰

A nemzeti ébredés korában újabb megpróbáltatások vártak a csángókra. A gyorsan terjedő román nacionalizmus minden eszközzel megpróbálta elrománosítani a moldvai magyarokat. Magyar iskolák nem voltak, a közhivatalokban megtiltották a magyar beszédet.²¹

A moldvai csángóság történetének legbiztatóbb szakasza a sok évszázados elnyomatás és magárahagyatottság után a II. világháborút követően kezdődött. Romániában ekkor a csángókat is a magyar nemzetiség részeként kezelték. Így az iskolákban magyar nyelvű tagozatok indultak, Bákóban magyar nyelvű tanítóképzőt létesítettek. A csángók köréből kikerült papok magyarul gyóntattak, a templomokban ismét magyar szó hangzott fel. A Magyar Népi Szövetség a csángó falvakban irodát nyithatott és megszervezhette a csángók érdekképviseletét.

A sajnálatosan rövid kedvező időszakot azonban az 1950-es évek közepétől a minden képzeletet felülmúlóan erőszakos, Európában példa nélkül álló asszimilációs intézkedések követték. A magyar iskolákat, óvodákat bezárták, a templomokban tilos volt az „ördög nyelvén” beszélni.²² A magyar öntudatú csángókat nyilvántartották, üldözték, megfélemlítették. Tilos volt a magyarországiakkal, sőt az erdélyi magyarokkal való bármilyen kapcsolatteremtés. A Magyarországról érkezőket az út mentén felállított rendőrszolgálat megállították és visszafordították, s az erdélyi magyarok is csak állandó ellenőrzés mellett juthattak be a csángó falvakba.²³ A magyarellenesség egyház hatására, illetve a magyar iskola, a magyar nyelvű sajtó, könyv és hírközlés teljes hiánya miatt a népcsoport szükségszerűen elvesztette alig kialakult értelmiségét. Ez a mai időkre azt eredményezte, hogy egy végsőkéig kiszolgáltatott, érdekképviselet nélkül maradt, megfélemlített tömegről beszélhetünk.

A következmény: a moldvai magyarság, amely az évszázados magárahagyatottság közepette is mindmáig magyarnak vallotta magát, a XX. század végére a teljes asszimiláció küszöbére került.

Erdélyi magyarok

Az erdélyi magyarok lélekszámának alakulásáról az 1910-es magyar népszámláláson kívül a román fennhatóság alatt végzett összeírások tájékoztatnak. Az 1919-es, 1920-as, 1927-es népszámlálások közül csupán az 1920-as után hoztak nyilvánosságra községsoros mutatókat. Az adatokat azonban még a román statisztikusok is csak fenntartásokkal fogadták el. Az adatfelvétel nem a nemzetközileg elfogadott normák szerint

²⁰ Benda Kálmán: i.m. I. köt. 43. p.

²¹ Domokos Pál Péter: i.m.

²² Diószegi László: Interjú Kallós Zoltánnal. Történelmi Interjúk Tára

²³ Diószegi László: Moldvai útjelentés. MKI Archivum

történt, a nemzetiségek számát az ekkor már általánossá vált anyanyelvi kritérium alkalmazása helyett az eredet alapján állapították meg²⁴. Szembetűnőek voltak az adatsorok számítási hibái is, amelyek következetesen a magyarság számának csökkenését eredményezték.

A két világháború közötti korszak legalaposabb és a torzítások ellenére is a leghasználhatóbb összeírását 1930-ban végezték. Az adatgyűjtés és a közlés módszere megfelelt a nemzetközi statisztikai kongresszusokon elfogadott irányelveknek, adatsoraiban a nemzetiségi eredet mellett megjelent az anyanyelv is.²⁵

Az 1930-as népszámlálás szerint Erdélyben összesen 5 548 363 lakos élt. A románok lélekszáma az 1910-es összeírásához képest mintegy 400 ezerrel emelkedett, a magyarok esetében összeírt 1 480 712 lakos azonban majdnem 200 ezres csökkenést mutatott. Ez az adat az 1919–27 között Erdélyt elhagyó 197 ezer magyart is figyelembe véve²⁶ sem lehet reális. A magyarok valódi számát csökkentette, hogy az 1930-as népszámlálás során a 193 ezer zsidó vallású megkérdezett túlnyomó többsége a diszkriminatív rendelkezések miatt nem vallotta magát magyar anyanyelvűnek, jöllehet 20 évvel korábban a megszámlált 178 ezer zsidó vallású 73%-a a magyar anyanyelvűek számát gyarapította.

A népszámlálás az előzetes számítások alapján 200 ezres cigányság számát 109 ezerben állapította meg. A megyei adatok alapján megállapítható, hogy a román többségű területeken a cigányokat „beolvasztották” a románságba, míg a magyar vidékeken különválasztották őket.²⁷ A magyarok számának legnyilvánvalóbb csökkentése a görög katolikusokkal való manipulálással történt. A nem román anyanyelvű görög katolikusok és görögkeletiek száma 1910-30 között 221 ezerről 85 ezerre csökkent.

Anyanyelv	1910 (ezer fő)	1930 (ezer fő)
rutén	20	24
szerb-horvát	54	42
magyar	108	együtt 19
egyéb	39	
összesen	221	85

Az adatokból kitűnik, hogy 1930-ban magyar anyanyelvű görög katolikust és görögkeletit gyakorlatilag nem írtak össze, jöllehet 1910-ben az ilyen vallású magyarok

²⁴ Kovács Alajos: A nyelvismeret mint a nemzetiségi statisztika ellenőrzője 1–2. rész. In: Magyar Statisztikai Szemle VI. évf. 1928. 1 sz. 1–32 p. sz. 133–156. p.

Kovács Alajos: A nemzetiségi statisztika problémája. In: Magyar Statisztikai Szemle VII. évf. 1929. 20. sz. 93–94. p.

Kovács Árpád: Erdély nemzetiségi statisztikája. In: Magyar Kisebbség. XIV. évf. 1935. 19–20. sz.

²⁵ Varga E. Árpád: Erdély népességének anyanyelvi megoszlása. MKI Archivum No.170/1986

²⁶ Sulyok István – Fritz László szerk: Erdélyi magyar évkönyv. Kolozsvár, 1930. 2. p.

²⁷ Kovács Alajos: Az erdélyi magyarság és a román statisztika. 12–15. p.

nagy része – 68 ezer fő – kizárólag magyarul beszélt. A vallásfelekezetek 1910-es nemzetiségi arányszámai alapján történt becsléssel reálisnak mondható,²⁸ hogy az 1930-as népszámlálás mintegy 100 ezer görög katolikus és görögkeleti magyart tüntetett el. Ezt figyelembe véve megállapítható, hogy a romániai magyarság 1930-as lélekszámának alsó határa is 1 600 000 körül mozgott.

Erdély nemzetiségi térképe igen változatos volt. Az 1910-es magyar közigazgatási beosztás szerint egyetlen egy megyében volt 90%-nál nagyobb többségben egy nemzetiség (Udvarhely megye 95%-os magyar többség). 75–90%-os román többséget mutatott négy, magyart pedig két megye. Az 50–75%-os kategóriába kilenc román és két magyar megye került, míg a maradék öt megyében nem volt többségi nemzetiség. A földrajzi egységeket tekintve a magyarság négy nagyobb területen volt meghatározó többségű, a Székelyföldön, a magyar–román határvidéken, a Szilágyságban és Kalotaszegen. A felsorolt nagyobb egységeken kívül szétszórtnak több kisebb magyar többségű sziget volt található. Ilyenek voltak a magyar többséget mutató városok is.

Román többségű volt két, délről, illetve északkeletről a Bihar hegység felé haladó ék alakú terület. Mindkét tájegység erdős hegyvidék volt, ahol nagy területen viszonylag alacsony népsűrűséggel 75–85%-ban élt a döntően pásztorokkal, földműveléssel foglalkozó román lakosság. Jelentősek voltak azok a vegyes népeségű területek, ahol egyik nemzetiség sem alkotott többséget. Ide sorolhatók azok a vidékek, ahol az erdélyi németiség élt. A Bánság kb. 1 milliós lakosságának 25%-a német, 55%-a román és 11%-a magyar volt. (Jelentős volt az itt élő szerbek, bolgárok és zsidók száma is – 4,3%, 1,1%, 1,2%). A dél-erdélyi megyékben – Brassó, Fogaras, Szeben, Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő – élő szászok száma csaknem 200 000 volt, ez az ott élő lakosság 15–40%-át jelentette.²⁹ (A fenti sorrendben 20%, 12,6%, 39,8%, 16,1%). A legjelentősebb magyar–román vegyes terület a nagy kiterjedésű erdélyi medence, illetve a nyugati határ mentén húzódó magyar többségű öv mögötti sáv volt.

A települési viszonyokat és szerkezetet vizsgálva szembevetendő, hogy a magyarság eloszlása egyenetlen volt. Míg a románság meghatározó többsége nagy területeket behálózó apró falvakban élt, a magyarok 30%-a a gyakran idegen nemzetiségi környezetben elhelyezkedő városokban lakott. A statisztikákból kitűnik, hogy 1910-ben 28, de még 1930-ban is 19 erdélyi városban volt a magyarság 50%-ot meghaladó arányban (Arad, Bánffyújváros, Csíkszereda, Dicsőszentmárton, Felsőbánya, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Nagykároly, Nagyszalonta, Nagyvárad, Sepsiszentgyörgy, Szatmárnémeti, Székelyudvarhely, Szilágysomlyó, Torda, Zilah).

Az erdélyi magyarság jövőjét kedvezőtlenül befolyásolta ez a településszerkezet. A városi lakosság ugyanis sokkal jobban ki volt téve az asszimilációs hatásoknak és a hatalom manipulációinak. Az idegen nemzetiségi környezetben fekvő városok el voltak zárva a magyar anyanyelvű utánpótlástól, és így elkezdődött az a folyamat, amely végső

²⁸ A görög katolikusok magyarságának aránya 1910-ben 6,8%, a görögkeletieké 1,3%. Az 1930-as mutatók 385 445 görög katolikus és 1 932 356 görögkeletit adnak. Az ezekből végzett számítás (94 200, 25 100) a hatalomváltás körülményeit figyelembe véve némi túlzást tartalmazhat, így a reális értéket 100 000 körülre becsüljük.

²⁹ Kovács Alajos: Az erdélyi magyarság és a román statisztika. 17. p.

²⁹ Forrás: Recensământul General ... Vol. IX., 432. p.

soron a nagy múltú és kultúrájú magyar városok magyar jellegének megváltozásához vezetett.

A nemzetiséginél is változatosabb Erdély lakosságának vallásfelekezeti összetétele. A nemzetek évszázados együttélése folyamán kialakultak átfedések, de általánosságban megállapíthatjuk, hogy az unitárius és református hívők magyarok, a görög katolikusok nagy többségben, a görög keletiek szinte kizárólag románok, az evangélikusok pedig németek voltak.³⁰ A római katolikusok többségét magyarok alkották (63,9%), akiknek döntő többsége a Székelyföld keleti felén, Csík megyében élt, jelentős volt azonban a római katolikus bánáti németek száma is. (Római katolikus volt a Kárpátokon túli magyar szórvány, a csángóság is.) A már említett északi román ék lakossága görög katolikus, a déli pedig görögkeleti volt.

A romániai magyarság népmozgalmi adatairól meglehetősen hiányos statisztikák állnak rendelkezésre. A román demográfusok a hiányos adatokból kiindulva arra a következtetésre jutottak, hogy az erdélyi románság népszaporodása annyival meghaladja a magyarságét, hogy az hamarosan a nemzetiségi viszonyok megváltozását fogja eredményezni. A feltételezés, amelyet nagyszabású politikai propaganda keretében hirdettek, azonban nem csupán demográfiai kérdés, tudományos hipotézis volt. A későbbiekben ezzel indokolták a nemzetiségi összetétel átalakulását, amelyet valójában nem a románok és magyarok természetes szaporodásának különbsége, hanem az erőszakos asszimiláció és a magyarányú betelepítések okoztak.

Az erdélyi magyarság népmozgalmi adataira – tekintettel arra, hogy a születésekről és halálázásokról nemzetiségi nyilvántartást nem vezettek – a közigazgatási egységek és a vallásfelekezetek adatsorainak megfelelő csoportosításával következtethetünk. Ha a jelentős magyar többségű Csík, Udvarhely és Háromszék megye mutatóit összehasonlítjuk a román többségű Alsó-Fehér és Hunyad megyével, kitűnik, hogy a természetes szaporodás a Székelyföldön évi 2,5 ezrelékkal magasabb volt. A magyar megyék (Csík, Udvarhely, Háromszék) 10,9 ezrelékes mutatója még jelentősebben meghaladta a tipikusan kevert népeességű megyékét (Kis-Küküllő, Temes-Torontál, Brassó, Maros-Torda – 6,4 ezrelék). (A rendkívül alacsony szaporodási rátát itt nem a románság, hanem a németiség okozta!) Erdély átlagos népszaporodása a 30-as években 8,7 ezrelék volt, tehát a magyar területek lakosságának természetes szaporodása ennél is 2,4 ezrelékkal magasabb értéket mutatott.³¹

Hasonló eredményre jutunk a vallásfelekezeti adatok értékelésénél is. A természetes szaporodás vallásfelekezetek szerinti megoszlásában a legnagyobb csökkenés ugyan a római katolikus és a protestáns egyházaknál történt, de a visszaesést mindkét esetben elsősorban a hagyományosan alacsony szaporaságú németiség okozta. Ezt a feltevést a területi megoszlás mutatói is igazolják. Ezek szerint a természetes szaporodás mélyen az átlag alatti, de legjobb esetben is csak azt megközelítő értéket mutatott a dél-erdélyi százsz területeken (Fogaras 5–6 ezrelék, Brassó 8–9 ezrelék). A bánáti sváb megyék-

³⁰ Kovács Alajos: Erdély népmozgalma vallásfelekezetek szerint az 1921–27. években. Magyar Statisztikai Szemle. VII. évf. 1929. 11. sz. 1207–1214. p.

³¹ Rónai András: i.m. 358. p.

ben azonban egészen kirívó adatokkal találkozunk. Temes-Torontál és Krassó-Szörény megye mutatói 2–3 ezrelék között voltak, de gyakran zuhantak 1 ezrelék alá.³²

Jogi helyzet

A romániai magyarság jogi helyzetét vizsgálva ki kell emelnünk: minden törvény, rendelet csupán annyit ér, amennyi a végrehajtás során megvalósul belőle. Meghatározó tehát, hogy az adott törvény az állam valóságos belső szükségét fejezi-e ki, vagy pedig egy, az adott pillanatban hatalmon levő politikai érdekcsoport által kikényszerített jogszabály. Az utóbbi esetben a végrehajtásra irányuló akarat szükségszerűen gyenge, a törvény nem válhat gyakorlattá, csupán a valós életre nem alkalmazható holt betű marad.³³ A két világháború közötti román kisebbségi jogrendszer jogforrásai közül a gyulafehérvári határozatok, a párizsi kisebbségi szerződések és a Kisebbségi Statútum valódi értékét meghatározta az a tény, hogy ezen rendelkezések döntő többsége a gyakorlatban nem érvényesült. A gyulafehérvári határozatok és a Románia által kényszerűségből aláírt, de nem alaptörvényként elismert és alkalmazott kisebbségi szerződés széles körű jogokat biztosított a kisebbségek – így a romániai magyarság – oktatási, vallási, gazdasági és politikai életében. A vizsgált időszak két román alkotmánya (1923. III. 29. Monitorul Oficial [továbbiakban M. O.] 282, ill. 1938. II. 27-i M. O. 48. sz.) azonban már csupán általános polgári jogokat tartalmazott. Deklarálta a románok (és nem a román állampolgárok!) faji, nyelvi és vallási egyenlőségét, lelkiismereti, oktatási, sajtó, gyülekezési és egyesülési szabadságát, nem ismerte el, nem garantálta azonban a nemzeti kisebbségek speciális kollektív jogait.

Az 1938-ban az európai politikában bekövetkezett változások és a gazdasági nehézségek eredményeként megszületett Kisebbségi Statútum gyakorlati értékét alapvetően meghatározta az a tény, hogy alaptörvény jellegét semmilyen törvényhozási intézkedés nem ismerte el. A Statútum értelmében létrehozott kisebbségi főkormánybiztosság nem rendelkezett semmilyen döntő jelentőségű hatáskörrel, a tétel jogokat tartalmazó minisztertanácsi naplónak nem volt jogforrás szerepe.

A két világháború közötti romániai kisebbségvédelmi jogrendszer tehát a gyakorlatban szűk területen érvényesült. Léte mindazonáltal perspektívát jelentett a kisebbségeknek, amelyek folyamatos harcukkal jelentős részeredményeket értek el.

³² Erdély természetes népszaporodása 1920-1930 között, 91. p. In: Magyar Kisebbség XV. évf. 1936. 3–4. sz.

Kovács Alajos: Erdély népmozgalma vallásfelekezetek szerint az 1921–27. években.

³³ Nagy Lajos: A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában, 5–9. p.

Az állampolgárság

A romániai magyar kisebbség sorsát meghatározó alapvető kérdés az állampolgársághoz való jog volt. A homogén nemzetállam megteremtésére törekvő Románia az állampolgárság megadásának megtagadásával vagy megnehezítésével próbálta a kisebbségek létszámát csökkenteni. Ezért jöllehet a Románia által is aláírt kisebbségi szerződések szerint mind a lakhely, mind a születés alapján meg kellett adni a román állampolgárságot, az 1924. február 24-i törvény a lakhely helyett az illetőséget állapította meg az állampolgárság feltételéül. Községi illetőséggel bírt az a személy, aki négy éven át folyamatosan ugyanabban a községben lakott és a községi terhek viseléséhez hozzájárult.³⁴ A román állampolgárság megszerzését különböző adminisztratív rendelkezések is nehezítették. Az állampolgárság megállapítására a közigazgatási hatóságok voltak jogosultak. A hatóság az állampolgárságot elnyertek névsorát kifüggesztette. Jogorvoslatra a kifüggesztéstől számított negyven napon belül volt lehetőség. Ezek a rendelkezések nem feleltek meg a kisebbségi szerződésben foglaltaknak, és számos esetben visszaélésekhez vezettek. A kisebbségi szerződésben rögzített alapelv végül az 1939. október 20-i módosító törvény bevezetésével érvényesült. Az addig eltelt csaknem 20 év alatt azonban tömegesen kényszerültek magyar nemzetiségű személyek az ország elhagyására.³⁵ Rengeteg magyart bocsájtottak el állásából, és jelentős volt azoknak a száma, akik hontalanként nem kapták meg a román államtól nyugdíjukat.

Általános jogok (jogegyenlőség, nyelvhasználat)

A kisebbségek általános szabadságjogait illetően az 1923-as alkotmány kimondta az állampolgárok jogegyenlőségének elvét. A közönséges törvényhozás azonban számos, a kisebbségek szabadságjogait sértő intézkedést hozott. Ezek közé tartozott az 1934. május 8-i (M. O. 5.) banktörvény, illetve az 1934. július 16-i (M. O. 161.) törvény, amelyek a vállalatok, bankok alkalmazottjai esetében 80%-os, az igazgatóságokban 50%-os arányt biztosított a román nemzetiségűeknek.³⁶ A mozikban „csak egyetemes kultúrnyelvű” (francia, angol, német) – tehát nem magyar – filmek vetítését engedélyezték. Az 1928. február 25-i (M. O. 44.) anyakönyveztetési törvény értelmében a magyar kereszt- (utó-) neveket csak román változatban lehetett anyakönyvezní. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a helyi közigazgatási hatóságok megtagadhatták a le nem fordítható magyar keresztnevek bejegyzését.³⁷

Még kedvezőtlenebb volt a helyzet a nyelvhasználati jogok terén. A román alkotmányok – a kisebbségi szerződésben foglaltak ellenére – nem foglalkoztak a kisebbségek nyelvhasználatának kérdésével. A közönséges törvényhozás egy sor, a magyarság

³⁴ Nagy Lajos: i. m. 78. p.

³⁵ 1918. október 30-tól 1924. június 30-ig 197 035 fő

Sulyok István és Fritz László: Erdélyi magyar évkönyv 1918–1929. 2. p.

³⁶ Nagy Lajos: i. m. 166. p.

³⁷ Nagy Lajos: i. m. 149. p.

szempontjából hátrányos rendelkezést hozott. Az ügyvédek a bíróságok előtt csak a román nyelvet használhatták. (1931. III. 28. [M. O. 301. 151. sz.] stb.).

Meghatározták a kereskedelmi könyvelés nyelvét, amely csak román lehetett. (1928. július 12. [M. O. 151. sz.] stb.). A postai alkalmazottak kötelezhatték a magyar nyelvű távirat feladóját, hogy csatolja a sürgöny román fordítását, a kereskedőket kötelezték, hogy román nyelvű cégtáblákat helyezzenek el üzleteiken. A városi és megyei közhivatalokban kötelező volt a román nyelv használata. A magyar nyelven tett fel szólalást a fórum azonnali feloszlata követhette. (1936. III. 27. közigazgatási törvény).

Oktatásügy

A gyulafehérvári határozatok kimondták, és a párizsi kisebbségi szerződések részletesen szabályozták, hogy a nemzeti kisebbségeknek joguk van az anyanyelven történő oktatásra. A gyulafehérvári határozatok III/1. pontja nyilatkozott arról, hogy minden együttlakó népnek „joga van a maga neveléséhez saját anyanyelvén.” A kisebbségi szerződés 9. cikke szerint a kisebbségeknek joguk van saját költségükön iskolákat és más oktatási intézményeket létesíteni, igazgatni és azokban saját anyanyelvüket szabadon használni. A 10. cikk rendelkezett arról, hogy a kisebbségek által jelentékeny számban lakott területeken a román kormány kisebbségi tannyelvű iskolákat köteles felállítani, és méltányos részt köteles biztosítani a kisebbségek részére nevelési és vallási célokra. A 11. cikk végül leszögezte, hogy Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász községek a román állam ellenőrzése mellett vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzattal bírhassanak.

Az 1919–1920-as tanév beindításakor a Kormányzó Tanács Köznevelési Reszortjának alapvető koncepciója szerint a kisebbségek oktatására a felekezeti iskolákban nyílt elsősorban mód. Ennek megfelelően a magyar nyelv jelentős mértékben kiszorult az állami iskolákból. 900 elemi iskolában szűnt meg a magyar nyelvű tanítás, a magyar nyelvű állami felsőfokú oktatást az 1919-es év kezdetén felszámolták, a magyar nyelvű középfokú oktatás az állami iskolákban a huszas évek közepére gyakorlatilag megszűnt.

A Kormányzó Tanács 15 673/1919. sz. rendeletével ugyanakkor hozzájárult ahhoz, hogy a kisebbségek egyházai szükség szerint új iskolákat hozzanak létre. Az intézkedés eredményeként a magyar felekezeti iskolák száma rövid idő alatt jelentősen növekedett.³⁸ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a román eredetűnek minősített községekben a Kormányzó Tanács az oktatás jogát kizárólag az államnak tartotta fenn.³⁹

³⁸ Nagy Lajos: i. m. 11. p.

³⁹ Sulyok – Fritz: i. m.

**A Romániához csatolt területeken 1918 szeptemberében még működő iskolák jelleg,
fokozat és tannyelv szerint.**

Iskolák jellege	elemi népiskola				polgári iskola			középiskola			tanítóképző		
	m	r	n	e	m	r	n	m	r	n	m	r	n
					tanítási nyelvvél								
1. Állami	1497	-	-	-	66	-	-	25	-	-	10	-	-
2. Községi	305	96	26	80	12	-	-	2	-	-	-	-	-
3. Gör. keleti	-	1218	-	-	-	1	-	-	3	-	-	3	-
4. Gör. katolikus	-	1078	-	-	-	2	-	1	2	-	-	5	-
5. Evang. luteránus	8	-	261	-	-	-	-	-	-	9	-	-	3
6. Róm. katolikus	388	-	-	-	25	-	7	13	-	-	11	-	-
7. Református	322	-	-	-	3	-	-	9	-	-	3	-	-
8. Unitárius	26	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
9. Izraelita	42	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen:	2588	2392	287	80	109	3	7	52	5	9	24	8	3
%	48,4	44,7	5,4	1,5	91,6	2,5	5,9	78,8	7,6	13,6	68,6	22,8	8,6
Együtt:		5347				119			66			35	
%		100				100			100			100	
Összesen állami:	1497 (28,0%)				66 (55,4%)			25 (37,9%)			10 (28,6%)		
Összesen felekezeti:	3850 (72,0%)				53 (44,6%)			41 (62,1%)			25 (71,4%)		
m – magyar, r – román, n – német, e – egyéb													

A Kormányzó Tanács rövid ideig tartó működése alatt a magyar nyelvű oktatásügy nem szenvedett jelentős károkat. A Közoktatási Reszort elképzelésének megfelelően szaporodott a magyar nyelvű felekezeti iskolák száma. Így az állami oktatás fent bemutatott románosítása ellenére a magyar nyelvű oktatási intézmények száma arányban volt az erdélyi nemzetiségi összetétel mutatóival. (Az elemi iskolákat tekintve a 600 állami és 1068 felekezeti magyar iskola az összes erdélyi elemi iskola 31%-át tette ki, amely megegyezett a nemzetiségi arányszámmal. Kedvező volt a líceumok, polgári iskolák és tanítóképzők mutatója is (51%, 48%, 48%).

A Kormányzó Tanács 1920. április 8-i megszüntetése után az erdélyi oktatásügy kérdéseivel a Kolozsvárt létrehozott Közoktatásügyi Főutkárság foglalkozott. A kormány az általa megbízott intézménytől „a román nemzeti érdekekkel össze nem egyeztethető intézkedések” (így pl. a magyar felekezeti iskolahálózat bővítése) hatálytalanítását és az egységes román nemzeti oktatás bevezetését várta.

A magyar felekezeti iskolák a Kormányzó Tanács uralma alatt (1918-1920)

	római kat.		református		evang.		unitár.		összesen		
	régi	új	régi	új	régi	új	régi	új	régi	új	együtt
Főgimnázium (liceum)	13	6	9	3	-	-	2	1	24	10	34
Polgári iskola (gimn.)	25	12	3	13	-	3	-	2	28	30	58
Tanítóképző iskola	11	2	3	1	-	-	-	-	14	3	17
Felsőkereskedelmi iskola	1	1	1	4	-	-	-	-	2	5	7
Elemi iskola	370	-	322	319	8	-	26	23	726	342	1068
Összesen	420	21	338	340	8	3	28	26	794	390	1184
Együtt	441		678		11		54		1184		

Az egységes román nemzeti oktatásügy 1922 – 1940

A romániai kisebbségek anyanyelvi oktatásának háttérbe szorítása a békeszerződések ratifikálását (1921. július 26.) követően bontakozott ki. Az oktatásügyi kormányzat, Anghelescu közoktatási miniszter vezetésével elsősorban a még mindig rendkívül erős felekezeti iskolahálózat megbontására törekedett. Az 1921. július 30-i törvény értelmében végrehajtott földreform alapvető bevételeitől fosztotta meg a magyar egyházakat, s tette válságossá az egyházi iskolák létezését.⁴⁰ A rendkívül nehéz körülmények közé került felekezeti iskolák működését egy sor diszkriminatív rendelkezés is sújtotta. A felekezeti iskolák tanáraitól megvonták a vasúti félárú jegy kedvezményt, (12 867/1922. államtitk. rend.), a felekezeti iskolába nem iratkozhatott be eltérő vallású tanuló, nem taníthatott más vallású tanár (63 875/1921. közoktatásügyi minisztériumi rend.)⁴¹. A magyar felekezeti iskolák államsegély-kérelmét elutasították (a szász, a sváb és muzulmán hasonló iskolák megkapták a támogatást), a tanárok nyugdíjigényét a román állam nem ismerte el. A tanárokat román nyelvvizsgára kötelezték és elégtelen román nyelvtudás címén sok esetben elbocsájtották.

⁴⁰ Táblázat: A magyar egyházak földbirtok vagyona... Id. 25. p. In: Dr. Darkó Zoltán: A román agrár-reform és az erdélyi magyar egyházak. Nagyvárad, 1927. I. kötet 912. p.

⁴¹ Sulyok – Fritz: i. m.

Az állami elemi oktatást egységesen először az 1924. július 26-i (M.O. 161. sz.) törvény szabályozta.⁴² A törvény leszögezte: az elemi iskolai oktatás az egész országban egységes (5. cikk), irányítása és ellenőrzése állami feladat, egyetlen iskola sem létesíthető a közoktatásügyi minisztérium engedélye nélkül (4. cikk.). Az oktatás nyelve román, a más mint román nyelvű népességű községekben a közoktatásügyi miniszter által elemi iskolák létesíthetők, az illető népesség előadási nyelvével, ugyanolyan arányban, mint a román községekben (7. cikk.)

A végrchajtás során az aránylagosságra vonatkozó kitétel nem valósult meg. A hivatalos kimutatás szerint 1933-ban Erdélyben 4295 állami iskolából 427 magyar iskola, illetve tagozat volt. (Ez 10%-ot jelentett szemben az 1930. évi népszámlálás adatai szerinti nemzetiségi aránnyal, amelyben a magyarság részaránya Erdélyben 24,4%, Romániában 7,9% volt). A tényleges helyzet ennél azonban lényegesen rosszabb volt. Kiss Árpád kimutatása szerint az 1934/35. év végén összesen 112 (26%), az 1936/37. tanévet befejezve már csak 44 (1%) magyar nyelvű állami elemi iskola vagy tagozat működött, és az állami iskolába összesen beíratott 96 809 magyar tanulóból 1934/35-ben 11 485, 1936/37-ben mindössze 4527 tanulhatott saját anyanyelvén.⁴³

A magyar nyelvű állami iskolák tömeges megszüntetésére jellemző adat, hogy Udvarhely megyében 1932-től 1937-ig összesen 74 magyar iskolát vagy tagozatot zártak be vagy románosítottak el. A döntő többségben magyar lakosságú Csík megyében egyáltalán nem volt magyar nyelvű állami oktatás.⁴⁴

A kisebbségeket sértő, diszkriminatív kitételek tartalmazott a törvény 8. cikke, mely szerint „a román származású állampolgárok, akik elvesztették (elfelejtették) anyanyelvüket, tartoznak gyermekeiket csakis román előadási nyelvű nyilvános vagy magániskolában taníttatni”. A 19. cikk értelmében azok a szülők, akik gyermekeiket magániskolákba (pl. felekezeti) írtatták be, kötelesek voltak erről az állami iskola igazgatójának írásbeli nyilatkozatot adni. A fenti két cikk módot adott a tanügyi hatóságoknak arra, hogy ellenőrizhessék, nincs-e a tanulónak román eredetű, nevű vagy vallású felmenő őse, aminek alapján azután román nyelvű iskola látogatására kényszeríthették.

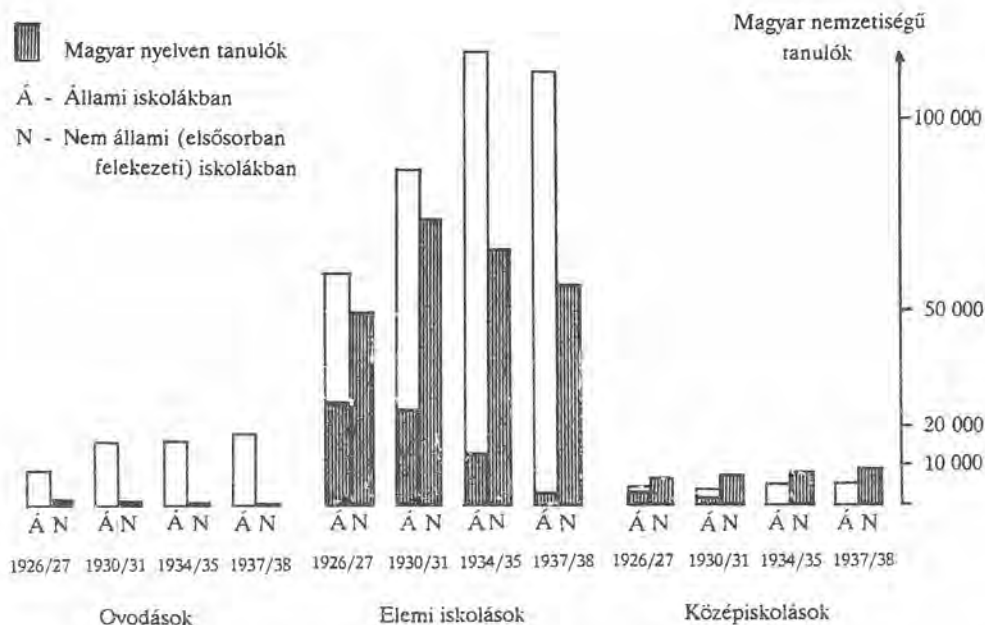
A törvény az elemi oktatás körébe sorolta az 5–7 éves korban kötelező kisgyermek-iskolákat (óvodákat), valamint a felnőttek iskoláit, tanfolyamait is. A kisebbségek érdekeit súlyosan sértette, hogy a tanítási nyelvről szóló, már tárgyalt 7. cikk csak az elemi iskolákról rendelkezett. Így az óvodákban és a felnőttiskolákban az oktatás nyelve egységesen a román volt.

⁴² Törvény az állami elemi oktatásról. In: Törvények és rendeletek tára szerk.: Papp János I. kötet 912. p.

⁴³ Kiss Árpád: Az állami magyar tannyelvű elemi iskolák és a magyar tagozatok. In: Magyar Kisebbség, 1936., 205. p.

⁴⁴ u.o.

A rendelkezések következtében az 1933-ban Erdélyben található 673 állami óvoda között nem volt magyar tannyelvű. A magyarul egyáltalán nem beszélő óvónők összesen 14 716 magyar anyanyelvű kisgyerekre vigyáztak.⁴⁵

A MAGYAR NYELVŰ OKTATÁS ROMÁNIÁBAN, 1926 - 38

Az állami iskolák elrománosításának folyamatában különösen jelentős volt a 159. cikk rendelkezése. A rendelkezés a kisebbségek által többségben lakott megyékben (az ún. kultúrzonában) letelepedő, más megyéből származó tanítóknak 50%-os fizetési pótlékot, 10 hektáros telepítési telket és nyugdíjkorkedvezményt biztosított. (Kultúrzonának számított Csík [85,7], Háromszék [86,6], Udvarhely [95,10], Maros-Torda [45,9], Bihar [33,8], Szatmár [31,9], Szilágy [36,6], Kolozs [32,6], Szolnok-Doboka [15,8], Torda-Aranyos [22,2] megye. Zárójelben a magyarság százalékos arányát mutató szám).

Az állami elemi oktatásról szóló törvény XIII. és XIV. fejezete részletesen foglalkozott az iskola fenntartásának kérdésével. Az állam az elemi oktatás teljes költségét (iskolaépítés, fenntartás, igazgatói lakás stb.) – a tanszemélyzet fizetésének kivételével – a községekre hárította.

⁴⁵ R. Szeben András: Az erdélyi magyarság népoktatásügyének statisztikai mérlege. In: Magyar Statisztikai Szemle, 1934., 863. p.

A magyar felekezeti oktatás gyakorlatilag állami támogatás nélkül folyt, így a kisebbségek által lakott községekre dupla iskolafenntartási teher hárult. Fizetni kellett (a község adójövedelmének 14%-át) az elemi iskolai törvény következtében csakhamar román tananyelvűvé váló állami iskolákért, de fizetni kellett a kisebbségi nyelvű felekezeti iskolákért is.⁴⁶

A felekezeti oktatás

Erdélyben a magyar felekezeti oktatásnak történelmi jelentősége és évszázados hagyománya volt. Az első iskolákat az egyházak alapították, és sokáig kizárólag ők foglalkoztak tanítással. Az állami oktatás csupán 1873 után kezdődött meg, de az állami iskoláknak ekkor is csak kiegészítő szerepük volt a felekezeti oktatás mellett. 1919 után a felekezeti iskolák kiemelkedő szerepet játszottak az anyanyelvi oktatásban, hiszen Erdély különböző nemzetiségű lakossága vallás szerint is jellegzetesen elkülönült egymástól. Így az egyházi iskolák nem csupán magas oktatási színvonaluk miatt voltak fontosak, ők képezték a nemzeti nevelés bázisát is.⁴⁷

Az egyházi iskolák jogállását illetően alapvető jelentőségű volt az a tény, hogy a kisebbségi szerződések megalkotói nem voltak tekintettel arra, hogy a magyar felekezeti oktatás Erdélyben meghatározó jelentőségű volt. Ezért a kisebbségi szerződésekben nem rendelkeztek az egyházi iskoláknak az állami jogszabályoktól független védelméről, ami ahhoz vezetett, hogy a román törvények a kisebbségek egyházi iskoláit egy csoportba sorolták azokkal a magánosok által fenntartott oktatási intézményekkel, amelyek üzleti célt szolgáltak.⁴⁸ (Az ortodox egyház iskolái megkapták az állami tanintézeteknek járó kedvezményeket.)

A kisebbségi szerződés rendelkezett ugyanakkor arról, hogy Románia köteles az erdélyi székely és szász községeknek – a vallási ügyeik mellett – tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezni (11. cikk). Az önkormányzat azt jelentette volna, hogy bizonyos közfeladatok ellátása, így pl. az oktatásügy területén az önkormányzati szervek az általuk fenntartott iskolákban az állami nevelésügy feladatát látják el, és a legfontosabb kérdésekben (pl. az iskolák felállítása, tanítási nyelv stb.) önállóan döntenek.

A kisebbségi szerződés határozott rendelkezéseivel szemben azonban a román állam semmit sem tett a tanügyi önkormányzat biztosítására. A törvények értelmében a kisebbségek csupán az állami oktatással konkuráló, másodrendű, nem pedig azt helyettesítő egyenrangú tevékenységet folytathattak.

A nem állami iskolák (felekezeti, magán) tevékenységét a magánoktatásról szóló törvény⁴⁹ (1925. december 12. M.O. 283. sz.) szabályozta. Ennek 1. cikke szerint „a tanulók oktatása, nevelése az állam iskoláin kívül magán iskolákban (felekezetekéiben, hitközségekéiben, magánosokéban) vagy családban is történhetik.” Magániskolát csak

⁴⁶ Nagy Lajos: i.m. 140. p.

⁴⁷ R. Szeben András: i. m. 853. p.

⁴⁸ Balogh Arthúr: A kisebbségek nemzetközi védelme. Berlin, 1928. 159. p.

⁴⁹ Törvények és rendeletek tára I–II. Szerk. Papp János, II. köt. 290. p.

román állampolgárok létesíthetnek (3. cikk) a Köznevelési Minisztérium engedélye alapján (4. cikk) és annak felügyelete és ellenőrzése mellett. A 8. cikk kizárta a magánoktatás köréből a tanítóképző iskolákat és az egyetemeket. Kivételt képeztek az 1918. december 1. előtt létező és folyamatosan működő tanítóképzők (113. cikk). A törvény részletesen rendelkezett az iskola tanítási nyelvéről (34–39. cikk). Csak románul lehetett tanítani az elismert szerzetesrendek és iskolai kongregációk intézeteiben, valamint az olyan növendékek által látogatott magániskolákban, akiknek szülei román származásúak voltak. A „román eredet” bizonyítása a gyakorlatban meglehetősen vitatható módon történt. A román származásra utaló bármely körülmény – pl. az anya vagy az apa román jellegű neve vagy vallása (görög katolikus) elegendő volt a román eredet bizonyításához – és a nyelvi kisebbséghez való tartozás elvesztéséhez.⁵⁰ Jellemző adat, hogy csak a zsilvölgyi római katolikus elemi iskolából 1927/28-ban 224 magyar anyanyelvű tanulót tiltottak ki a névelmezésre hivatkozva.⁵¹

Az állam nyelvtől eltérő lehetett azon iskolák oktatási nyelve, amelyekbe kizárólag az előadási nyelvvel azonos anyanyelvű diákok iratkoztak be. (35. cikk) A 36. cikk rendelkezésének értelmében a zsidók által fenntartott iskolák tanítási nyelve azonban csak a román vagy a héber nyelv lehetett. A fenti két cikk azt jelentette, hogy a magyar környezetben élő, sokszor csak magyarul beszélő zsidó gyermekek még az izraelita egyház által fenntartott iskolákban sem részesülhettek magyar nyelvű oktatásban.

A 39. cikk elrendelte, hogy bármely nyelvű, bármilyen fokú és kategóriájú magániskolában kötelező a román nyelvnek, valamint Románia történelmének és földrajzának román nyelven történő oktatása. Ezeket a tárgyakat csak a román nyelvet ismerő, képesített tanárok oktathatták.

A törvény 27. cikke leszögezte: A magániskoláknak nincs joguk semmiféle oklevelet kiállítani, csupán az iskolában végzett tanulmányokra vonatkozó igazolásokat adhatnak.

A magániskolák nyilvánossági jogát, amely a bizonyítvány-kiállítási jog feltétele volt, a Köznevelési Minisztérium adhatta meg, egy sor – részben szükségtelenül bürokratikus – feltétel teljesítése esetén. (Meghatározott számú oktatási helyiség és képesített tanszemélyzet, megfelelő tanterv, kifogástalan ügyvitel, pontosan betartott kérelmezési procedúra stb. – 63. cikk).

Középfokú oktatás

A romániai tanügyi rendszer a középfokú iskolák közé sorolta a líceumokat, tanítóképzőket, kereskedelmi líceumokat és gimnáziumokat (régii polgári iskolákat) és még egy sor ezekhez hasonló, szakosított oktatási intézményt.

A legmagasabb általános képzést nyújtó líceumokban (humán beállítottság esetén ezeket főgimnáziumoknak, reáltagozat esetén reálgimnáziumoknak is nevezték) 11–19 éves korig folyt a képzés, és innen lehetett felsőfokú iskolákba kerülni. A tanítóképzők 11 éves korban kezdett 9 éves képzés után adtak képesítést.

⁵⁰ Nagy Lajos: i.m. 66. p.

⁵¹ Sulyok – Fritz: i.m.

Általános, de a líceumnál kisebb értékű képzést nyújtottak a gimnáziumok (polgári iskolák), ami után a végzettek sok esetben különböző kiegészítő tanfolyamokon szakirányú képzésen vettek részt.

A középiskolák harmadik nagy csoportjába a kereskedelmi vagy egyéb szakképesítést nyújtó gimnáziumok (szakiskolák) tartoztak, amelyek alacsonyabb színvonalú általános oktatás mellett valamilyen irányú speciális képzést is adtak. Ezek a magyarországi szakközépiskoláknak megfelelő oktatási intézmények voltak.

Az állami középfokú oktatás általános szabályozása csak 1928. május 15-én (M.O. 105. törvénnyel) történt meg. A törvény nem hozott jelentős új rendelkezést, csupán a már meglévőket egységesítette és foglalta össze.⁵²

A törvény értelmében középfokú oktatás az állam iskoláiban, illetve a magánoktatási törvény alapján működő iskolákban folyhat (2. paragrafus). Az oktatás nyelve román, a kisebbségek nyelve az illető kisebbségek által látogatott gimnáziumokban csak mint fakultatív tárgy adható elő. A kisebbségek által túlnyomó többségben lakott területeken az állami iskola mellett kisebbségi tannyelvű tagozat állítható fel, amelyekben azonban kötelező a román nyelv, Románia földrajzának, történelmének és alkotmánytanának román nyelven való oktatása (10. paragr., 11. paragr.)⁵³

Az a tény, hogy a törvény megengedte, de nem tette eleve kötelezővé a magyar nyelvű tagozatok felállítását, végső soron azt eredményezte, hogy a huszas évek végére az állami magyar tannyelvű középfokú oktatás gyakorlatilag megszűnt. (A statisztikák szerint 1918-ban 101 magyar nyelvű középiskola vagy tagozat volt. Ez a szám 1922-ig 48-ra csökkent, az 1928-as kimutatás szerint már csupán 5 középiskolában folyt magyar nyelvű oktatás)⁵⁴.

„Pedagógiai gillotin”-nak nevezték a felsőbb iskolákban tovább tanulni kívánók részére kötelező érettségi (baccalaureatusi) vizsgáról szóló törvényt.

Az 1928-as törvény 21. paragrafusa átvette az 1925. március 8-i 54. sz. Hivatalos Lapban megjelent rendeletet. Ezek szerint a továbbtanulni kívánóknak vizsgát kellett tenni államilag kinevezett bizottságok előtt a román nyelv és irodalom, Románia földrajza, Románia történelme, alkotmánytana, francia nyelv és irodalom és természettudományok c. tárgyakból, valamint a minisztérium által kijelölt két tantárgyból. A vizsgát a magániskolák tanulóinak is hasonló körülmények között kellett letenniük.⁵⁵

A fenti törvény a gyakorlatban azt jelentette, hogy a magyar oktatásban részesült tanulóknak magyarul nem tudó bizottsági tagok előtt kellett vizsgáznia, legtöbbször tolmács útján. A rendelkezés következtében az erdélyi felekezeti iskolák növendékeinek többsége megbukott a vizsgán. 1925-ben 401 jelölt közül mindössze 100 tett sikeres vizsgát,⁵⁶ és nem sokat változott ez az arány a következő években sem. 1925–27 között a magyar felekezeti iskolákban tanulóknak mindössze 32%-a jutott túl

⁵² Nagy Lajos: i.m. 128. p.

⁵³ u.o.

⁵⁴ Barabás Endre: A romániai magyar nyelvű oktatás első tíz éve 1918–1928. 84. p. 93. p. 87. p.

⁵⁵ Nagy Lajos: i.m. 129. p. Barabás Endre: A magyar iskolaügy helyzete Romániában 1918–1940. 16. p.

⁵⁶ Sulyok – Fritz: i.m.

az érettségi vizsgákon.⁵⁷ Ez természetesen jelentősen rontotta a kisebbségi anyanyelvű tanulók egyetemi továbbtanulásának esélyeit is.⁵⁸

Az elemi iskolai tanítóképzést a már tárgyalt állami elemi oktatási törvény (1924. július 26.) rendezte. Az alapvető koncepció értelmében – amely szerint az elemi oktatás nyelve a román volt –, a törvény kizárólag az állam feladatkörébe sorolta a tanítóképzést. Kivételt csupán az 1918. december 1-je előtt fennálló, magánosok által fenntartott intézmények esetében tett, az ezután létrejöttet megszüntette és újak alapítását nem engedélyezte.⁵⁹

Az állami tanítóképzők tannyelve román volt. A kisebbségi tanulók által legalább 20%-ban látogatott képzőkben kötelezővé tették az anyanyelv tanítását, azonban az állami tanítóképzőkbe beiratkozott kisebbségi tanulók kis száma miatt ezt a kitélt sehol sem alkalmazták.⁶⁰

A magyar középiskolások számát és országos arányát vizsgálva feltűnő, hogy a korszak kezdetén mind a két mutató igen magas volt. 1920-ban 33 494 magyar középiskolás volt, ami az összes gimnazista (kb.180 000) 18,6%-át tette ki. Különösen jelentős volt az a tény, hogy ekkor még minden magyar középiskolás saját anyanyelvén tanulhatott. Magas volt a magyar tannyelvű középiskolák száma is. (147; 16%) Ezekhez az adatokhoz képest jelentős csökkenés tapasztalható az 1928-as mutatókban. Ebben az időszakban 188 380 középiskolásból 11 522 volt magyar (6,2%). Ezek túlnyomó része, kb. 10 800 diák (93,7%) még mindig magyarul tanulhatott. Feltűnő azonban az is, hogy 1928-ban már csaknem teljesen a felekezetekre hárult a magyar nyelvű középfokú oktatás. (A 66 középiskolából csupán 2 tagozat volt állami fenntartású). Az arányok további romlása következett be a 30-as évek során. 1938-ban az összes középiskolás (212 285) 6,1%-a volt magyar (13 117), azonban ezekből csak 8462 (64,5%) tanulhatott saját anyanyelvén. Jelentősen csökkent a magyar nyelvű egyházi középiskolák száma is. (Az összesen működő 935-ből 48; 5,1%.)

⁵⁷ Nagy Lajos: i.m. 129. p. és Barabás Endre: A magyar iskolaügy helyzete Romániában 1918–1940. 28–29. p. táblázat

⁵⁸ Nagy Lajos: i.m. 127. p.

⁵⁹ Nagy Lajos: i.m. 130. p.

⁶⁰ u. o.

**A magyar tannyelvű középiskolák, középiskolai tanulók
számának alakulása 1920-1938.**

	1920			1928			1938		
	isk. száma	tanerő	tanuló	isk. száma	tanerő	tanuló	isk. száma	tanerő	tanuló
liceum	32 (9)		13 520 (3800)	18 (1)	352	4941	19	377	4216
polgári	59 (22)		9 708 (3619)	35	288	4027	16	163	1742
tanítóképző	11 (1)		1 475 (134)	7	87	591	5	92	669
kereskedelmi	7 (6)		667 (571)	4 (1)	38 (8)	449, (138)	4	38	296
földműves isk.	nincs adat		nincs adat				4		202
Összes magyar	109 (38)		25 370 (8124)	64 (2)	765 (8)	10 008 (138)	48	670	7127
	147		33 494	66	773		10 146		
Összes középisk.	kb. 920		kb. 180 000,	916		188 380	935		212 280
Magyar középiskolások száma:	147		33 494	66		11 522	48		13 117
	16,0%		186%	7,2%		6,2%	5,1%		6,1%
Magyar nyelven tanuló									
középisk. száma: (állami, felekezeti, szakisk, csak vizsgázók)									
			33 494		kb. 10 800				8 462
			100%		93,7%				64,5%

	Reform előtt	Kisajátított földbirtok	Reform után
Római kat.	290 649	277 645	13 004
Református	62 148	25 222	36 926
Unitárius	17 916	11 389	6 527
Magy. evang.	1 041	73	968

Az egyházi birtokok elvesztése és az állami támogatás csökkenése rendkívül súlyos anyagi problémák elé állította a kisebbségi egyházakat. A nehézségeket fokozta, hogy feladataik megsokszorozódtak. A magyar egyházak vagyonuk megmaradt töredékéből kényszerültek segíyezni a román kormány által alig támogatott felekezeti iskolákat, ellátni a művelődésben rájuk háruló feladatokat.

Az 1921. évi földbirtoktörvény

A román törvényhozás a kisebbségeket gazdasági szempontból legsúlyosabban érintő rendelkezése az 1921. július 30-i (M. O. 93. sz.) erdélyi földbirtoktörvény volt. A román agrárreform nem egy, hanem négy különböző törvény rendelkezéseinek értelmében történt meg. Dobrudzsa, Bukovina, Besszarábia és Erdély területén különböző időpontokban foganasított, lényeges pontokban különböző földreformot hajtottak végre. A román törvényhozók természetesen tagadták, hogy ezen eljárás célja a kisebbségek vagyoni helyzetének megrendítése lett volna, a rendelkezések elemzése és összehasonlítása azonban egyértelműen bizonyítja ezt.

A regáti és az erdélyi területek reformja között jelentős eltérések voltak. Ez a különböző történelmi fejlődést, földrajzi elhelyezkedést figyelembe véve még indokolt-nak tűnhetett. Mindenképpen figyelemre méltó volt azonban az a tény, hogy a párhuzamos rendelkezések végső soron minden esetben a kisebbséget sújtották.

Annak ellenére, hogy Erdélyben a sajátos fejlődés és adottságok következtében a kisbirtok aránya magasabb volt, mint a regáti területeken (69,9% – 48,18%), és hogy a nagybirtoknak mindössze 32,5%-a volt magánkézben, a regáti törvény maximálta a kisajátított földterület összességének felső határát (2 millió hektár) és a kisajátítandó területek alsó határát (100 hektár). Ilyen korlátozások az erdélyi rendeletekben nem voltak. Rendkívül károsan érintette az egyházakat, iskolákat, községeket, hogy míg Erdélyben a teljes birtokot, addig a regáti területeken csupán a megművelhető területet sajátították ki. A törvény 6. paragrafusának c) pontja szerint kisajátítandók voltak a távollevők tulajdonában lévő falusi birtokok. Távollevőnek minősültek azok, akik 1918. december 1. és a törvényjavaslat beadása közötti időben nem hivatalos megbízásból külföldön tartózkodtak. A rendelkezés megfosztotta ingatlanuktól a

kisebbségi szerződés értelmében magyar állampolgárságot választó földtulajdonosokat, annak ellenére, hogy a kisebbségi szerződés 3. cikk 3. bekezdése világosan kimondta, hogy az opciójogot gyakorló személyeknek joguk van megtartani azokat az ingatlanokat, amelyeket román területen birtokolnak.

Jogsértő volt a naszói román II. határőrezred és az 1. sz. csíki határőrezred magánvagyonának különböző elbírálása. A teljesen azonos történeti eredetű román, illetve magyar köztulajdonban levő vagyonból a rendelkezések a románt érintetlenül hagyták, míg a magyart kisajátítandó területnek ítélték. A rendelkezés következtében 35 647 ha (62 539 hold) földterületet és nagy értékű ingatlanokat vettek el a csíkiektől.

Különösen jogsértő volt, hogy a kisajátítás árának megállapításánál a regáli törvény az 1917-es, az erdélyi az 1913-as árat tekintette alapnak. A háború alatt bekövetkezett infláció mellett az 1913-ban létező aranykorona és az 1921-es lej közötti különbség is a földtulajdonosokat érintette hátrányosan. Ezt a pénzt sem kapták meg azonban „kártalanítás” címén. Az eredetileg megállapított névérték szerint járadék-kötvényt adtak, ami lényegében a birtok ellenérték nélküli elkobzását jelentette.

Politikai jogok – részvétel az államvezetésben

Az államvezetésben való részvétel joga a kisebbségi jogok kiemelkedően fontos része. A politikai testületekbe (parlament, kormány stb.) betagozódva a kisebbségek jelentős mértékben hathatnak a törvényhozó testületekre, nyilvánosságot adhatnak az őket ért sérelmeknek, ellenőrizhetik a kisebbségek jogait védő rendelkezések végrehajtását.

Az 1923-as alkotmány 7. paragrafusának értelmében Romániában a vallási és felekezeti, a faji és nyelvi különbség nem lehetett akadály a polgári és politikai jogok megszerzésének és gyakorlásának. Az 1938-as alkotmány viszont már kinyilvánította a román eredetűek elsőbbségét. (Miniszter például csak az lehetett, aki legalább három generáció óta román volt! 1938-as alkotmány 67.)⁷⁰

A törvényhozás – a korábban már tárgyalt egyéb területekhez hasonlóan – számos esetben megsértette az alkotmányban lefektetett politikai jogegyenlőség tételét. A képviselői és szenátusi választási törvények, illetve a közigazgatás felépítéséről és területi beosztásáról szóló törvények, amelyek a közigazgatási határok megváltoztatásával megszüntették a magyarok által túlnyomó többségben lakott megyéket, valamint a korrupt, erőszakos választások együttesen azt eredményezték, hogy a magyar kisebbség a választások során soha sem érte el a számarányának megfelelő politikai képviselést.

Az 1923-as alkotmány 34. paragrafusa szerint Romániában a törvényhozói hatalmat a király és az országgyűlés együtt gyakorolta. Az országgyűlés a szenátusból és a képviselőházból állt.

⁷⁰ Nagy Lajos: i.m. 277. p.

A képviselőházi és szenátusi választási törvény meghatározta, hogy a képviselőházat román állampolgárok általános, egyenlő, közvetlen, kötelező és titkos, választókerületenkénti névjegyzékre történő szavazással választják meg a kisebbségi képviselet alapján.

A mandátumokat az ún. prémios rendszerben osztották szét. Ennek értelmében többségi csoportnak nyilvánították azt a pártot, amely országos viszonylatban a legtöbb szavazatot, de legalább a szavazatok 40%-át érte el. A következőkben kiszámították az egyes kerületekben az egyes politikai csoportok által elnyert szavazatok arányát. Ezután a megmaradt mandátumok felét a többségi csoportnak ítélték, majd a többit arányosan szétosztották a legalább 2%-os szavazati arányt elérő pártok között.

A szenátus az alkotmány (68. §) és a választási törvény szerint választott és jog szerinti szenátorokból állt. A választás a negyven évet betöltött román állampolgárok által, kötelező, egyenlő, közvetlen és titkos, választóterületenkénti névjegyzékre történő szavazással történt.

A jog szerint szenátorok kijelölése a politikai jogegyenlőség megsértésével történt. Hivatalból szenátor volt ugyanis az összes érsek, a nemzeti egyházak püspökei, ugyanakkor az általában elismert felekezetek közül csupán a legalább 200 000 hívet képviselő püspökök. (Ily módon nem lett hivatalból szenátor a magyar unitárius püspök!)

Alapvető fordulatot hozott a román politikai életben az 1938-as új alkotmány. A rendelkezések kiterjesztették a király jogkörét, háttérbe szorították a parlamentet (31. §, 32. §, 45. §). A királyi diktatúra felszámolta a politikai pártokat. A demokratikus látszat megőrzése céljából azonban továbbra is működtette a parlamentet, és – megváltoztatva az 1926-os törvényt – képviselőházi és szenátusi választásokat tartott.

Az 1939. május 9-i (M. O. 106.) választási törvény az országot 11 választási körzetre osztotta. A választási körzetek azonosak voltak a közigazgatás területi beosztásának megfelelő tartományokkal (10 tartomány és a főváros). A 30 éven felüli román állampolgárok titkos szavazattal összesen 258 képviselőt választottak. A szavazatokat a három foglalkozási (mezőgazdasági, ipari-kereskedelmi, szellemi foglalkozási) csoportba tartozók minden tartományon belül külön adták le a hasonló szakmai csoportok választási listáira. A szavazók választókerületenként eltérő (15–30), de tartományon belül egyenlő arányban választottak földműves, iparos és értelmiségi képviselőt.

A választókerületi beosztás és a szakma szerinti lista egyaránt hátrányosan érintette a magyar kisebbséget. Az új törvény alapján megtartott egyetlen 1939-es választáson összesen 9 magyar képviselő kapott mandátumot. Ennél kevesebbet csupán első alkalommal, 1922-ben ért el a magyarság.

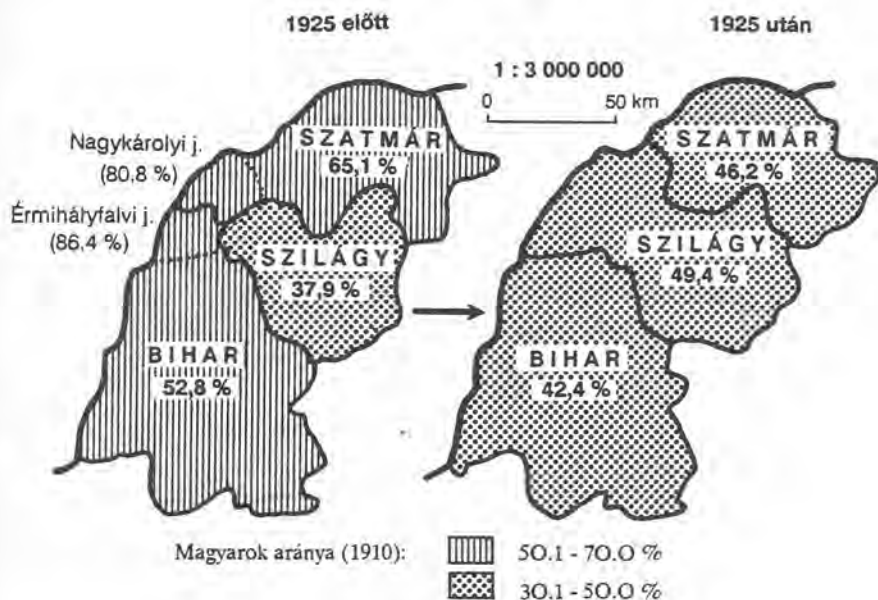
Kedvezőtlen volt a helyzet a szenátusi választás esetében is. Az új törvény értelmében a király nevezett ki 88 szenátort. A különböző szakmai területek a három foglalkozási ágnak megfelelően – az egész országot egy választókerületnek tekintve – szintén 88 szenátusi helyre szavazhattak. A hivatalból kinevezett szenátorokra vonatkozó rendelkezések megegyeztek az 1923-as alkotmányban lefektetettekkel. A fenti rendelkezések azt jelentették, hogy választás útján a szenátorok kevesebb mint felét lehetett a felsőházba juttatni. A fennmaradó helyeket rendeleti úton töltötték be, gon-

doskodva arról, hogy a kisebbség ne kaphassa meg a számarányának megfelelő mandátumot.

A magyarságnak a hatékony képviselő érdekében nemcsak országos szinten, a törvényhozó testületekben kellett mandátumot szerezni, rendkívül fontos volt, hogy megfelelő pozíciókat szerezzen a megyei és a városi közigazgatási egységekben.

A közigazgatásról elsőként az egységesítéséről szóló 1925. június 14-i törvény (M. O. 128.) rendelkezett.

A törvény meghatározta az ország területi felosztását, rendelkezett a községi és megyei közhivatalok felállításáról, működéséről és ellenőrzéséről, a közigazgatási választásokról. A területi beosztás (Lásd. részletezve 1925. október 7. M. O. 220. sz.) eltörölte az évszázadok során kialakult, a gazdasági és kulturális sajátosságoknak megfelelő megyehatárokat, és úgy módosította azokat, hogy a kisebbségek aránya a megye lakosságában – így annak vezetőiben is – csökkenjen. Tiszta magyar falvakat román többségű megyékhez csatolt, a Székelyföld peremvidékén fekvő román falvakat pedig a székely megyék részévé tette. A fenti módszerekkel sikerült elérni, hogy az 1910-ben jelentős magyar többségű Maros-Torda megyéből (134 166 magyar, 71 909 román) 1930-ra román többségű megye lett (132 719 román, 123 317 magyar).

A MEGYEHATÁROK MÓDOSÍTÁSA 1925-BEN ÉSZAKNYUGAT-ERDÉLYBEN

Még nyilvánvalóbb volt az 1938. augusztus 14-i (M. O. 187. sz.) közigazgatási törvény területi beosztásának kisebbségellenessége. Az új területi beosztás az országot tíz tartományra osztotta, amelyek egy-egy folyó (Szamos, Maros, Temes, Olt, Prut,

Dnyeszter, Al-Duna, Sucsava) vagy hegység (Bucegi), illetve a tenger (Marea) nevét viselték.

Az új törvény a Székelyföldön még egy tömbben élő magyarságot betagosította a román többségű tartományokba. Háromszék és Brassó megye a bukaresti székhelyű Bucegi tartomány része lett. Csík, Udvarhely és Maros-Torda megyék a román többségű Szeben, Fogaras, Torda-Aranyos, Kis-Küküllő és Nagy-Küküllő megyékkel együtt alkották az új Maros tartományt, amelynek román többsége ily módon nem lehetett kétséges.

A magyar kisebbség politikai szervezetei

Az erdélyi magyarság vezető politikusai 1921. január 9-én, több mint két évvel a páduai fegyverszünet és a gyulafehérvári egyesülési határozathozatal után Kolozsvárott kinyilvánították a magyarság minden rétegét tömörítő Magyar Szövetség létrehozásának szükségességét.⁷¹ A kétesztendő politikai passzivitás indokait keresve az impériumváltozás okozta sokkot és a tájékozatlanságot kell első helyen említenünk. Az erdélyi magyarságnak az Osztrák–Magyar Monarchiában nem voltak önálló politikai szervezetei és vezetői. A magyar tisztviselői kar nagy része nem volt hajlandó hűségesköt tenni a román államnak, ami tömeges elbocsátásokat eredményezett. A passzív rezisztenciának oka volt az az irreális hit is, hogy a békekonferencián a nagyhatalmak a magyarság szempontjából kedvező döntést hoznak.⁷²

A trianoni békeszerződés megváltoztathatatlan döntése végérvényesen válaszút elé állította a magyarságot. Vagy elhagyja szülőföldjét, vagy a kisebbségi sorsot vállalva küzd jogaiért, nemzetiségének, vallásának és kultúrájának megőrzéséért.

A szövetségi formának mint a magyarság érdekeit védő szervezetnek voltak ellenzői is. A kalotaszegi magyarság képviselői politikai párt megalakítását tartották célszerűnek, és 1921. június 5-én Bánffyhunyadon létrehozták a Magyar Néppártot, amely azonban csak a kalotaszegi magyarság szervezete volt. Az erdélyi magyarságot átfogó politikai szervezet 1921. július 6-án jött létre, amikor Jósika Sámuel báró és Kós Károly titkár vezetésével megalakult a Magyar Szövetség. A szövetség a nemzetközi kisebbségi szerződésekben foglaltak alapján jogot formált arra, hogy nemzeti összetartozás alapján politikai szervezetet alakítson, és a romániai magyarságot az állam és a Nemzetek Szövetsége előtt képviselje. A román kormányok elutasították ezt az álláspontot, és 1922. október 30-án – többszöri betiltás és zár alá vétel után – a Magyar Szövetséget végleg felfüggesztették. A szövetség felfüggesztésének pillanatában két egymással rivalizáló országos jellegű politikai szervezet tömöríthette az erdélyi magyarságot: az 1922. január 15-én alakított Magyar Néppárt és az 1922. február 12-én létrehozott Magyar Nemzeti Párt.⁷³

⁷¹ Nagy Lajos i. m. 178. p.

⁷² Sas Péter: Az erdélyi magyarság politikai szervezkedés. (A politikai passzivitástól az Országos Magyar Pártig), 9-10. p. /Kézirat/

⁷³ Sulyok-Fritz: Erdélyi magyar évkönyv 1918-1929. 9. p.

A nemzeti egység égető szüksége csakhamar egy szervezetbe tömörítette a külön utakon járó csoportokat. 1922. december 28-án a kolozsvári Iparosegylet dísztermében a két párt küldöttei létrehozták az Országos Magyar Pártot. Az elnök Jósika Sámuel báró, az alelnök dr. Haller Gusztáv, a titkár dr. Nálóczy István lett.⁷⁴ Az Országos Magyar Párt szervezeti szabályzata szerint a párt tagjának tekintett külön felvétel nélkül is minden 20 évet betöltött román állampolgárt, ki akár származásánál, akár születésénél, akár anyanyelvénél vagy műveltségénél fogva magát magyarnak vallotta.

A párt 1938. március 31-i feloszlatásáig képviselte az erdélyi magyarság érdekeit a parlamentben, állandó harcot folytatott a magyar iskolákért, 15 alkalommal nyújtott be panaszt a Nemzetek Szövetségéhez. Többször kinyilvánított célja – bár a lehetőségeknek megfelelően politikai pártként működött – a magyarság egyetemes érdekvédelme volt.

Feloszlása után a „Nemzeti Újjászületés Frontja” néven létesült egyetlen politikai szervezet keretein belül volt lehetőség a magyarság politikai érdekképviseletére. A Frontba beilleszkedő Romániai Magyar Népközösség munkáját azonban alapvetően meghatározta, hogy a királyi diktatúrában a parlament szerepe minimális volt. A törvények legnagyobb részét az országgyűlésen kívül hozták, és az új alkotmány szerint a kormány nem a parlamentnek, hanem a királynak tartozott felelősséggel.

Parlamenti választások

1918. december 1-jétől 1940. augusztus 1-jéig a román állam tizenegy alkalommal tartott parlamenti választásokat. Az első két választáson (1919. november 2–8. és 1920. június 3–7.) a magyarság nem vett részt. A harmadikon a Ion Brătianu liberális kormánya által tartott szavazáson 1922 márciusában a Magyar Szövetség és a frissen alakult Magyar Néppárt egységes, nemzeti programmal indult.

A választások az 1919. augusztus 21-i rendelet törvény alapján folytak le. Ezek szerint minden 50 000 lakos 1 képviselőt és minden 100 000 lakos egy szenátort választott. Ez a rendszer 369 képviselői és 168 szenátori helyet jelentett, amelyből Erdély törvényhozói képviseletét 121 képviselő és 53 szenátor biztosította.

A választásokat példátlan törvénytelenység, korrupció, erőszak jellemezte. A szavazást megelőzően Davidoglu tábornok, a csendőrség parancsnoka titkos utasítást adott ki a szabad közlekedés korlátozására, az ellenzéki jelöltek letartóztatására.⁷⁵ A magyar választói kerületekhez román községeket csatoltak, a választói névjegyzékből kihagyták a magyarokat. A 38 magyar képviselőjelölt közül mindössze négynek a jelölését fogadták el, a többit képtelen indokokra hivatkozva elutasították.⁷⁶ Ilyen körülmények között a magyarság, az arányosságnak megfelelő 30 és a magyar diplomaták által előre jelzett 8–10 jelölt beválasztása helyett mindössze 3 mandátumot szerzett.⁷⁷ Képviselő lett Bernárdy György, a pótválasztásokon pedig Sándor József és Zima Tibor. A szenátusba Pál István, Fülöp Béla és Jósika Sámuel jutott be. Az ellen-

⁷⁴ Sulyok-Fritz: i.m. 10. p.

⁷⁵ Sas Péter i. m. 57. p.

⁷⁶ Mikó Imre: 22 év 26. p.

zék és az erdélyi magyarság erőszakos eszközökkel történő háttérbe szorítása tudatos cselekedet volt. A Brătianu-féle liberális kormány ilyen módon biztosította magának az alkotmányozó nemzetgyűlés határozatképességéhez szükséges kétharmados többséget.

A választási törvénytelenések, a védtelenség érzete új taktika kidolgozására ösztönözte az Országos Magyar Pártot. Ennek jegyében született meg 1923. október 23-án a csucsai paktum néven ismert politikai és választási egyezmény. Az Avarescu tábornok által vezetett Román Néppárttal kötött megállapodást 1926. február 1-jén a Magyar Párt felmondta.⁷⁷ A tábornok 1926. májusi váratlan kormányra kerülése után a két párt ismét felújította az együttműködést, és az új törvény alapján⁷⁸ lefolytatott választásokon választási kartellt alakított. Az egyezmény a Magyar Pártnak 15 képviselői és 13 szenátusi helyet ígért azzal a kikötéssel, hogy a székelyföldi megyékben románok is szerepeljenek a közös listák keretében, mint listavezetők.

A választások a koalíció egyértelmű győzelmét hozták. Az összes szavazatok 52,09%-ának megszerzése mellett a Néppárt abszolút többséget ért el 8 megyében, és így összesen 292 mandátumhoz jutott. A nemzeti parasztblokk 69, a liberális párt 16 képviselőt juttatott be a parlamentbe.⁷⁹

A Magyar Pártnak ígért mandátumokból egy szenátori helyet az utolsó pillanatban román jelöltnek adták át, Szele Béla brassói képviselő mandátumát pedig a kamara megsemmisítette. Így a magyarság 14 képviselői és 12 szenátori hellyel rendelkezett, ami lényegesen meghaladta az 1922-es eredményt, de még így sem érte el az aránylagos képviseletnek megfelelő arányt.

Az egyezmény politikai kikötéseinek végrehajtása sem volt problémamentes. A Néppárt 13 hónapos kormányzása alatt a magyar kéréseket a parlament nem teljesítette.

A Magyar Párt vezetői az 1927-ben kormányra került Brătianu-féle liberális párttal nem óhajtottak egyezsége lépni, de még nem tartották megfelelőnek a helyzetet arra, hogy önálló listával bocsátkozzanak a küzdelmekbe. Kézenfekvőnek tűnt, hogy a párt a sorsközösségben levő német kisebbség politikai alakulatával létesítsen választási kartellt.

A választásokat ismét erőszakos incidensek, törvénytelenések zavarták meg. A magyarság vezetői közül sokat letartóztattak, a Magyar Párt plakátjait letépték, a szavazólapjait kicserélték. Maros-Torda megyében 15 000 liberális szavazatot csempészték be az urnákba, a választókat a csendőrség nem engedte be a szavazóhelyiségbe.⁸⁰ A visszaélések következtében a Nemzeti Liberális Párt a szavazatok 61–69%-ával 318 mandátumot szerzett, a Nemzeti Parasztpártnak 54, a kisebbségi blokknak 15 hely jutott. A többi párt nem érte el a mandátumszerzéshez szükséges 2%-os szavazati arányt.

A kisebbségi blokkot a népességi arány szerint összesen 42 képviselői és 14 szenátori hely illette volna meg. A megszerzett 15 képviselői és mindössze 1 szenátori mandátum háttérében a választási visszaélések voltak, hiszen törvényes választások

⁷⁷ A csucsai paktumról részletesen ld. Gyárfás Elemér: Az első kísérlet. Magyar Kisebbség, 1937. január 16.

⁷⁸ 1926. március 27. M. O. 71. sz. törvény. Papp János i. m. II. kötet, 1. p.

⁷⁹ Magyar Kisebbség, 1926. április 15., 311. p.

⁸⁰ Gyárfás Elemér: A választások tanulságai. Magyar Kisebbség, 1927. augusztus 15., 561. p.

esetén a tiszta magyar vagy a magyar–német többségű megyék alapján 24 – abszolút többség alapján járó – mandátummal lehetett számolni. (E helyett csupán Csík megyében ért el a blokk abszolút többséget.)⁸¹

Az 1928 decemberében kiírt általános választásokra a Magyar Párt – először a választások során – önállóan csupán saját erőire támaszkodva vett részt a küzdelemben. Az önálló listán való indulást az eddigi kartellek viszonylagos eredménytelensége okozta. Az elkülönülés irányába mutatott az is, hogy a szétszórtan élő németiség eredményesebb együttműködést remélt a kormánypárttól, és 1928-tól kezdődően a kormánypárttal alakított kartellt.

A választások a Maniu által vezetett Nemzeti Parasztpárt kormányának irányításával történtek. A szavazás hangulatában jelentős javulást jelentett, hogy nyílt visszaélések, a liberális hatalomtól immár megszokottá vált erőszakos akciók nem zavarták a választásokat. A Magyar Párt esélyeit növelte az a tény is, hogy a választás előtt a Magyar Néppárt nyilatkozatban közölte, hogy a nemzeti egység érdekében visszalép a küzdelemtől. A kedvező körülmények eredményeként a Magyar Párt a korszak legjelentősebb választási sikerét érte el. 172 699 szavazattal, és a Csík, Udvarhely és Háromszék megyében elért abszolút többség (78, 70, illetve 76%) 16 képviselői helyet jelentett a párt számára, és ezzel az ország második parlamenti pártja lett. Jelentősen növelni tudta a szenátusba bekerülők számát is; 1928-ban 8 szenátor képviselte a felsőházban a magyarság érdekeit.⁸²

1931-ben a történettudós Nicolae Iorga alakított kormányt. Hatalomra kerülése után nem sokkal feloszlatta a parlamentet, és újabb választást írt ki. A választásokon a Magyar Párt ismét önálló listával indult, azt remélve, hogy az 1928-ban tapasztalt kedvező változások tovább folytatódnak.⁸³ A remélt törvényesség helyett azonban ismét erőszakosságok és hamisítások jegyében folytak le a választások. A választókat nem engedték az urnákhoz (Udvarhely megye), a magyar párti vezetőket letartóztatták (Csík megye), a választói igazolványokat összeszedték (Temes és Torontál megye), Aradon a választói névsoron 1500 magyar szavazó neve mellé a „meghalt” bejegyzést írták. A visszaélések következtében a Székelyföldön a választók 40–50%-a igazolvány nélkül maradt.⁸⁴

Így Csík és Udvarhely megyében a Magyar Párt által elért szavazati arány az 1928-as 78,57%-ról, illetve 70,85%-ról 30,83%-ra, illetve 58,30%-ra csökkent. Háromszékben az 1928-as 76,1%-os abszolút többség helyett ezúttal 12 140 szavazatot, 50%-ot ért el a Magyar Párt, amely egy szavazattal volt kevesebb a megyei abszolút többséghez megkövántnál. A nyilvánvaló csalásra Hegedűs Nándor képviselő beszédében hívta fel a figyelmet, amelyben rávilágított arra, hogy a belügyminisztérium hivatalos eredmény-jelentésében még 12 147 magyarpárti szavazat volt a megyében.

⁸¹ Fritz László: Az 1927. júliusi román parlamenti választások statisztikája. Magyar Kisebbség, 1927. szeptember 1., 621. p.

⁸² Az 1928 decemberi román parlamenti választások eredményei. Magyar Kisebbség, 1929. január 1., 13. p.

⁸³ Manoiilescu miniszter közvetlenül a választások előtt kijelentette: Őszinte, lojális, nyílt és becsületes ellenfelek leszünk. „Választottunk” Magyar Kisebbség, 1931. június 16. 433. p.

⁸⁴ Választottunk, Magyar Kisebbség, 1931. június 16. 438–477. p.

A szenátorválasztás hasonló körülmények között ment végbe. Csíksban és Háromszékben az 1928-as magyarpárti szavazatoknak körülbelül 60%-át hagyta meg a kormány, Udvarhely megyében azonban a 3 évvel korábbi 10 546 helyett csupán 3 212 szavazat maradt az urnában.

A választásokat a Nemzeti Egységpárt a szavazatok 49,46%-ával, összesen 289 mandátummal nyerte meg, a Magyar Párt 5,02%-kal 10 képviselői helyhez jutott. A szenátusba mindössze 2 főt sikerült bejuttatni.⁸⁵

Nem hozott lényeges változást a választások légkörében az 1932-es év. A Iorga-kormány lemondása után a szintén nemzeti parasztpárti Alexandru Vaida-Voivod kapott lehetőséget a kormányalakításra. Az 1932 júliusára kitűzött választások előtt a többségi párt – a szavazati prémium megszerzése végett – ismét választási szövetséget kötött a Német Párttal, és hasonló ajánlatot tett az Országos Magyar Pártnak is. A párt intéző bizottsága azonban ismét az önálló lista mellett döntött.

A választásokon a Nemzeti Parasztpárt – Német Párt kartell a korábban már bemutatott visszaéléseket alkalmazva, a szavazatok 40,30%-át szerezte meg, így elérte a prémiumhoz szükséges százalékarányt. Jellemző, hogy a 190 mandátumot biztosító prémium ezúttal 0,3%-on, 8961 szavazaton múlt. A Magyar Párt 4,75%-ot és Csík, Háromszék és Udvarhely megyében abszolút többséget szerezve 6 + 8, összesen 14 mandátumot és 3 szenátusi helyet kapott.⁸⁶

Többszöri kormányválság után a Nemzeti Parasztpárt 1933 végén kénytelen volt megválni a hatalomtól. A király I. G. Duca személyében öt év után ismét liberális párti politikust bízott meg a kormányalakítással. A Duca-kormány által 1933. december 20 – 22-én megtartott parlamenti választás a már ismert törvénytelen módszerek jegyében zajlott le. A kormánypárt kartellt alakítva a Német Párttal a szavazatok 50,99%-át kapta, ami összesen 300 mandátumot jelentett. Az önálló listával induló Magyar Párt ezúttal is a voksok kb. 4%-át (4,01%) szerezte meg, a visszaélések miatt azonban egyetlen választókerületben sem ért el abszolút többséget. Így csupán 8 mandátumot kapott, amelyet a kormány a végeredmény ismeretében az udvarhely megyei pótválasztásokon elért egy képviselői hellyel megtoldott. A szenátorválasztásokon az 1932. évihez hasonlóan a magyarság 3 mandátumot szerzett.⁸⁷

A gazdasági helyzet javulásának köszönhetően az 1933-ban megválasztott parlament az alkotmányos elveknek megfelelően négy éven keresztül működött. Az 1937-es új választásokat megelőzően a liberális kormány tekintélye megrendült, népszerűsége a mélypontra zuhant. Miután azonban az ellenzéki pártok egyike sem volt olyan erős, hogy a többséget jelentő 40%-os szavazati arányt megszerezze, a prémiumrendszerű választási törvény 1926-os elrendelése óta először egyik párt sem kaphatta meg a biztos parlamenti többséget jelentő prémium-mandátumokat. A liberális párt a durva visszaélések ellenére is csupán a szavazatok 35,92%-át szerezte meg, ami 152 képviselői helyet jelentett.

⁸⁵ Fritz László: A Iorga-kormány 1931. évi parlamenti választása. Magyar Kisebbség, 1931. július 16., 509. p.

⁸⁶ A Vaida-kormány 1932. évi parlamenti választása. Magyar Kisebbség, 1932. augusztus 1., 434-455. p.

⁸⁷ A Duca-kormány 1933. évi parlamenti választásainak számadatai. Magyar Kisebbség, XIII. évf., 1. sz., 1934. január 1., 4. p.

A Magyar Párt szavazati aránya ismét 4-5% között mozgott (4,43%), ami a többségi csoport hiánya miatt ezúttal 19 mandátumot jelentett. Ezeket a mandátumokat azonban már nem igazolták. A román politikai élet bomlását csakhamar a parlament feloszlata és a királyi diktatúra bevezetése követte.⁸⁸

A két világháború közötti korszak utolsó parlamenti választására 1939. június 1-2-án került sor. A királyi diktatúra parlamentije azonban az angol politikusok szerint is már csak a parlamentarizmus paródiája lehetett. Az új törvénnyel lebonyolított választások így módon az országgyűlési választások paródiáját jelentették.

A választásokon csak az ország egyetlen politikai alakulatának, a Nemzeti Újjászületés Frontjának direktóriuma által felhatalmazott jelöltek indulhattak. A magyarság a részvétel érdekében megállapodásra kényszerült a kormánnyal, aminek értelmében 16 képviselő- és 5 szenátorjelölt indulhatott a választásokon. A kormány mindenféle választási propagandát betiltott, a jelöltek csak a községházára kifüggesztett, fényképpel ellátott rövid kiáltványban szólíthattak fel szavazásra. (Ezt a magyar jelöltek esetében a hatóságok többször „elfelejtették” kifüggeszteni). A választások a már ismertett új törvény szerint folytak. Az új választókerületekben a magyarság mindenütt kisebbségbe került. (Szamos tartományban 24,31%, Temes tartományban 12,77% volt a magyarok aránya). Háromszék és Brassó 8 regáti megyével együtt alkotta a Bucegi tartományt, így a két megye nagyarányú magyar lakossága a tartomány jelentéktelen kisebbségét alkotta.⁸⁹

A szakmai kamarára történő szavazás eredményeként a képviselőházba jutott magyarok kiváló iparosok, kereskedők, ügyvédek, és nem a parlamenti küzdelmet ismerő debatterek voltak.

A magyarság a 258 képviselői helyből 9 képviselői, 88 választható szenátusi helyből 2 szenátóri mandátumot szerzett. A parlament működése során két ülősszakot ért meg; alig egy évvel megválasztása után, a bécsi döntés előtt felbomlott.⁹⁰

Összefoglalás

A romániai magyarságnak két világháború közötti helyzetét általánosan értékelve megállapíthatjuk: az egész korszakra és Közép-Európára jellemző nacionalizmus alapvetően meghatározta a román nemzetiségi politikát. A kisebbségek általános helyzete folyamatosan rosszabbodott, egyre nagyobb nehézséget jelentett a nemzetiségi karakter hosszú távon való megőrzése. A korszak néhány jellegzetes tényezője azonban kedvezően befolyásolta a kisebbségek helyzetét, és összességében azt eredményezte, hogy az 1945 után fokozatosan kiteljesedő kommunista diktatúra viszonyaival összehasonlítva a romániai kisebbségek helyzete a két világháború között egyértelműen jobb volt.

⁸⁸ Mikó Imre: 22 év 193-197. p. - A Tatarescu-kormány 1937. évi parlamenti választásainak adatai. Magyar Kisebbség, 1938. január 1., 2. p.

⁸⁹ Mikó Imre 22 év 231. p.

⁹⁰ A választások. Magyar Kisebbség, 1939. június 16., 281. p.

Az okok között ki kell emelnünk, hogy a két világháború közötti közép-európai nagyhatalmi vákuumban a nemzetközi politika állásfoglalása sokkal fontosabb volt Romániának, mint az 1945 utáni időszakban. A romániai magyarság ekkor közvetlenül fordulhatott panaszaival a Népszövetséghez, s a román államnak nem volt közömbös, hogy nemzetiségi politikájának milyen a visszhangja.

Belpolitikai szempontból megállapítható, hogy az ellentmondásokkal terhes román parlamenti rendszer sokkal szélesebb kereteket biztosított az általános belpolitika – és így a pártokba tömörülő kisebbségek – számára, mint az 1945 után kialakuló szélsőségesen diktatórikus jellegű rendszer. Bármilyen ellentmondásos volt is a román parlamenti rendszer, és bármilyen szigorú, sokszor jogsértő korlátozások sújtották is a kisebbségi szerveződéseket, az önálló politikai párttal rendelkező magyarság a hazai és a nemzetközi nyilvánosság előtt hallathatta hangját. Képviselői nem felülről, a hivatalos politika kegyéből kinevezett állami szócsövek, hanem a magyarságnak felelősséggel tartozó politikusok voltak.

Végül kiemelkedő jelentőségű, hogy mind a kisebbségek intézményrendszerének (egyház, iskolák stb.), mind a kisebbséghez tartozó egyéneknek szempontjából összehasonlíthatatlanul kedvezőbbek voltak a két világháború közötti tulajdonviszonyok. A magántulajdon viszonyai között a kisebbségi sorban élők gazdasági bázisát a román politika többszöri kísérlete (földbirtokreform, hitelpolitika) ellenére sem tudta megrendíteni. A magyar egyházak válságos anyagi állapotának, és a román egyházakkal szembeni hátrányos helyzetének ellenére létezett, és tekintélyes erőt képviselt a magyar egyházi iskolahálózat, és az egyházi élet is függetlenebb volt, mint a II. világháború után. Fontos volt az is, hogy a kötelező hitoktatás rendszere még a román iskolában tanuló magyar diákok számára is lehetővé tette, hogy anyanyelvükön részesüljenek vallásoktatásban. Jelentős kisebbségmegtaró szerepet töltöttek be a különböző közművelődési jellegű egyesületek, könyvtárak, dalárdák és körök. A magyar sajtó és könyvkiadás a cenzúra időleges szigorodásai ellenére összehasonlíthatatlanul szabadabb, és szélesebb skálájú volt, s a tárgyalt időszak jelentős részében szinte akadálytalan volt a magyarországi lapok és könyvek behozatala is. Noha a földbirtokreform, a hitelpolitika a többségek kedvezményezettségét szolgálta az üzleti életben, s ez anyagilag hátrányos helyzetbe szorította a kisebbségeket, a magántulajdon rendszere valamelyest megóvta az embereket az állammal szembeni teljes anyagi, jogi, sőt még a mozgásszabadságot is korlátozó kiszolgáltatottságtól és függőségtől, amely a későbbi romániai diktatúrára oly tragikusan jellemző volt. Az állami tulajdonforma és a diktatórikus rendszer azt eredményezte, hogy a szocialista Romániában élő kisebbségek intézményeinek anyagi bázisa megrendült, így a nemzetiségi lét zálogai, az oktatás, művelődés, érdekvédelem közvetlenül és kizárólag az asszimilációt sürgető államhatalom kezébe kerültek.

A romániai magyarság helyzete 1940–1944

A harmincas évek végétől jelentős változások történtek a nemzetközi erőviszonyokban a tengelyhatalmak javára. Csehszlovákia 1938–39-ben történt felbontolását követően – ekkor csatolták vissza Magyarországhoz a Felvidék déli részét és Kárpátalját – a magyar revízió számára mindig is legfontosabb erdélyi kérdés került napirendre. Az 1940 augusztusának végén Turnu Severinben – német nyomásra – folytatott magyar–román kétoldalú tárgyalások eredménytelensége után a román fél Berlinhez fordult, és német döntőbíráskodást kért a vitában, amit a magyar kormány is elfogadott. Erdély német szakértők által kidolgozott és Hitler által jóváhagyott megosztását 1940. augusztus 30-án Bécsben mint német–olasz döntést hirdették ki a magyar és román küldöttek előtt.¹ A döntés értelmében a Trianonban Romániához került 103 093 km² területből Erdély északi és keleti részén 43 104 km² került vissza Magyarországhoz. A magyar fennhatóság alá került területen 1,34 millió magyar és mintegy 50 ezer fős német népességen kívül 1,07 millió román nemzetiségű lakos élt, míg a Romániához tartozó dél-erdélyi és bánági területeken mintegy 400–500 ezer főt számláló magyar lakosság maradt.

A területmegosztást és a szeptember végi magyar bevonulást követően megkezdődött Észak-Erdélyből a román, Dél-Erdélyből pedig a magyar lakosság menekülése, illetve áttelepülése. Ez a mintegy 200–200 ezer főt érintő népmozgás egészen 1944 végéig eltartott.²

Ipp és Ördögkút községekben a felizgatott román lakosság megtámadta a bevonuló magyar reguláris katonai egységeket. Az alegységek tisztjei – a támadás veszélyességét és mértékét túlértékelve – azonnali helyi megtorlást alkalmaztak, amelynek mintegy 40 főnyi román lakos esett áldozatul. A hadbíróság később ugyan felelősségre vonta a megtorlás elkövetőit,³ de a két községben történtek nagyban rontották a két nép viszonyát és hivatkozási alapul szolgáltak a második világháború utáni magyarellenés román atrocitásokhoz.

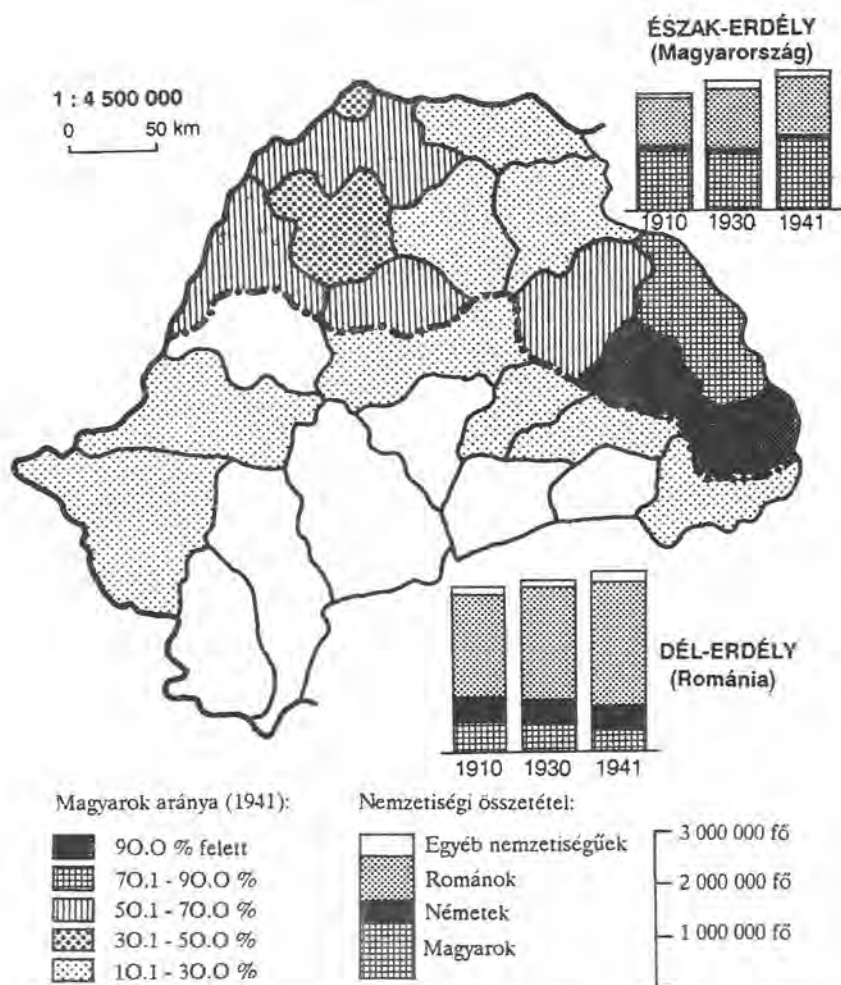
A Dél-Erdélyben maradt kb. 400–500 ezer főnyi magyar lakossággal szemben egyre keményebb rendszabályokat léptettek életbe, erősen korlátozták az amúgy is csekély anyanyelvi oktatást és sajtót, betiltották a kulturális és politikai szervezeteket, akadályozták a Magyar Népközség munkáját – mely mint egyetlen elismert

¹ Juhász Gyula: The Second Vienna Award. In: Danubian Historical Studies, T. 1987. Nr. 1. pp. 23–28.

² Korom Mihály: A második bécsi döntéstől a fegyverszünetig. Tanulmányok Erdély történetéről. Debrecen, 1988. 178. p.

³ Erdély története I–III. szerk.: Köpeczi Béla, Budapest, Akadémia Kiadó, 1986. 1754. p.

érdekképviselőt próbált működni –, bevezették a munkaszolgálatot és az internálás intézményét, napirenden voltak a kiutasítások.

A II. BÉCSI DÖNTÉS – ÉSZAK-ERDÉLY VISSZACSATOLÁSA

Az Észak-Erdélyben maradt román lakosság kisebbségi helyzetbe került. Parlamenti képviseletét, valamint a megyei közigazgatásban való részvételét csak elvileg biztosí-

tották. Dél-Erdélyhez hasonlóan itt is bevezették a munkaszolgálatot, csak itt a román nemzetiségűek részére. A román ortodox és görög katolikus elemi és középiskolai hálózatot meghagyták ugyan, de kötelezővé tették a magyar nyelv tanulását. A román többségű területeken azonban továbbra is működtek román nyelvű állami elemi iskolák, valamint 14 önálló középiskola, illetve tagozat. Erősen korlátozták viszont a román nyelvű sajtót és könyvkiadást. Az egész időszakban napilapként megjelenő *Tri-buna Ardealului* mellett 3 periodika létezett hosszabb-rövidebb ideig.⁴ Kulturális területen a görög katolikus és az ortodox egyház tevékenysége vált meghatározóvá. Gazdasági érdekképviselőket és védelmet nyújtott a román lakosságnak a „*Plugarul*”⁵ nevű szövetkezeti hálózat, de a paraszti lakosság védtelenül állt a javait (főként a föld-reform során kisajátított területeit és ingatlanait) visszakövetelő egykori magyar tulajdonosokkal szemben, akik mintegy 20 000 perben érvényesítették követeléseiket.

Az impériumváltás az észak-erdélyi magyarság számára egyértelműen előnyös volt az anyanyelvhasználat, oktatás, művelődés és kulturális tevékenység szempontjából. A társadalmi, gazdasági, politikai előnyöket azonban csak a magyar lakosság bizonyos rétegei élvezték, bár ennek okai nemcsak a konzervatív Horthy-Magyarország berendezkedésében, hanem a háborús állapotokban is keresendők. Az oktatásban azonban teljes körű elemi és középiskolai hálózat működött állami és egyházi kezelésben. A felsőoktatásban újra működött az 1920-ban megszüntetett tudományegyetem Kolozsváron, tanítóképzők és ipari-kereskedelmi iskolák alakultak, mezőgazdasági főiskola létesült. Az itt élők számára megnyílt a teljes magyarországi oktatási és kulturális intézményhálózat. Az egykori magyar intézmények visszakapták épületeiket (színházak, egyetem, klinikák, múzeum), sőt a háborús viszonyok ellenére sokszor erőn felüli támogatást kaptak. Létrejött a tudományos tevékenység ösztönzésére és koordinálására az Erdélyi Tudományos Intézet. Jelentősen kibővültek a sajtó és a könyvkiadás lehetőségei.

Észak-Erdély képviselőit a magyar parlament mindkét házában nem választott, hanem behívott képviselők látták el, akik az egykori Magyar Párt bázisán megalakították az Erdélyi Pártot. Az Erdélyi Párt ugyan a kormánypártot támogatta, de a speciális erdélyi érdekeket is próbálta érvényre juttatni.

Az Erdélyi Párt köré tömörült magyar értelmiség már 1942–43 folyamán felismerte, hogy Erdély megosztásával Hitler milyen pokoli játszamába vitte bele mind a magyar, mind a román kormányt, saját háborús céljaiért. Világosan látták, hogy a tengelyhatalmak vereségének esetében Észak-Erdély megtartására a románsággal való meg-egyezés nélkül aligha van lehetőség. Támogatták a háborúból való csendes kimaradás politikáját, ezért – főként 1944-ben – keresték a kapcsolatot és együttműködtek a baloldali mozgalmakkal is.

A baloldali mozgalmakkal szemben – nemzeti hovatartozásuktól függetlenül – a Horthy-rendszer Észak-Erdélyben is rendkívül keményen és hatékonyan fellépett, az egyetlen legális baloldali párt, a Szociáldemokrata Párt is állandó zaklatásnak volt

⁴ Korom Mihály: i.m. 178. p.

⁵ Csatári Dániel: *Forgószélben (Magyar–román viszony 1940–1945)* Budapest, Akadémia Kiadó, 1968. 48. p.

kitéve. A fasisztoid és szélsőjobboldali szervezetek, mozgalmak viszont nem találtak jelentős bázisra az erdélyi magyar lakosság körében.

A feltüzelt nacionalizmus jellemezte a Magyarországról érkezett tisztviselők és hivatalnokok nagy részének magatartását, akik közül egyesek konzervatív gondolkodásmódjukkal és sovén szellemükkel az erdélyi magyarság széles köreiben is elégedetlenséget és felháborodást váltottak ki.

A nacionalista-soviniszta politika mind Magyarországon, mind Romániában súlyos antiszemitizmussal párosult. A magyar közigazgatás bevezetésével Észak-Erdélyre is kiterjesztették a „zsidótörvényeket”. A diszkrimináció mintegy 150 ezer főt érintett, akiknek többsége a román uralom alatt magyarnak vallotta magát és akiket – a Romániában a két világháború közötti időszakban uralkodó magyar- és zsidóellenes intézkedések után – a hivatalos magyar politika is diszkriminációval sújtott.⁶ Magyarország német megszállását követően – az erdélyi haladó értelmiség és Márton Áron római katolikus püspök tiltakozása ellenére – az észak-erdélyi zsidóságot az elsőek között zárták gettóba, majd deportálták a német haláltáborokba, ahonnan csak nagyon kevesen tértek vissza. Dél-Erdélynek többségében szintén magyar érzelmű zsidósága nagyrészt túlélte a holocaustot. Bár Romániában is súlyos faji diszkrimináció sújtotta őket, de – a német–román viszony elhidegülése következtében – 1944-ben már nem került sor a Németországba való deportálásukra, és a háborús események felgyorsulásával elkerülték az Erdélyen kívüli romániai zsidóság sorsát is. A moldvai, bukovinai, besszarábiai, illetve a Dnyeszteren túli területeken élő zsidók nagy részét (kb. 300 000 főt) maga a román kormány likvidálta.⁷

Magyarországnak a II. világháborúból való kiugrását különösen erőteljesen szorgalmazták Észak-Erdélyben. A német hadsereg közelsége, a kommunizmustól való félelem, a szomszédokkal kialakított rossz viszony és az Észak-Erdélyhez való ragaszkodás azonban megakadályozta e politikai és katonai lépés megtételét. Észak-Erdély haladó erői is csupán politikai részsikereket érhettek el.

⁶ Erdély története I–III. 1757. p.

⁷ Erdély története I–III. 1758. p.

A romániai magyarság története 1944–1989

A romániai magyarság helyzete az 1944. augusztus 23-i antifasiszta fordulatot követően

Romániában 1944. augusztus 23-án – a király vezetésével – antifasiszta fordulatot hajtottak végre, amely rövid időre átmentette a királyi rendszert, és szembefordította az országot Németországgal. Az 1944. szeptember 12-én aláírt fegyverszüneti egyezmény értelmében a békeszerződés aláírásáig a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) gyakorolta a főhatalmat, de a SZEB-en belül a Szovjetunió gyakorlatilag szabad kezet kapott. Románia elveszítette Besszarábiát, Észak-Bukovinát és Dél-Dobrudzsát, míg Észak-Erdély kérdésében a fegyverszüneti egyezmény a békeszerződésre hagyta a végső döntést, amikor úgy fogalmazott, hogy „a szövetséges kormányok a bécsi döntésnek Erdélyre vonatkozó határozatát semmisnek tekintik, és egyetértének azzal, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól föltételezetten Erdély (vagy annak nagyobb része) adassék vissza Romániának ...”.¹

A háborúból való „kiugrást” követően heves küzdelem bontakozott ki a különböző politikai erők között, amelynek célja a hatalom megszerzése és az ország olyan irányú demokratizálása volt, amely kedvező pozíciót biztosít Románia számára a majdani béketárgyalásokon. E küzdelemben a baloldali erők – az 1944. augusztusában mintegy 1000 főnyi Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Hazafias Szövetség és az Ekésfront – az 1944. október 12-én megalakult Országos Demokrata Arcvonalban tömörültek. Az ODA – a szovjet csapatok romániai jelenlétét kihasználva – sorozatos kormányválságot idézett elő, és mind több kormányzati pozíciót igyekezett megszerezni.

A belpolitikai csatározások fontos színterévé vált a nemzetiségi kérdés. 1944 őszén – a bizonytalan belpolitikai helyzetet kihasználva – szélsőjobboldali román önkéntes rohamcsapatok egyes észak-erdélyi településeken (Szárarajta, Egeres, Gyanta) kegyetlen vérengzéseket hajtottak végre az ott élő magyar lakosság ellen, és tömegesen hurcolták el a magyarokat internáló táborokba.² Válaszul a lépésekre a SZEB 1944. november 14-én megszüntette Észak-Erdélyben a román közigazgatást, és helyére

¹ A román fegyverszüneti egyezmény szövege. Lásd: St. Lache – Gh. Tutui: *România și Conferenția de la pace de la Paris din 1946*. Cluj, 1978. p. 318., magyar nyelven: Orosz–román fegyverszüneti egyezmény. Groza Péter és Sztálin marsall táviratváltása. Kolozsvár, 1946. Józsa Béla, Athenaeum.

² Csátári Dániel: *Forgószélben. Magyar–román viszony 1940–1945*. Budapest, 1968. Akadémia Kiadó, p. 442.

szovjet katonai adminisztrációt állított. A katonai adminisztráció bevezetése a Szovjetunió számára lehetővé tette, hogy a terület hovatartozásának kérdését a román belpolitikai küzdelmek befolyásolására használja fel.

Az 1945. februári kormányválságot követően Anatolij Visinszkij szovjet külügy-miniszter-helyettes kijelentette: amennyiben a király nem erősíti meg Petru Grozát kormányfői tisztségben, akkor „a Szovjetunió nem vállal felelősséget azért, hogy Románia mint független állam fennmaradjon”. Szinte ezzel egyidőben Groza arról tájékoztatta a királyt, hogy a szovjet kormány megígérte: baloldali kormány megalakulása esetén Észak-Erdélyben is visszaállítják a román közigazgatást. Néhány napos kilátástalan ellenállás után a király kénytelen volt teljesíteni Visinszkij követelését (1945. március 6.), és beleegyezett, hogy Petru Groza, az Ekésfront elnöke alakítson kormányt.³

Az új miniszterelnök március 8-án táviratban kérte a szovjet kormány hozzájárulását Észak-Erdélynek a román állam keretébe történő újbóli beillesztéséhez. Sztálin már másnap, március 9-én beleegyezett a román adminisztráció ismételt bevezetésébe: „Tekintettel arra, hogy az új román kormány, amely most vette át az ország kormányzását, felelősséget vállal Erdély illő rendjéért és nyugalmaért, és biztosítja a nemzetiségek jogait, valamint a front szükségleteit ellátó összes helyi intézmények szabályos működését, a szovjet kormány elhatározta, hogy eleget tesz a román kormány kérésének, és az 1944. szeptember 12-én aláírt fegyverszüneti egyezménynek megfelelően beleegyezik a román kormány adminisztrációjának Erdélyben való bevezetésébe”.⁴

Bár Sztálin távirata csupán az „adminisztráció bevezetéséről” tett említést, ami de jure a szovjet-román és a szovjet-magyar fegyverszüneti egyezmény alkalmazását jelentette, és nem az állami szuverenitás teljes körű gyakorlását, a román közigazgatás visszatérése Észak-Erdélybe már előrevetítette a nagyhatalmak végleges döntését a magyar-román határ vonatkozásában. Sztálin azonban a visszatérés alapvető feltételül szabtta a nemzetiségi jogok biztosítását.

A Külügyminiszterek Tanácsának londoni ülészakán (1945. szeptember 11. – október 2.) a trianoni szerződést aláíró hatalmak: Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Franciaország felvetette a magyar-román határ igazságosabb – az etnikai elvnek jobban megfelelő – megvonását, ezeket a javaslatokat azonban a Szovjetunió elutasította. E döntést, amelyet elsősorban a Szovjetunió nagyhatalmi érdekei motiváltak, végül a nyugati hatalmak is elfogadták.⁵ Így az 1947. február 10-én aláírt békeszerződés román-magyar viszonylatban az 1920-as határok visszaállítása mellett döntött.

A nagyhatalmak elvetették azokat a – főbbnyire magyar – kezdeményezéseket is, amelyek kisebbségvédelmi klauzulák csatolását javasolták a békeszerződésekhez. A békeszerződések – a kisebbségi jogok megadása helyett – csupán arra kötelezték az érintett államokat, hogy minden állampolgárukat megkülönböztetés nélkül részesítsék

³ Bővebben Fülöp Mihály: A Sebestyén-misszió. In: Világtörténet, 1987. 3. p. 141–176.

⁴ Orosz – román fegyverszüneti egyezmény. p. 22.

⁵ Fülöp M.: i.m. p. 155–162.

az emberi és az alapvető szabadságjogokban, vagyis a kisebbségi kérdést az egyes országok belügyének tekintették.⁶

Az 1947-es békekötéssel megszűnt az a nemzetközi nyomás, amely a román kormányzatot a kisebbségi jogok tiszteletben tartására kényszerítette, és ez – a román belpolitikai életben bekövetkezett súlyos torzulásokkal párhuzamosan – kedvezőtlen fordulatot hozott az országban élő kisebbségek életében is. 1947–48 folyamán megkezdődött az évszázadok óta Erdélyben működő, illetve az újjáalakult államkeretek közt éppen csak létrejött magyar intézmények – több évtizeden át tartó – lépcsőzetes felszámolása.

Demográfiai helyzet

A romániai magyarság lélekszámának az elmúlt évtizedekben végbement változása csupán a népszámlálási adatok alapján nem követhető nyomon. Az 1945 óta tartott négy romániai népszámlálás közül az utolsó kettőnek az adatai jelentős mértékben torzítottak. Ezért úgy gondoljuk, hogy a magyarság lélekszámának megállapítására részletesebb, több oldalú megközelítés és becslés szükséges.

Nézzük meg először a hivatalos adatokat:

Az 1948. január 25-i népszámlálásnak csupán az előzetes adatait ismerjük, az anyanyelvi adatokat megyék és városok szerint részletezve.⁷ (A számlálóbiztosok kérdezték a nemzetiségi és vallási hovatartozást is, ezekről azonban semmit sem hoztak nyilvánosságra.) Az erdélyi magyarokról közölt adatok a valósághoz közel állhattak. Az erdélyi magyarság vándorlási és háborús veszteségei ugyanis igen jelentősek voltak.⁸ A kisebbségek adatait természetesen torzította a nacionalista – különösen németellenes – légkör, s újra jelentkezett a különböző anyanyelvű zsidóság problematikája is.

Az Erdélyen kívüli magyarságról közölt adat – 18 ezer fő – azonban semmiképpen sem helytálló, ezért – a későbbi népszámlálásoknak a regáli magyarokra vonatkozó hasonlóan elfogadhatatlan adatai miatt (1956: 38 ezer, 1966: 26 ezer, 1977: 20 ezer) – az alábbi fejezet részben kizárólag az erdélyi magyarság számadataival foglalkozunk.

A következő népszámlálást 1956. február 21-én tartották, amikor anyanyelvet (limba maternă) és nemzetiséget (naționalitate) egyaránt kérdezték.⁹ Az adatokat nem községenként, hanem csak tartományonként, rajononként, s azokon belül településtípu-

⁶ Vö.: Fülöp Mihály: A kisebbségi kódex. In: Külpolitika, 1989. 2. p. 102–145.

⁷ Golopenția, Anton-Georgescu, D.C.: Populația Republicii Populare Române la 25 Ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului. Extras din „Probleme Economice”. Nr.2. Martie 1948. București, 1948. Institutul Central de Statistică.

⁸ Az 1941–48 között Romániát végleg elhagyó magyarok számát 100–125 ezer főre teszik, a háborúban elpusztultak száma azonban ismeretlen. (Thirring Lajos: Magyarország népessége 1869–1949 között In: Magyarország történelmi demográfiája. Bp. 1963. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 221–388. p.)

⁹ Recensământul populației din 21 Februarie 1956. Vol. II. Structura demografică populației. București 1960. Direcția Centrală de Statistică. I.II. 689. p.

sonként összegezve, illetve városonként adták közre.¹⁰ Ennek ellenére ez az utolsó román népszámlálás, amelyik nagyobb fenntartások nélkül elfogadható.¹¹ Ezt megerősítik a közölt számadatok is, bár valószínű, hogy ezek a magyarok számára vonatkozóan a lehetséges alsó értéket közelítik meg.

**Románia népességének etnikai megoszlása
a népszámlálások szerint 1948-1977**

Népesség	1948	1956	1966	1977	nemzetiség és anyanyelv szerint**		
	anya-nyelv szerint	anya-nyelv szerint	nemzetiség szerint	nemzetiség szerint		nemzetiség szerint*	
Szám szerint (ezer fő)							
Román	13 598	15 081	14 996	16 771	16 747	19 004	19 207
Magyar	1 500	1 654	1 588	1 652	1 620	1 707	1 671
Német	344	395	385	388	383	359	332
Zsidó/jiddis	139	34	146	5	43	26	25
Cigány	—	67	104	49	64	230	76
Egyéb	292	258	270	238	246	233	248***
Összesen:	15 873	17 489	17 489	19 103	19 103	21 559	21 559
Százalék szerint							
Román	85,7	86,2	85,7	87,8	87,7	88,1	89,1
Magyar	9,4	9,5	9,1	8,6	8,5	7,9	7,8
Német	2,2	2,2	2,2	2,0	2,0	1,7	1,5
Zsidó/jiddis	0,9	0,2	0,8	x	0,2	0,1	0,1
Cigány	—	0,4	0,6	0,3	0,3	1,1	0,4
Egyéb	1,8	1,5	1,6	1,3	1,3	1,1	1,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* A népszámlálás előzetes eredményei alapján

** A népszámlálás végleges eredményei alapján

***Ebből 44 875 „eltérő anyanyelvű és nemzetiségű”

¹⁰ A rajonok (körzetek) kb. járás nagyságú közigazgatási egységek voltak, ezeken belül három településtípus fordult elő: városok, városi jellegű települések és községek.

¹¹ Még az 1930-as népszámláláskor – a leginkább Erdély északnyugati részén – „eltűnt” magyarok jó része is „megkerült”. Egyetlen példa: a régi (1930) Szatmár és Szilágy megye területén a következő volt összesen a magyar anyanyelvűek aránya: 1910 – 45,5%, 1930 – 34,1%, 1948 – 35,9%, 1956 – 37,7%.

A részletes területi bontás lehetőséget adott arra, hogy a (járások) rajonok anyanyelvi adatait szétosszuk az egyes települések között, azok régebbi nemzetiségstatisztikai adatainak figyelembevételével. (A városok adatai pontosan ismertek!) Így alkalmunk nyílt arra, hogy mind az előző (1930, 1948), mind pedig a következő (1966, 1977) népszámlálások alatti közigazgatási egységekre összesítsük számításainkat, s ezeknek a népszámlálásoknak az adataival az 1956-ost összemérjük.¹²

**Erdély népességének etnikai megoszlása
a népszámlálások szerint 1948-1977**

Népesség	1948	1956		1966		1977
	anyanyelv szerint	anyanyelv szerint	nemzetiség szerint	anyanyelv szerint	nemzetiség szerint	nemzetiség és anyanyelv szerint
Szám szerint (ezer fő)						
Román	3752	4081	4052	4570	4559	5321
Magyar	1482	1616	1559	1626	1597	1651
Német	332	373	368	374	372	323
Zsidó/jiddis	30	10	44	1	14	8
Cigány	—	38	78	32	49	44
Egyéb	165	114	131	117	129	153*
Összesen:	5761	6232	6232	6720	6720	7500
Százalék szerint						
Román	65,1	65,5	65,0	68,0	67,9	70,9
Magyar	25,7	25,9	25,0	24,2	23,8	22,0
Német	5,8	6,0	5,9	5,6	5,5	4,3
Zsidó/jiddis	0,5	0,2	0,7	x	0,2	0,1
Cigány	—	0,6	1,3	0,5	0,7	0,6
Egyéb	2,9	1,8	2,1	1,7	1,9	2,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Ebből 34 059 „eltérő anyanyelvű és nemzetiségű”

¹² Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság főbb statisztikai adatai az 1910 utáni népszámlálások tükrében. Magyarágkutató 1988. A Magyarágkutató Intézet Évkönyve, Bp. 1988. 37–122. p.
Sebők László: Erdély történeti-statisztikai helységnévtára. Számítógépes adatbázis. Magyarágkutató Intézet, Bp.
Számításai eredménye lényegében azonos – például a magyar anyanyelvűek viszonylatában a legnagyobb eltérés a mai Maros megye területén adódott: Varga E. Á. 236 350, Sebők L. 235 730 magyar anyanyelvűt számolt, az eltérés 620 fő (0,3 %), egészen kicsi.

Az 1966. március 15-én megtartott népszámlálás adatai szintén mind az anyanyelvi, mind a nemzetiségi megoszlásról tájékoztatnak. Ezeket az összeírást követő 1968. évi területi átszervezésnek megfelelő megyék szerint összesítve, illetve azokon belül a városi és falusi lakosság viszonylatában közölték.¹³ Az adatok szerint Erdélyben 1956–66 között a magyar anyanyelvűek száma 1 616 000-ről csak 1 626 000-re emelkedett, miközben Erdély lakossága 488 ezerrel nőtt.

Az 1977. január 5-i népszámlálás adatait szintén csak ilyen bontásban tették közzé: Erdélyben 1 651 000 magyar „nemzetiségű és anyanyelvű” lakost számoltak.¹⁴ Az összeírásnál még külön kérdezték az anyanyelvet és a nemzetiséget, az előzetes adatokat azonban már csak nemzetiségekre vonatkoztatva közölték,¹⁵ a végleges adatokat pedig a nemzetközi gyakorlatban példa nélkül álló „nemzetiség és anyanyelv” kategóriában hozták nyilvánosságra. (Erdélyben 1 686 000 magyar nemzetiségűt írtak össze, ennél a magyar anyanyelvűek száma bizonyosan nagyobb volt.)¹⁶ A két – egész Romániára vonatkozó – adatsor összevetéséből kiderül, hogy az előzetes és végleges adatok közlésének időpontja között a nemzetiségi kisebbségek száma jelentősen csökkent (a cigányok szinte eltűntek), a románok száma pedig látványosan megnőtt.

Részletes elemzéssel kimutatható, hogy az adatlapok újra kiértékelésével románnak regisztráltak mindenkit, aki anyanyelv vagy nemzetiség szerint annak vallotta magát.¹⁷

A szórványos demográfiai adatok azt bizonyítják, hogy 1956–77 között az erdélyi magyarság a népszámlálások által kimutatottnál lényegesen nagyobb mértékben gyarapodott. A megyénkénti természetes szaporulat adatai azt mutatják, hogy a magyar többségű megyék (Kovászna, Hargita, Maros) – ahol az erdélyi magyarság egyharmada él – természetes szaporodása 1956–77 között mindvégig meghaladta az erdélyi átlagot.¹⁸ Miután a Szatmár és Szilágy megyében élő magyarság természetes

¹³ Recensământul populației și al locuințelor din 5 martie 1966. Vol. I. Rezultate generale. Populație. București., 1969. Direcția Centrală de Statistică. XXII. 330 p.

¹⁴ Recensământul populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977. Vol. I. Populație – structura demografică. București. 1980. Direcția Centrală de Statistică.

¹⁵ Comunicat privind rezultatele preliminare ale recensământului populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977. Revista de Statistică. Vol. XXVI. 1977. Nr. 6. 4–13. p.

¹⁶ Megyei adatok: Județele Patriei (sorozat). Ed. Sport-Turism. București, 1979–81.

¹⁷ Romániában valószínűleg 1750 ezer – legalábbis egy ünnepi beszédből erre következtethetünk. Fazekas János: A Román Kommunista Párt – a haza fiait testvériségének és barátságának, társadalmi és nemzeti egyenlőségének következetes harcosa. Bukarest, 1980., Politikai K., 398. p.

¹⁸ Nyárády R. Károly: Az 1977. évi romániai népszámlálás eredményeinek kiértékelése, különös tekintettel a nemzetiségi és anyanyelvi viszonyokra. Kézirat. H. é.n. 84. p., 6. t.

1956-ban 347 000-en, 1966-ban 178 000-en, de 1977-ben már csak 45 000-en voltak, akiknek anyanyelve és nemzetisége eltért. A táblázat alapján valójában kb. 250 000-en lehettek.

A szinte teljesen magyar lakosságú Magyar Autonóm Tartomány természetes szaporulata 1955-ben 14,3‰, 1956-ban 12,7‰ volt, ami csaknem elérte az 1956-os országos átlagot (14,3‰), s jóval meghaladta az erdélyi átlagot (7,2‰).

Veress Gyula: A M.A.T. népmozgalmának egyes kérdéseiről In: Korunk, Kolozsvár, 1957. 11. 1476–83.

Kovászna, Hargita és Maros 1966-os természetes szaporulata (10,7‰, 11,8‰, 11,9‰) jóval az erdélyi átlag (9,2‰) felett és az országos átlag (11,4‰) körül volt.

Antal G. László: A magyar nemzeti kisebbség helyzete Romániában In: Limes, Budapest, 1989. 1. 109–151. p.

Ezeknek a megyéknek 1966–77 közötti természetes szaporulata (12,5‰, 14,0‰, 13,6‰) továbbra is jóval az erdélyi átlag (10,6‰) felett maradt. Ann. Stat. al R. S. România 1966–77 közötti kötetei.

szaporodása (az ottani románokhoz hasonlóan) jóval az erdélyi átlag felett volt, ez el-
lensúlyozni tudta a Kolozs megyei (kalotaszegi), bihari, bánáti és a szörvány magyarság
alacsonyabb természetes szaporulatát.

A fenti megállapításainkat nemcsak szörványos adatok támasztják alá, hanem az
elmúlt hét évtized olyan általános erdélyi demográfiai jelenségei, amelyek még ma is
érvényesülnek.

Az erdélyi magyarság egészére az erdélyi természetes szaporodás átlagát véve
(1956–66: 7,7%, 1966–77: 10,6%) az erdélyi magyarok száma 1966-ra 1 740 000-re,
1977-re pedig 1 925 000-re növekedhetett.

Hasonló következtetésre jutunk, ha abból indulunk ki, hogy 1966–77 között a magyar
családokban világra hozott újszülöttek száma mintegy 336 000 volt, ami 7,2%-a volt az
összes romániai újszülöttnak.¹⁹ Az ország 2 551 000 fős természetes szaporulatának
7,2%-a 184 000 fő, ami hasonló népességyarapodásról tanúskodik a romániai magya-
roknál, mint az előbbieken más módon számított adat.²⁰

Az eddigi számításainkban nem vettük figyelembe a hetvenes évekre erősen felgyor-
sult migrációs népmozgásokat. Nem tudjuk, ez mennyiben módosíthatja az erdélyi
magyarok számát, illetve területi megoszlását, mert az ismert – erősen hiányos –
adatok alapján ez nem egyértelmű. A más tartományokban születettek számának
elemzéséből²¹ arra következtethetünk, hogy Erdély 1966–77 közötti kb. 150 000 fős
belső vándorlásból adódó népességyarapodása²² mintegy félmillió regáti (román)
betelepülését feltételezi,²³ s azt is, hogy több mint háromszázezer erdélyi költözött a
Regátba.

Két regáti tartomány (Olténia, Dobrudza) részletes adatai ismertek, ezekből arra
következtethetünk,²⁴ hogy a hetvenes évek végéig a Regátba településből a magyarság
erdélyi arányánál (kb. 25%) jóval kisebb mértékben vett részt. A táblázathoz

¹⁹ Semlyén István: Országos és nemzetiségi népességyarapodás In: Korunk Évkönyve, Kolozsvár,
1980. 41–55. p.

²⁰ Ez az érték annál is inkább elfogadható, mert a csecsemőhalandóság a magyarok körében jóval ala-
csonyabb, mint az erdélyi, de különösen a regáti románoké. (1980–82 között a Romániai átlag
28,7/1000 egy éven aluli újszülött, a megyei rangsorban 2. Kolozs [22,8], 3. Hargita [22,9], 4. Maros
[23,2], 12. Kovászna [25,6]. Történelmi tartományok szerint: 1. Bánság, 2. Történelmi Erdély, 4.
Körösvidék – Máramaros.)

²¹ Trebici, V. – Hristache, I.: Demografia teritorială a României (Ed. Academiei R.S.R., București,
1986. 160 p.)

Measnicov, I. – Hristache, I. – Trebici, V.: Demografia orașelor României (Ed. Științifică și
Enciclopedică, București, 1977. 190 p.) Anuarul Demografic al Rep. Soc. România (Direcția
Centrală de Statistică, București, 1974).

²² A természetes szaporodás, a népességnövekedés és a kivándorlás összevetéséből adódó érték.

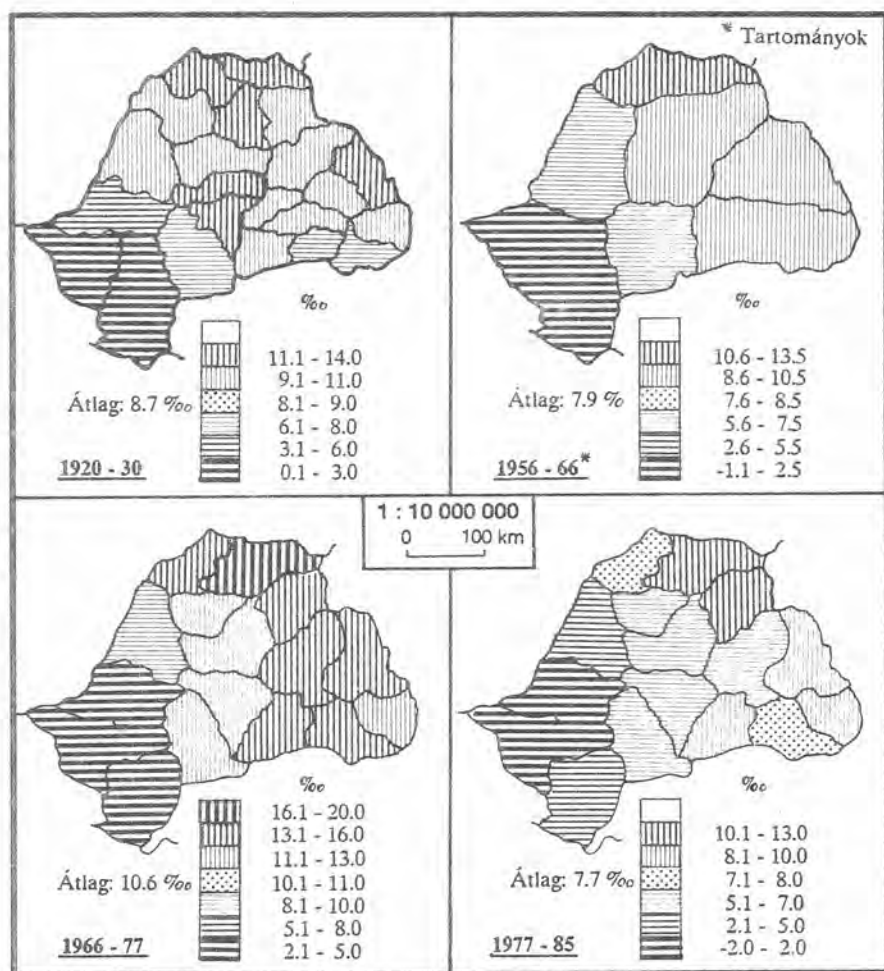
²³ A más tartományokban születettek száma 1966–77 között Erdélyben 844 ezer fővel nőtt. Ez az érték
azonban tartalmazza a három erdélyi történelmi tartomány egymás közötti migrációs népmozgás-
adatait is.

Egész Romániában az erdélyi megyékben volt 1977-ben a legmagasabb a más megyékben születettek
aránya, a rangsorban (Bukarest mögött) 2. Brassó (42 %), 3. Hunyad (36 %), 5. Temes (24 %), 6.
Szeben (24 %) 7. Krassó-Szörény (24 %), 8. Arad (20 %).

²⁴ 490 ezer más tartományokból származó lakosságukból 160 ezer volt erdélyi, de ebből több mint 100
ezer teljesen román megyékből (Hunyad, Krassó-Szörény, Szeben) származott. (A maradék is főleg
a vegyes Temesből és Brassóból.)

Hasonló adat Moldvából: Sucsáva megye 71 ezer betelepültjéből csak 7 ezer volt erdélyi, az is szinte
mind a szinte teljesen román Beszterce-Naszódból jött.

feltételeztük, hogy 1956–77 között a Regátba költözött erdélyi magyarok száma néhány tízezer fő lehetett.

A TERMÉSZETES SZAPORULAT ÁTLAGAI ERDÉLY MEGYÉIBEN

Románia népmozgalmáról az 1977–85 közötti időszakból csak az alapvető népmozgalmi (természetes szaporulat) adatokat ismerjük megyei részletezettséggel, de 1985-től még ezeket sem. A népesség belső mozgásáról a későbbi időszakra statisztikai adatokat alig ismerünk, de feltehető, hogy a Regátba települő magyarok száma nőtt. A hiányos adatok alapján is megpróbáltuk, hogy az erdélyi megyék magyar lakosságának

számát megbecsüljük 1966-ra, 1977-re és 1985-re.²⁵ Az 1977–85 közötti időszakra feltételeztük, hogy az erdélyi magyarság természetes szaporodása valamivel az erdélyi átlag (5,0%) alatt maradt.

A romániai magyarság területi, településszerkezeti és társadalmi tagozódása

A magyar nemzetiség túlnyomó többsége a második világháború után is az 1919-ben Romániának ítélt területeken – a tágabb értelemben vett Erdély területén – él, ezért Erdélyben a magyarságnak az összlakosságon belüli aránya – amely még a hivatalos román népszámlálás szerint is 22 százalék – jóval meghaladja a magyarságnak Románia egész területére vonatkozó arányát.

A legnagyobb kompakt magyarlakta terület továbbra is a Székelyföld. Több mint 750 000 magyar él itt összefüggő területen 3 megyében: Kovászna (78%) és Hargita (84 %) még az 1977-es népszámlálás szerint is szinte teljesen magyar, románok csak néhány délnyugati és északkeleti faluban, illetve a városokban élnek. Maros megye középső és keleti része tiszta magyar, de északi és déli részét majdnem kizárólag románok lakják. 1977-ben az egész megye 44%-a volt magyar.

Csaknem 700 ezren élnek magyarok a román–magyar (és a román–szovjet) határ mentén – Máramarosziget és Arad között – változó szélességű és magyararányú sávban. Bihar és Szatmár nyugati részén a magyarság aránya 70 % feletti. Ide kapcsolódik a Szilágyság magyar lakossága.

A két magyar lakosú terület között már csak laza kapcsolatot jelent Kolozsvár és a mellette fekvő Kalotaszeg csaknem kétszázezres magyarsága.

Mintegy négyszázezer magyar él Erdély vegyes lakosságú területein ún. interetnikus diaszpórában; jelentős részük városokban: a Bánság körülbelül százezres magyarságának fele Temesváron és környékén, Brassó és Hétfalu vidékén csaknem százezren, s több tízezen a Zsil völgyében (Petrozsény környékén).

Az erdélyi magyarság részletesebb, községenkénti arányát – a már ismertetett okok miatt – csak 1956-ra vonatkozóan tudjuk térképen közreadni.

A Regát legnagyobb magyar centruma Bukarest, ahol 70–100 000 lehet a magyarok száma. A többi regáti magyar nagy része a kényszerlakhely-kijelölések következtében került jelenlegi helyére, de területi szóródásukról csak feltevések vannak. Az azonban ismert, hogy a Duna-csatorna építéséhez több tízezer magyart kényszerítettek Constanța megyébe az ötvenes években, ezek egy része nem tért vissza Erdélybe.

²⁵ Helyhiány miatt nem tudjuk felsorolni a számtalan felhasznált részadat, apróbb információ forrásait, de megjegyezzük, hogy elsősorban a Korunkban és a Korunk Évkönyvekben megjelent tanulmányokra támaszkodtunk.

Az erdélyi magyarok száma megyénként – a népszámlálások

Județ (Megye)	1910		1930		1956		1966		1966		
	Lakos Magyar (A)		Lakos Magyar (A)		Lakos Magyar (A)		Lakos Magyar (A)		Magyarok növ. 56-66	Magyarok*	Lakos
Arad	507	131	488	103	476	86	481	78	0	86	512
Beszterce-N.	213	29	224	21	256	24	269	22	+1	25	287
Bihar	476	218	527	194	574	204	586	198	+3	207	633
Brassó	240	55	265	60	374	60	443	67	+18	78	583
Fehér	331	45	347	34	371	27	383	27	+3	30	410
Hargita	241	223	250	223	274	247	282	251	+7	254	326
Hunyad	324	52	320	40	382	34	475	40	+11	45	514
Kolozs	397	156	476	150	580	168	631	166	+15	183	716
Kovászna	149	130	153	126	173	140	177	142	+4	144	199
Krassó-Sz.	342	14	319	7	328	8	359	9	+3	11	386
Maros	388	190	426	189	513	236	562	253	+29	265	605
Máramaros	298	63	317	35	367	52	428	56	+9	61	493
Szatmár	267	166	301	127	337	159	359	155	+10	169	394
Szeben	271	20	307	19	373	18	415	20	+5	23	482
Szilágy	223	67	241	58	272	68	263	64	0	68	265
Temes	559	96	560	92	569	85	608	79	+1	86	697
Mai Erdély	5226	1655	5520	1476	6219	1616	6720	1626	119	1735	7500
Mai Regát**	31	7	32	5	33	3	38*	3*	0	3	42*
Régi Erdély***	5227	1662	5552	1481	6252	1619	6758	1629	114	1733	7542

* Becslésünk

** Mehedinți, Bacău, Suceva, egykor Magyarországhoz tartozott részei.

*** A Magyarországtól elcsatolt terület és 1930-tól Predeal.

és számításaink szerint

1977		Term. szap.	1977			Term. szap.	1985			Lakos	Magyar *
Magyar (A+N)	Magyar (N)		Magy. term. szap.	Magy. vánd.	Magyar *		Magy. term. szap	Magy. vánd.			
			66-77	66-77	66-77			77-85	77-85		
72	73	9	1	-2	85	-8	-2	-1	491	82	
20	22	43	3	0	28	30	2	-2	322	28	
196	200	52	17	-2	222	21	6	-3	658	225	
70	71	59	9	+3	90	40	6	+1	631	97	
25	27	42	3	0	33	22	1	-1	425	33	
276	277	39	35	-2	287	25	21	-4	355	304	
34	39	53	4	0	49	23	1	0	543	50	
167	170	73	19	-1	201	35	8	-4	732	205	
155	156	22	18	-2	160	17	14	-2	227	172	
8	9	16	1	0	12	7	0	0	393	12	
265	266	76	33	0	298	35	15	-5	624	308	
56	58	70	9	0	70	47	3	-1	548	72	
150	153	49	20	-2	187	26	11	-3	415	195	
21	22	58	3	0	26	34	1	-1	495	26	
63	64	31	7	-1	74	15	4	-2	277	76	
73	78	24	3	-1	88	6	-1	-2	666	85	
1651	1687	716	185	-10	1910	375	90	-30	17802	970	
3*	3*	...	-	-	3*	...			40*	3*	

1654 1690

1913

17842* 973*

(A) Anyanyelv szerint

(N) Nemzetiség szerint

(A+N) „Anyanyelv és nemzetiség” szerint

A romániai magyarok száma – a népszámlálások, illetve számításaink szerint
(ezer főben)

	1956		1966		1977			1985	
	C	B	C	B	C(A+N)	C(N)	B	B	V
Mai Erdély	1616	1616	1626	1735	1651	1686	1910	1970	2100**
Moldvai csángók	17	60*	8	60	6	21	50	50	60
Bukarest	15	70	11	70	8		70	70	50***
Egyéb Regát	6	40	7	40	6		50	60	

Románia összesen 1654 1786 1652 1905 1671 1707 2080 2150 2210

C = Népszámlálás

B = Becsléseink

V = Becslés az egyházi adatok alapján

(A + N) Anyanyelv és nemzetiség szerint

(N) Nemzetiség szerint

* Az egykori Magyar Népi Szövetség nyilvántartása alapján

** A nem római katolikus regáti magyarokkal együtt

*** Csak a bukaresti római katolikus püspökség magyarjai

A romániai magyarság területi és társadalmi tagoltságának fontos jellemzője, hogy jelentős részük – a viszonylag gyengén urbanizált országban – már 1945 előtt is városlakó volt, s ennek következtében az erdélyi városokban, a németekkel és a zsidókkal együtt, a lakosság túlnyomó többségét alkották. Napjainkra azonban alaposan megváltozott Erdély városainak etnikai összetétele:

Anyanyelv	Népszámlálás /ezer fő/			Változás	
	1956	1966	1977	1956–66	1966–77
magyar	554	702	821	+ 148	+ 119
román	986	1696	2515	+ 710	+ 819
egyéb	214	223	223	+ 9	0
összesen	1754	2621	3559	+ 867	+ 938

Az erdélyi városok elrománosodása két módon történt, egyrészt a román népességnek a környező román többségű településekről való beáramlása révén, másrészt a román lakosság tervszerű betelepítésével. Míg a faluból városba áramlás az iparosítás és az urbanizáció tipikus kísérőjelensége, a központilag irányított „népesség-redistribúció” a kisebbségek beolvasztására irányuló nemzetiségi politika egyik eszköze.

Románia az ötvenes évek végétől gyakorlatilag nem biztosította állampolgárai számára a lakóhely és a munkahely szabad megválasztásának jogát, az állami telepítési politika pedig szinte lehetetlenné tette a vidéken élő magyar nemzetiségű lakosság számára, hogy a közeli nagyvárosokba költözzön. A városok etnikai összetételének

megváltoztatására irányuló törekvéseket egy 1957-es rendelet is megkönnyítette, amely a tanácsok jogkörébe utalta a lakóhely-változtatások engedélyezését.

1968-tól évente minisztertanácsi határozat szabályozta a tételenen felsorolt városokba települők számát, sőt 1971 után mindenkitől igazolást kértek arról, hogy lakása az adott településen biztosítva van-e. Az egyedi engedélyezés diszkriminációra és olyan ún. zárt városok létrehozására adott lehetőséget, ahová magyarok nem telepedhettek be. Egy 1976-ban kiadott törvényerejű rendelet meghatározta a nagyvárosokban való letelepedés feltételeit. Eszerint a kijelölt 14 legnagyobb romániai városban csak azok telepedhettek le, akiket hivatalból áthelyeztek, vagy akiket végzettségük miatt az adott városban lévő gazdasági egységbe vagy intézménybe osztottak be munkára. Áttelepülésre jogosultak voltak még a szüleikhez költöző fiatalok, a gyermekükhez költöző szülők, valamint tartalékállományba helyezésüktől egy éven belül a tisztek és az altisztek.²⁶

A 6 erdélyi zárt város kijelölésében fontos szempont volt, hogy 1977-ben a városok közül ötben jelentős volt a magyar lakosság száma: Kolozsvár 1. (85 358 magyar), Marosvásárhely 2. (81 789 m.), Temesvár 5. (36 242 m.), Arad 6. (34 318 m.) és Brassó 7. (33 970 m.).²⁷ A 3. Nagyvárad (75 698 m.) és a 4. Szatmár (47 594 m.) elrománosítása már a két világháború között megindult, ezért nem volt szükség zárt várossá nyilvánításukra, határközeli helyzetük egyébként is számos korlátozást automatikusan eredményezett.²⁸

Az erdélyi nagyvárosok közül (1984-ben 10 volt százezer lakos feletti) 1985-re már csak Marosvásárhely maradt magyar többségű – valószínű, hogy ma már nem az.²⁹ Az 1980-as évek elején szinte naponta érkeztek az emberszállítmányok a moldvai falvakból a többi székelyföldi nagyvárosokba is.³⁰

Az elromanosítást siettetten, hogy a jelentős magyar lakossággal rendelkező nagyvárosokban meghatározták az üzemekbe felvehető magyarok számát, azaz érvényesült a „*numerus clausus*” vagy a „*numerus nullus*”.³¹ Az erdélyi városok nemzetiségi jellegének radikális átalakítására irányultak azok az adminisztratív intézkedések is, amelyek egyes települések kiemelt fejlesztését, mások visszaszorítását

²⁶ Vörös Lobogó (Arad), 1988. május 8.

²⁷ Nagyszeben elsősorban jelentős német kisebbsége (1956-ban 27%) miatt lett zárt város. A németek viszonylag magas száma Temesvár és Brassó esetében is szerepet játszott.

²⁸ Magyarok arányának alakulása: Nagyvárad – 1910: 91%, 1930: 67%, 1956: 63%, 1977: 44%, Szatmár – 1910: 95%, 1930: 59%, 1956: 68%, 1977: 46%. A népszámlálások szerint mára mindkét városban a magyarok kisebbségbe kerültek.

²⁹ A néhai RKP Maros megyei bizottságának egy titkos iratából: „Ahhoz, hogy Marosvásárhely municípiumban a románok száma a következő két évben elérje vagy éppen meghaladja az összlakosság 50%-át, szükséges elérnünk kb. 7600 román nemzetiségű személy szocialista egységekben való alkalmazásának jóváhagyását (családonként átlag 3 személyt számítva, ez összesen 22800 személy), hogy a következő ötéves terv végéig a municípiumban a román nemzetiség az összlakosság 58–60%-a legyen. Marosvásárhely, 1985. nov. 1.” (Európai Idő, Sepsiszentgyörgy, 1990. február 16.). Egy helyi román lap (Cuvîntul Liber, 1990. február 28.) szerint 1989-re a románok száma meghaladta a magyarokét.

³⁰ Sepsiszentgyörgy magyarsága (1977-ben 83%) mára állítólag szintén kisebbségbe került, de a többi székelyföldi városban is a lakosság 15–25%-a ma már román. (Magyar Hírlap, 1989. okt. 7.)

³¹ Kolozsvárra csak 1989-ben 10 000 románit telepítettek be. (Romániai Magyar Szó, 1990. február 13.)

³¹ Lázár György: Bestandaufnahme und Kritik In: Der Donauraum, 1980. Nr. 4. 142-176.

célozták: e politika keretében számos román többségű erdélyi települést emeltek városi rangra.³²

A hetvenes évek közepétől radikálisan felgyorsult a munkaerőnek az egykori Moldvából és Havasalföldről az erdélyi városokba és ipari központokba való betelepítése. E folyamat elősegítésére azok a román értelmiségiek, akik hajlandóak voltak magyar többségű területekre beköltözni, az illetékes minisztériumoktól 5–10 havi átlagkeresetnek megfelelő letelepedési segélyt (15–30 ezer lej) és állami lakást kaphattak, de más társadalmi rétegek betelepülését is támogatták. Ugyanakkor iskoláik befejezése után az erdélyi magyar diplomásokat, szakembereket arra kötelezték, hogy szülőföldjüktől távol, elsősorban a regáti területeken vállaljanak munkát.

Az „etnikai szétszórás” a felsőfokú oktatási intézményekben végzett magyarok esetében volt a legszembetűnőbb. A magyar pályakezdőket gyakran magyarlakta területektől távol, általában a Kárpátokon túlra helyezték. Erre az intézkedésre az a törvény adott lehetőséget, amely szerint a végzettek – szakmától függően – 3–5 évig a számukra kijelölt munkahelyen voltak kötelesek dolgozni, különben vissza kellett fizetniük az oktatásukra fordított költségeket, és elvették diplomájukat is.

Az áttelepülések, áttelepítések méreteire jellemző, hogy – a népszámlálás adatai szerint – 1966-ban Románia mintegy 19 millió lakosa közül 6 millió más helységben élt, mint ahol született. A lakosság majdnem egyharmada tehát élete során legalább egy alkalommal lakóhelyet változtatott. Az áttelepítések pedig – különösen a kisebbségi lakosság számára – egyéni és közösségi sérelmeket okoztak. A kisebbségek elszakadtak etnikai gyökereiktől, és gyermekeik számára megszűnt az a lehetőség, hogy anyanyelvű iskolába járjanak. Az idegen környezetben az anyanyelv használata, a nemzetiségi kultúra egyre inkább a szűken vett családi körre korlátozódott és torzult. A szétszórási politika következtében ugyanakkor a romániai magyarság földrajzi és társadalmi értelemben is egyre inkább a perifériára szorult, és ezek a szórványok váltak a felgyorsult asszimilációs folyamat első áldozataivá.

Minden korábbinál súlyosabb következményekkel járhatott volna a Romániában élő kisebbségekre, köztük a magyarságra, nézve az 1988-ban új lendületet kapott „terület- és településrendezési program” – román hivatalos szóhasználatul „szisztematizálás” –, amelynek végrehajtásáért a román kormányzat életképtelennek minősített és pusztulásra ítélt mintegy nyolcezer falut. E terv – ha megvalósul – jórészt megsemmisítette volna a Románia területén történelmileg kialakult etnikai struktúrákat, és ezáltal felgyorsította volna a Romániában élő magyar és más kisebbségek beolvadásának folyamatát.

Az 1919-ben Romániához csatolt területeken élő magyar népesség lényegében a II. világháború végéig teljes rétegzettségű társadalmat alkotott, amely a nagypolgárságtól és az arisztokráciától a munkásosztályig és a parasztságig különböző osztályokat, rétegeket és csoportokat foglalt magába.

Az említett folyamatok következtében az elmúlt öt évtized alatt a romániai magyar társadalom egyre inkább kétpólusúvá vált. Az egyik pólust a magyarság többségét

³² Erdélyben 1930-ban 49 várost és 6 peremközséget, 1977-ben viszont már 112 várost és 46 peremközséget tartottak nyilván.

alkotó, egyre inkább elszegényedő ipari és mezőgazdasági dolgozók alkotják. E réteg kialakulása szoros összefüggésben van a magyar nyelvű oktatás korlátozásával, illetve megszüntetésével, valamint az élet minden területén a magyarokat sújtó hátrányos megkülönböztetéssel. A nyolcvanas évek végére a magyar nyelvű osztályok tanulóinak 70 százaléka nem tanult tovább az általános iskola befejezése után. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy szakmai képzettség megszerzésére magyar nyelven kevés lehetőség adódott – az is elsősorban a kevesebb szaktudást igénylő építészeti, állattenyésztő, sütőipari stb. szakiskolákban. Ily módon azonban megnövekedett az alacsony műveltségű és képzettségű réteg, amely nem tudott részt venni a magasabb követelményeket támasztó technikai-ipari munkában. Az ún. elit szakmákban (elektronikai, számítástechnikai, távközlési stb.) szinte kizárólag román nyelven folyt a képzés; az itt végzett magyarok pedig jórészt román többségű területeken kaphattak munkát. Így a munkásság legképzettebb rétegei is gyakran „elvesztek” a magyarság számára.

A romániai magyar társadalom másik pólusán egy egyre vékonyodó értelmiségi elit réteg helyezkedik el. Az 1956-os és az 1966-os népszámlálás társadalmi rétegekre bontott adatai szerint az értelmiségi kategóriában folyamatos a magyarság részarányának a csökkenése. 1966 óta ezzel kapcsolatban újabb adatokkal nem rendelkezünk, számos tényező és tendencia azonban e folyamat felgyorsulására utal. Ezek közé tartozik a magyar nyelvű felsőoktatás csaknem teljes felszámolása, az egyetemi felvételnél a magyar nemzetiségűeket sújtó diszkrimináció és a romániai magyar értelmiség egyre gyorsuló ütemű kivándorlása.

Az 1945 után a tulajdonviszonyokban bekövetkezett változások – földreform, államosítások, kollektivizálás –, majd az erőltetett ütemű iparosítás alapjaiban megváltoztatta a romániai magyar kisebbség társadalmi és foglalkozási struktúráját is. Megszűnt a földbirtokos és a nagypolgári réteg, és megkezdődött a romániai magyarság középrétegeinek az eltűnése is, amelyek pedig mindig fontos szerepet töltöttek be a nemzetiségi érdekképviseletben és a nemzeti kultúra megőrzésében. Az állami tulajdonforma egyeduralma ugyanakkor azzal a következménnyel járt, hogy megszűnt a Romániában élő kisebbségek intézményeinek anyagi bázisa, és a nemzetiségi lét fennmaradása szempontjából fontos oktatási, művelődési és érdekvédelmi intézmények közvetlenül és kizárólag az erőszakos asszimilációt folytató államhatalom kezébe kerültek.

A magyar kisebbség központilag irányított deklasszálásának része volt a romániai párt- és közigazgatási szerveknél, a gazdaságirányításban és a fegyveres testületeknél a magyar nemzetiségű vezetők felváltása román nemzetiségűekkel. (E folyamat egyre inkább kiterjedt az oktatási és kulturális intézmények vezető munkatársaira is.) Pozícióban általában csak azok maradhattak, akik hajlandók voltak nemzeti identitásuk feladására, és neofita buzgalommal szolgálták ki a hatalmat, hajtották végre a nemzetiségellenes diszkriminatív intézkedéseket.

A romániai magyarság társadalmi struktúrájában a második világháború után bekövetkezett változások egyébként fő vonalaikban megfelelnek az eltömegesedés és az alsó szinten nivelállás kelet-európai, de különösen romániai gyakorlatának. E folyamat azonban a románoknál is súlyosabb következményekkel járt a Romániában

elő nemzeti kisebbségekre, ezen belül a romániai magyarságra, nézve, hiszen – az értelmiségi és középrétegek fokozatos szűkülése következtében – a kisebbségek fokozatosan elveszítették nemzetiségi érdekeik legfőbb megfogalmazóit és képviselőit. Ha mindehhez még azt is hozzávesszük, hogy a társadalmi mobilitás a magyar nemzetiségűek között egészen szűk csatornákra korlátozódott, és a kivándorlás szintén az említett rétegek számát csökkentette elsősorban, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a romániai magyarság társadalomstruktúrájában további kedvezőtlen változásokkal kell számolnunk.

A romániai magyarság helye az ország politikai és jogi rendszerében

A Romániában élő magyarok politikai-jogi helyzetét az általános romániai politikai és joggyakorlat határozza meg, amelyet a magyar kisebbség éppen aktuális hatalmi megítélése befolyásol, szoros összefüggésben az etnikai beolvasztás általános stratégiájával.

A háborút közvetlenül követő években meglehetősen ellentmondásosan alakult a Romániában élő kisebbségek, elsősorban a magyarok és németek helyzete. Nem sokkal azután, hogy 1944 őszén Észak-Erdélyben – a magyarok ellen elkövetett atrocitások miatt – átmenetileg bevezették a szovjet katonai közigazgatást, létrehozták a Kisebbségi-Nemzetiségügyi Minisztériumot (1944. november 14-i 575. sz. törvény)³³, amelynek legfontosabb tevékenységi területeit az 1945. január 5-én megjelent 7. sz. törvény három pontba foglalta össze: a) A román állam területén élő nemzetiségek helyzetéből fakadó kérdések tanulmányozása és ezek nyilvántartása; b) E kérdéseknek a kidolgozás alatt álló nemzetiségi statutum elveinek megfelelő megoldása jogi, közigazgatási és politikai tekintetben; c) Az együttélő nemzetiségek egész társadalmi életét érintő intézkedések végrehajtásának ellenőrzése és felügyelete.³⁴

A II. világháború utáni időszak fontos állomása volt az 1945. február 6-án kelt 86. sz. törvény, közismert nevén Nemzetiségi Statútum, amely azon túl, hogy fajra, nemzetségre, anyanyelvre és vallásra való tekintet nélkül valamennyi állampolgár jogegyenlőségét kimondta, kollektív jogokat is biztosított – elsősorban a nyelvhasználat kérdésében – azokon a területeken, ahol a lakosságnak legalább 30%-a egy közös, nem román nyelvet beszél.³⁵ Ez a törvény alapvető tételes jogi változást jelentett a két világháború közötti időszakhoz képest.

Az 1945–47 közötti korszak nemzetiségi politikájának ellentmondásos jellegét tükrözi, hogy az említett pozitív jogi fejleményekkel egyidejűleg számos olyan intézkedést is foganatosítottak, amely diszkriminatív módon érintette a Romániában élő

³³ Monitorul Oficial, 1944. november 14.

³⁴ Monitorul Oficial, 1945. január 7.

³⁵ A nemzetiségi politika három éve a demokratikus Romániában. A Nemzetiségi Minisztérium kiadása. Bukarest, 1948. p. 5–8.

magyarságot és az országban élő többi kisebbséget. Ezek közé tartozott az „idegen vagyonok” kisajátításával kapcsolatos 1945. február 9-i keltezésű törvény,³⁶ amelynek következtében 30 ezer magyar nemzetiségű román állampolgárt fosztottak meg ingó és ingatlan vagyonától. E törvény, illetve végrehajtási utasítása egyébként ellentétben állt Románia nemzetközi kötelezettségeivel és a nemzetközi joggal.³⁷

A Groza-kormány 1945. március 6-i megalakulása és vele az Országos Demokratikus Arcvonal nevű pártkoalíció hatalomra kerülése után, a hivatalos megnyilatkozások a magyar, zsidó, szerb, ukrán, szlovák és más kisebbségek helyzetének megnyugtató rendezését ígérték. Ennek szellemében – és a korábban megindult folyamatok folytatásaként – született meg a 630/1945. számú, augusztus 6-án megjelent törvény,³⁸ mely a Nemzetiségi Statútum egyes rendelkezéseit részletesebben kifejtette. Ezek a jogszabályok egyrészt tiltották az etnikai, nyelvi és felekezeti hátrányos megkülönböztetést, másrészt megteremtették a nemzetiségi kollektív jogok néhány alapintézményét: rendelkeztek az anyanyelvhasználat jogáról a magán- és közéletben, az állami hivatalok kötelezettségeiről e téren, a nemzeti kisebbségek állami és felekezeti iskoláiról és azoknak a többségi iskolákkal való egyenlő kezeléséről.

A demokratizálódó Romániában a kisebbségek is létrehozták saját politikai szervezeteiket. A magyarság aktivizálódását jelezte, hogy 1944. október 16-án a Romániai Magyar Dolgozók Szövetségének utódjaként Brassóban megalakult a baloldali irányvonalú Romániai Magyar Népi Szövetség (MNSZ), amely valamennyi romániai magyar képviselőjeként kívánt a politikai életben szerepelni.³⁹ A Magyar Népi Szövetség 1946. július 3-i nemzetiségi törvénytervezete⁴⁰ a Nemzetiségi Statútumnál szélesebb körben határozta meg a kisebbségek jogait, e tervezet azonban – az adott politikai viszonyok között – nem válhatott a román jogrendszer részévé. Az 1945–46-ban létrejött jogi alapokon mégis fellendülés következett be a romániai kisebbségek kulturális és szervezeti életében. Magyar és jiddis nyelven államilag támogatott színházak jöttek létre; anyanyelvi iskolák kezdték meg működésüket az ország legkisebb nemzetiségei – köztük Románia történelmében első ízben olyan közösségek, mint a törökök és tatárok – számára.

1945. március 6-a után azonban számos vonatkozásban nem alakult olyan kedvezően a Romániában élő kisebbségek helyzete, ahogy azt a Nemzetiségi Statútum rendelkezései és Groza miniszterelnök nyilatkozatai ígérték. Egyrészt az alsóbb állami vagy

³⁶ Monitorul Oficial, 176. sz. 1945. február 10.

³⁷ Az idegen vagyonok kérdéséről, valamint az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Ellenőrző Intézet (CASBI) működéséről bővebben: A Goza-kormány kisebbségpolitikájának mérlege. Párttörténeti Intézet Archivuma. 274–10/74., valamint Balogh Sándor: A Groza-kormány nemzetiségi politikájának történetéből. (1945–1946). In: Tanulmányok Erdély történetéről. (szerk.: Rácz István). Debrecen, 1988. Csokonai Kiadó. p. 181–194.

³⁸ Monitorul Oficial, 176. sz. 1945. augusztus 6.

³⁹ A Magyar Népi Szövetség történetéről lásd: Lipsey Ildikó: A Román Kommunista Párt nemzetiségi politikája. A Magyar Népi szövetség 1944–1953. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1988. valamint Tóttóssy Istvánné: A Romániai Magyar Népi Szövetség története. Bölcsészdoktori disszertáció. Budapest, 1984.

⁴⁰ A Magyar Népi Szövetség százas intéző bizottsága elé került tervezet a nemzetiségi jogok szabályozásáról. In: A nemzetiségek egyenjogúsításának útján. A nemzetiségi jog fejlődése a népi demokratikus Romániában. (1944. szeptember 2. – 1948. április 13.) Joó Rudolf beszélgetése Demeter Jánossal. Budapest, 1983. Kossuth Könyvkiadó. 1983. p. 130–140.

közigazgatási hatóságok gyakran nem hajtották végre a kormány rendelkezéseit. Különösen az erdélyi közigazgatásban volt erős azoknak a nacionalista erőeknek a befolyása, melyek bojkottálták az új nemzetiségi politika végrehajtását. Másrészt a Groza-kormány hatalomra jutása után is jó néhány olyan jogszabály született Romániában, amely konkrét sérelmeket tartalmazott az országban élő kisebbségekre nézve. 1946 őszéig gyakorlatilag folytatódtak az erőszakos behívások, besorozások, és fennmaradtak a munka- és internálótáborok, amelyekben különösen nagy számban voltak bűnvádi eljárás nélkül magyar nemzetiségű román állampolgárok.⁴¹

Az 1945. március 23-án megjelent földreformtörvény⁴² szintén tartalmazott néhány olyan jogszabályt, amely a kisebbségeket súlyosan érintette.⁴³ A földreformtörvénynek, illetve végrehajtásának a kisebbségekre nézve hátrányos következményeit bizonyítja az az adat is, amely szerint – egész Romániát 100%-nak véve – a kisajátítás által érintett személyek 94,6%-a és a kisajátított földterületek 49,0%-a a történelmi Erdélyre és a Bánságra esett.⁴⁴

Ugyancsak sérelmes volt a romániai magyarokra nézve az 1945. április 2-i keltezésű 261. sz. ún. állampolgársági törvény,⁴⁵ amely csak azoknak az észak-erdélyi lakosoknak ismerte el a román állampolgárságát, akiknek 1940. augusztus 30-án Romániában állandó lakóhelyük volt, és akik az akkor érvényben lévő törvények értelmében román állampolgársággal rendelkeztek. Az állampolgárság kérdésének megnyugtató rendezésére csupán 1947 közepén – a május 30-i 162. sz. törvénnyel – került sor. Addig azonban több százezer magyar nemzetiségű személy, aki nem tudta román állampolgárságát okiratszerűen igazolni, nem juthatott álláshoz, elveszítette a vagyona feletti rendelkezés jogát, nem kapta meg korábban megszerzett járandóságát – fizetését, illetve nyugdíját –, sőt bármikor kiutasíthatták Romániából.⁴⁶

Súlyos következményekkel járt a romániai magyarságra nézve jelentős gazdasági erő képviselő szövetkezeti hálózatának felszámolása is. Az 1947 nyarán bekövetkező összevonás folytán a magyar szövetkezetek vagyona a Román Nemzeti Szövetkezeti Intézet (INCOOP), illetve a megyei szövetségek kezébe került.⁴⁷ Ezek az intézkedések – a magán- és egyházi tulajdon kisajátításával (földreform, államosítások) együtt – végérvényesen felszámolták az erdélyi magyarság esetleges kisebbségi autonómiájának gazdasági alapjait is.

Már 1945–46 folyamán sokan felfigyeltek a román nemzetiségi politika elvei – mindenekelőtt Petru Groza miniszterelnök nyilatkozatai – és gyakorlata közötti ellentmondásokra. Az ellentmondások egyik oka az, hogy az elvi nyilatkozatokból általában nem derült ki, hogy a román nemzetiségi politika központi kérdése az erdélyi

⁴¹ Bővebben Csatári Dániel: *Román-magyar kapcsolatok*. Budapest, 1958. Kossuth Könyvkiadó. p. 197., valamint Balogh Sándor: *A Groza-kormány nemzetiségi politikájának történetéből*. p. 183–184.

⁴² *Monitorul Oficial*, 187. 1945. március 23.

⁴³ A földreform törvénnyel kapcsolatos kisebbségi sérelmekről: *Párttörténeti Intézet Archivuma* 274–10/74.

⁴⁴ *Comunicare Statistică*. București, 1947. 17. 6. táblázat.

⁴⁵ *Monitorul Oficial*, 1945. április 4.

⁴⁶ Az állampolgársági törvény részleteiről: *A nemzetiségek egyenjogúsítanak útján*. p. 45–50., valamint *Párttörténeti Intézet Archivuma* 274–10/74.

⁴⁷ *Új Magyar Központi Levéltár*. XIX-Y-1-a. IV./131–60

magyarság állampolgársági, vagyis egyéni emberi és polgári szabadságjogainak a megvalósítása-e, vagy ezen túlmenően a nemzetiségnek a kollektív jogait is biztosítani kívánják. Az 1945–47 közötti időszakban a magyar nemzetiség rendelkezett bizonyos kollektív jogokkal, ugyanakkor az állampolgári jogok tekintetében is maradtak még komoly megoldásra váró feladatok.

A dichotómia másik oka az, hogy a pozitív jogi keretek – elsősorban a Nemzetiségi Statútum – csak a békeszerződések aláírásáig érvényesültek, hiszen Románia esélyeit a béketárgyalásokon a nemzetiségi feszültségekkel terhes belpolitikai helyzet esetleg rontotta volna. S bár – mint említettük – a magyar–román határ kérdése nem a béketárgyalásokon dőlt el, azzal, hogy Románia 1947. február 10-én Párizsban aláírta a békeszerződést, megszűnt az a külső és belső kényszer, amely a kormányzatot a nemzetiségi kérdés rendezésére ösztönözte.

A kialakult helyzet ellentmondásos jellegét jól tükrözi az a tény is, hogy a Magyar Népi Szövetség a Nemzetiségi Statútumban és a hozzákapcsolódó jogszabályokban, valamint Petru Groza miniszterelnök ígéreteiben elegendő garanciát látott a nemzetiségi probléma megoldására, a Romániában élő nemzeti kisebbségek egyenjogúságának biztosítására, ezért százas intézőbizottsága a párizsi békekonferencia előtt úgy nyilatkozott, hogy ellenzi Erdély megosztását. S bár a nagyhatalmak döntésében e deklaráció nem játszott szerepet, a román vezetők számára állandó hivatkozási alappá vált.

1947–48 folyamán – a történelmi pártoknak a hatalomból való kiszorításával, a király lemondatásával – Romániában is megkezdődött a demokratikus intézmények felszámolása, illetve formálissá tétele. A támadások nem kerültek el az RKP szövetségének tartott, de 1945–47 között viszonylag önálló hatalmi tényezőként szereplő MNSZ-t sem. 1947 folyamán átszervezték – a Román Kommunista Párt iránt elkötelezett személyekkel váltották fel – központi és megyei vezetőségeit, és legfontosabb intézményeit Kolozsvárról Bukarestbe költöztették. Ezekkel az intézkedésekkel gyakorlatilag lehetetlenné vált a szervezetnek még a hatékony érdekvédelmi tevékenysége is. Ebben az időszakban egyébként az erdélyi magyarság számos nagy múltú intézményét is felszámolták: többek között az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet, az Erdélyi Tudományos Intézetet, az Erdélyi Múzeum Egyesületet, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületet.

A Román Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egy részének fúziójából megalakult Román Munkáspárt (RMP) 1948. december 12-én hirdette meg nemzetiségi politikájának új irányelveit.⁴⁸ Az osztályharc fokozódásának jegyében a pártdokumentum a kétfrontos küzdelem szükségességére hívta fel a figyelmet: bírálta egyrészt a román részről megnyilvánuló magyarellenés és antiszemita magatartást, másrészt fellépett az egyes nemzetiségek részéről tapasztalható elszigetelődési kísérletek ellen. A határozat azonban meglehetősen ellentmondásos volt, mivel a nyelvi egyenjogúságot tekintette a legfőbb elérendő célnak, ami pedig még a kulturális jog-egyenlőségnek is csupán egyik tényezője. Az osztályharc fokozódásának ürügyén ugyanakkor az RMP megkezdte a magyar értelmiség elleni hadjáratát.

⁴⁸ A Román Munkáspárt Központi Vezetősége Politbürojának határozata a nemzeti kérdéstről. h.n. 1948., illetve Igazság, 1948. december 15.

1948–1950 között került sor a párttagság „osztályharcos alapon történő felülvizsgálatára”, verifikálására, ennek során a magyar nemzetiségű párttagokat – a párton belüli arányuknál jóval nagyobb számban – zártak ki a Román Munkáspártból. 1949–1951 között koholt vádak alapján letartóztatták és elítélték a Magyar Népi Szövetség több vezetőjét, valamint a romániai magyarság politikai, gazdasági, kulturális és egyházi életének számos irányítóját. A letartóztatottakat – miként a román nemzetiségűeket is – többéves kényszers munkára ítélték, és a Duna-delta haláltáborába internálták. 1953-ban – a román belpolitikában bekövetkezett változások törvényszerű következményeként – miután tevékenységét lehetetlenné tették, a Magyar Népi Szövetség feloszlatta önmagát.

A romániai magyarság helyzetét meghatározó tételes jogszabályok változását a továbbiakban főként az alkotmányok megfelelő szövegrészeinek változásán követhetjük nyomon. A háború utáni Románia három alkotmányának (az 1948., az 1952. és az 1965. évi) nemzetiségekre vonatkozó megfogalmazásai sok hasonlóságot mutatnak, de magukon viselik az adott kor sajátos történelmi jegyeit is.

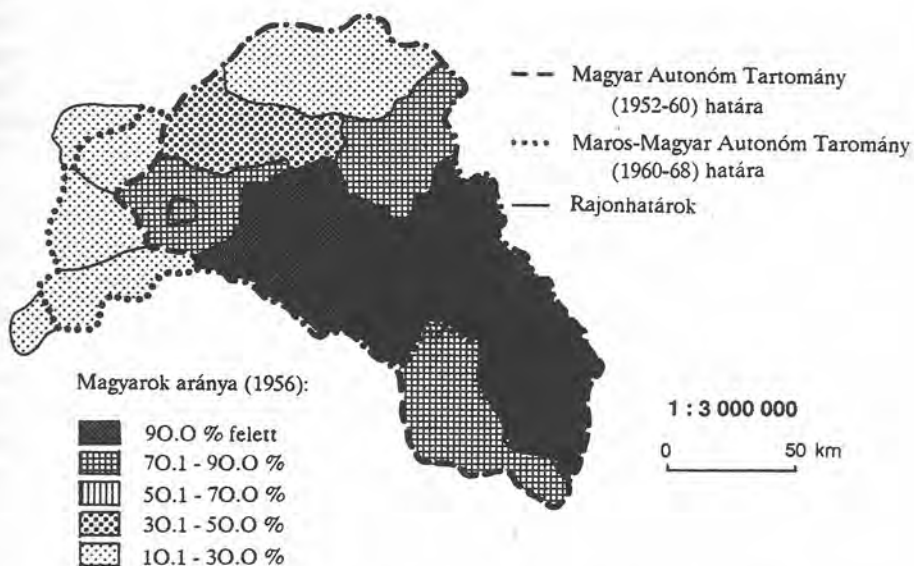
Az 1948. április 13-án elfogadott alkotmány⁴⁹ általánosságban biztosította ugyan valamennyi kisebbség számára a legfontosabb állampolgári szabadságjogokat, és – a későbbi alkotmányokkal ellentétben – az anyanyelvi oktatás szervezésének a jogát minden fokon, de az anyanyelv használatának számos kérdését (pl. a kisebbségi nyelvhasználat a közintézményekben) nem rendezte egyértelműen. A megoldatlan problémák, valamint a továbbra is érvényben levő Nemzetiségi Statútum és az alkotmány egyes ellentmondásai alapul szolgálhattak a kollektív kisebbségi jogok további csorbításához.

Az 1952. szeptember 24-én kihirdetett alkotmány⁵⁰ a kisebbségek számára lényegében ugyanazokat a jogokat biztosította, mint az 1948-as alaptörvény, bár az utóbbi az anyanyelvi oktatás szervezésének joga helyett csupán az oktatáshoz való jogot mondta ki. Az 1952-es alkotmány új eleme volt viszont, hogy a döntően magyarlakta Székelyföldön – Marosvásárhely központtal – létrehozta a Magyar Autonóm Tartományt, amelynek határain belül a romániai magyarság mintegy 35%-a élt. A Magyar Autonóm Tartomány létrehozása feltehetőleg kettős célt szolgált. Egyrészt a román vezetők ily módon is igyekeztek előkészíteni a Magyar Népi Szövetség felszámolását, hiszen azt akarták bizonyítani, hogy ahol ilyen nemzetiségi vívmányok születhetnek, nincs szükség nemzetiségi érdekképviseleti szervre. Másrészt a román politika valószínűleg úgy ítélte meg, hogy elsősorban a román–magyar határ mentén, valamint a Kolozsvár környékén található magyarlakta településeket kell gyengíteni – akár a román–magyar határtól távol eső székelyföldi magyarság átmeneti megerősítésének árán is. (Ekkor költöztettek át számos kulturális intézményt Kolozsvárról Marosvásárhelyre.)

A Magyar Autonóm Tartomány létrehozásának – amint a későbbi eseményekből erre következtethetünk – csak átmeneti szerepet szántak. Ezt bizonyítja – többek között – az is, hogy a tartomány sajátos helyzetét szabályozó Statútum kidolgozására nem került sor. A tartomány létezésére hivatkozva ugyanakkor a Magyar Autonóm

⁴⁹ Monitorul Oficial, 87, 1948. április 13.

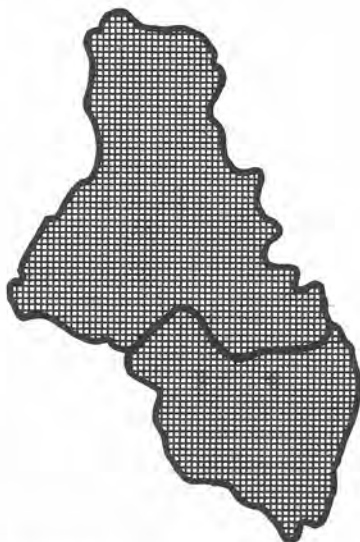
⁵⁰ A Román Népköztársaság Alkotmánya. Bukarest, 1952. Ay RMP kiadványa.

Tervezett Hargita megye (1968)

Megvalósult Hargita és Kovászna megye (1968)

A SZÉKELYFÖLD KÖZIGAZGATÁSI ÁTSZERVEZÉSE: 1952, 1960, 1968

Tartomány határain kívül élő magyar lakosságot számos alapvető kisebbségi jogától fosztották meg (kétnyelvű táblák felszámolása, közigazgatási nyelvhasználat korlátozása). 1960-ban pedig – a közigazgatás átszervezésének ürügyén – tisztán román lakosságú területek hozzácsatolásával és több homogén magyarlakta járás (rajon) elcsatolásával a tartomány etnikai összetételét megváltoztatták.⁵¹ Az így megalakult Maros–Magyar Autonóm Tartományban a magyarság számaránya a korábbi 77,3%-ról 62%-ra csökkent.

A Maros–Magyar Autonóm Tartományt végül az 1/1968. sz. törvény számolta fel formailag is.⁵² Az új közigazgatási törvény értelmében a megyék és községek határait úgy állapították meg, hogy kompakt magyar településeket szakítottak le hagyományos központjaiktól: a vegyes lakosságú vidékeken pedig mindenütt biztosították a román többséget.

A ma is érvényben lévő, időközben többször módosított alkotmányt 1965. augusztus 21-én fogadta el a Nagy Nemzetgyűlés.⁵³ Ez az alaptörvény három helyen említi a kisebbségeket. A 2. szakasz egyik bekezdése szerint az ország dolgozói „nemzetiségi különbség nélkül építik a szocialista társadalmi rendet.” A 17. szakasz szerint: „Románia Szocialista Köztársaság állampolgárai nemzetiségre, fajra, nemre vagy vallásra való tekintet nélkül egyenlő jogokat élveznek a gazdasági, politikai, jogi és társadalmi élet minden területén.”

A sajátos nemzetiségi jogok körét az alkotmány 22. szakasza fogalmazza meg. „Románia Szocialista Köztársaságban az együttélő nemzetiségeknek biztosítva van az anyanyelv szabad használata, továbbá könyvek, újságok, folyóiratok, színházak és a minden fokú oktatás a saját nyelvükön. Azokban a területi-államigazgatási egységekben, amelyekben a román lakosságon kívül más nemzetiségű lakosság is él, minden szerv és intézmény, szóban és írásban az illető nemzetiség nyelvét is használja és tisztviselőket nevez ki ezek soraiból, vagy más olyan állampolgárok közül, akik ismerik a helyi lakosság nyelvét és életmódját.”

Az alkotmány idézett megfogalmazásai kevésbé konkrétak, mint a Nemzetiségi Statútum szövege, mely jogszabály egyébként – formálisan – továbbra is érvényben van, de a gyakorlatban nem érvényesül. Részletesebb szabályozást az alacsonyabb jogszabályok csak néhány jelentéktelen ponton nyújtanak. (Pl. a néptanácsok szervezéséről szóló 57/1968. sz., illetve a 28/1978. sz. nevelés- és oktatásügyi törvény.)

A jogi szabályozásnak az 1940-es évek végétől szűkülő kerete egy változó, de irányzatában a kisebbségek számára mind kevesebb lehetőséget biztosító politikai feltételrendszerbe illeszkedett bele. Ez utóbbi állításnak az sem mond ellent, hogy a román politika a kisebbségeknek esetenként átmeneti engedményeket tesz, amelyek megtörik beolvasztásuk egyre gyorsuló folyamatát. A román nemzetiségi politika igazi természetének bizonyítására ezért az alábbiakban a kisebbségekkel kapcsolatos román magatartás dichotómiáit mutatjuk be. Egyrészt a hivatalosan deklarált, felszíni állásfoglalások mögött, illetve alatt létezik egy ún. második politikai vonal, amely a nemzetiségi politikát a hatalom tényleges szándékainak megfelelően érvényesíti. A

⁵¹ Előre, 1960. december 24.

⁵² Buletinul Oficial, 1965. február 17.

⁵³ Buletinul Oficial, I, 1965. augusztus 21.

hivatalos politika néha – főként nemzetközi okokból – verbálisan, taktikai megfontolásokból átmenetileg fékezni kénytelen a „második vonal” túlságosan nyilvánvaló érvényesülését, de csak olyan mértékben, hogy a tényleges nemzetiségpolitikai gyakorlat ne szolgáltatson kirívó tényeket a felszíni vonal megcáfolására. Ez az oka annak, hogy súlyos kisebbségellenes intézkedést ritkán hoznak olyan romániai csemények előtt, amelyeknek széles vendégtáboruk lehet.

A román nemzetiségi politikának – az ötvenes évektől érvényesülő – további lényegi vonása az, hogy az alaptendenciaként állandóan létező kisebbségellenesség mellett – általában valamilyen külső vagy belső fenyegetettség hatására – a román vezetőség egyes területeken olyan intézkedéseket hoz, amelyek a kisebbségek szemében a fennmaradás esélyét növelik. A restriktív hullámok után bekövetkező ún. stabilizációs szakaszok a kisebbségek számára gyakran azt az illúziót keltik, hogy a szűkebbre vont körben is vannak lehetőségeik; a szigorú üldözések után a viszonylag kis engedmények is felértékelődnek, és a fennmaradás illúzióját kelthetik számukra. A feszítés–lazítás politikájának e kettőssége különösen szembetűnő 1956, valamint 1968 után.

A román politika rendkívüli veszélyként értékelte az 1956-os magyarországi forradalmat és az azzal rokonszenvező erdélyi tüntetéseket; a vezetők egyrészt saját rendszerüket féltették, másrészt Románia területi egységéért aggódtak. A magyarországi forradalom leverése után Erdélyben letartóztatások kezdődtek, 1957 januárjában az egész romániai magyarságra kiterjesztették a revizionizmus vádját, majd ezt követően számos magyarellenos intézkedést foganatosítottak. Ekkor kezdték meg a magyar tan nyelvű iskolák egyesítését román tanintézetekkel. Közben – mintegy ellentételezésként – párthatározat rögzítette, hogy az egyetemekre magyar nyelven is lehet felvételizni, és néhány új magyar nyelvű folyóirat megjelenését is engedélyezték.

A román nemzetiségi politika gyakorlatában 1968 után bekövetkezett módosulás is mindenekelőtt nemzetközi politikai tényezők következménye volt. A Varsói Szerződés öt tagállamának csehszlovákiai bevonulása és az attól való román távolmaradás arra készítette a román vezetőket, hogy szorosabbra vonják a belső erőket, és megnyerjék – többek között – a nemzeti kisebbségek támogatását is. Ennek érdekében 1968 novemberében – párthatározattal – létrehozták a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsait; e szervezeteket azonban kizárólag csak tanácskozási joggal ruházták fel. A Romániai Magyar Dolgozók Tanácsának alapszabályzatát sohasem dolgozták ki, vezetőségét a kormány nevezte ki. Megalakulásakor a tanács munkájában a romániai magyar kisebbség legjelentősebb képviselői is részt vettek, akik a nemzetiség sorsát érintő számos kérdést (anyanyelvhasználat kérdése, a magyar nyelvű oktatás kritikus helyzete, stb.) felvetettek az üléseken. 1971 és 1974 között azonban a tanácsot egyáltalán nem hívták össze, közben az irányító testület személyi összetételét is megváltoztatták; a magyar értelmiség prominens személyiségeinek egy részét kihagyták. 1974-től kezdve az ülések kizárólag román nyelven folytak, és a sajátos nemzetiségi problémák gyakorlatilag lekerültek a napirendről. Egyre inkább kidomborodott a tanácsok „kirakatjellege”. A nyolcvanas évektől már kizárólag csak akkor hívták össze, ha a külföld előtt volt szükség az egységes fellépés demonstrálására. Az utóbbi évek

román–magyar vitáiban a Ceaușescu-vezetőség arra kötelezte a tanácsot, hogy a hivatalos román álláspontot képviselje.

Az átmeneti engedményekkel párhuzamosan Románia vezetői már 1972-ben az RKP országos konferenciáján nyilvánosságra hozták a kisebbségek rövid távú beolvasztásának – román terminológiával a nemzeti homogenizálásnak – a tételét.⁵⁴ Ezzel a romániai kisebbségek beolvasztásának gyakorlata határozott formát öltött, bár a hetvenes években még ügyeltek arra, hogy a nemzetiségi politika tényleges szándékait esetenként taktikai lépésekkel ellensúlyozzák.

A hetvenes évektől a romániai politikai rendszer egyik sajátosságává vált, hogy a pártdokumentumok, amelyek egyre inkább a pártfőtitkár megnyilatkozásait jelentették, meghatározó szerepet játszottak a társadalmi és állami élet minden területén, így a nemzetiségi politikában is. Romániában – minden más kelet-európai államnál nyilvánvalóbban – megtörtént a párt és az állam szervezeti összeolvadása és a párt döntéseknek jogszabályként való alkalmazása. A jogszabályok mellett, amelyek általános megfogalmazásuk következtében többféle értelmezésre adtak lehetőséget, normatív szerepet kaptak az általában szóban közölt titkos utasítások, mivel ezeknek a törvénytelenéseknek a bizonyítása szinte lehetetlenné vált.

A kisebbségek helyzetének súlyosbodását mutatta, hogy a hetvenes évek elejétől megjelentek a nyíltan diszkriminatív törvények, amelyek szembenálltak az alkotmányban rögzített jogegyenlőséggel. Ilyen jogszabály volt az Államtanács 225/1974. sz. december 6-i törvényerejű rendelete,⁵⁵ amely megtiltotta, hogy román állampolgár elsőfokú rokonain (gyerekein, szülein, testvérein és házastársán) kívül bármely más idegen állampolgárt elszállásoljon. Az elszállásolási rendelet elsősorban az erdélyi rokonlátogatásra utazó magyarok számának csökkentésére irányult, és nyilvánvaló célja a magyarországiakkal – és általában a kisebbségek anyanemzetével – való személyes kapcsolatok korlátozása volt.

Minden kisebbséget érintő jogszabály volt a román Államtanácsnak az oktatási intézmények szervezeti felépítéséről szóló 273/1973. sz., május 13-i törvényerejű rendelete is.⁵⁶ Eszerint azokban „a községekben, amelyekben az együttélő nemzetiségek nyelvén oktató” általános iskolák működnek, illetve az „együttélő nemzetiségek nyelvén oktató liceumokban” – a tanulók számától függetlenül – román tanítási nyelvű tagozatokat vagy osztályokat kell szervezni. Ugyanez a rendelet azt is megszabta, hogy az „együttélő nemzetiségek nyelvén oktató” általános iskolák osztályainak létszáma legalább 25 fő, a liceumi osztályoké pedig 36 fő legyen; ennél kisebb létszámú osztályok működéséhez a Nevelés- és Oktatásügyi Minisztérium külön jóváhagyása kellett. Ez a megfogalmazás értelemszerűen a nemzeti kisebbségek nyelvén tanuló diákokat sújtotta.

A hetvenes évek végére teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy Romániában egy egyre fokozódó asszimilációs folyamat zajlik, amelynek kezdeti fázisait számtalan rejtett vagy nyílt politikai-törvényhozói fogás, sztereotíp jelszórendszer és látszatengedmény

⁵⁴ A Román Kommunista Párt Országos Konferenciája. 1972. július 19–21. Bukarest, 1972. Politikai Könyvkiadó.

⁵⁵ Buletinul Oficial, 154. 1974. december 9.

⁵⁶ Buletinul Oficial, 67. 1973. május 13.

alkotta. A nyolcvanas évek elejétől azonban az esetenkénti taktikai ellentételezések is elmaradtak, és nyíltan diszkriminatív törekvések és intézkedések fémjelezték a nemzeti kisebbségek beolvasztására irányuló politikát.

A hetvenes évek voluntarista politikai és gazdasági döntéseinek nyomán Romániában az élet minden területére kiterjedő válság alakult ki, amely a nyolcvanas évekre végérvényesen eltüntette a normális társadalmi lehetőségek bármiféle nyomát. A kisebbségek intézményrendszerének felszámolása tehát olyan időszakban gyorsult fel, amikor Romániában már semmi sem szavatolta az emberi jogokat, annak ellenére, hogy Románia is aláírta a Helsinki Záróokmányt. E kötelezettségek propagandisztikus deklarálásával párhuzamosan azonban megkezdték a rendelkezések végrehajtásának szabotálását.

A válság körülményei között minden korábbinál erőteljesebben folyt a nemzeti tényezőnek, mint integrációs ideológiai hatóerőnek a felhasználása. A nemzeti ideológiának ez a hulláma általában kifejezetten államnacionalista jellegű, a nemzet fogalma kirekesztőleges volt, és elsősorban a társadalmi feszültségek levezetését szolgálta. Ebben a helyzetben a Romániában élő magyarok a felhalmozódott nehézségek „bűnbakjának”, a közvetlen veszélyek forrásának a szerepét kapták. Könyvtárnnyira tehető az a történelmi és szépirodalom, amely – kihasználva a román–magyar viszonyok a történelmi múltban és a közelmúltban valóban létező konfliktushelyzeit – a magyarok történelmi bűnösségét igyekezett bizonyítani.

A nyolcvanas évek romániai helyzetének megítélésében azt is kiindulópontként kell kezelni, hogy a személyi hatalom abszolút jellegű volt, és a vele szemben lappangó ellenzékiesség legfeljebb a nemzeti-nemzetiségi kérdésben volt szolidáris vele. Mivel tehát a hatalom viszonylagos és egyedüli tömegbázisa a többségi nacionalizmusra épült, és ebben a tekintetben a kisebbségek eleve megbízhatatlannak minősültek, a hatalom ellenzéknek tekintette őket. Ez a vád azonban szinte kizárólag a magyarság ellen irányult, hiszen a zsidóság nagyrészt kivándorolt, és jelentős ütemben folyt a romániai németesség exodusa is, míg a többi kisebbség – kisebb lélekszáma és anyaországuk érdektelensége miatt – a román vezetők szemében nem jelentett potenciális veszélyforrást.

Ilyen körülmények között a romániai magyarságnak azzal kellett szembenéznie, hogy az állam minden eszközzel az 1972-ben meghirdetett „nemzeti homogenizálási program” végrehajtására törekszik, hiszen gyakorlatilag ez volt az egyetlen terület, ahol jelentős eredményeket mondhatott magáénak.

A társadalom „homogenizálódásának” bizonyítékaként a politikai szóhasználatból észrevétlenül eltörölték „az együttélő nemzetiségek” terminológiát, amelyet a „magyar nemzetiségű román”, illetve a „magyarul beszélő román” kifejezésekkel váltottak fel. Magában a terminológiában is egy rendkívül szélsőséges asszimilációs program jutott kifejezésre, amely az alábbi feltételezést fogalmazta meg: a dolgok természetes rendje szerint minden román állampolgárnak román nemzetiségűnek, de legalábbis román anyanyelvűnek kell lennie.

A nyolcvanas évek romániai nemzetiségi politikájának új fejleményévé vált, hogy a kisebbségi kérdést a román kormány egyre inkább állambiztonsági-rendőri problémának tekintette, így kezelése az állambiztonsági szervek kompetenciájába tartozott. A

rendőri-biztonsági szervek céltudatosan üldözték a magyar nemzetiség fórumait, a kisebbségi jogok szószólóit. Ezzel egyidejűleg a Ceaușescu-rendszer egyre gyorsabb ütemben számolta fel a még létező kis számú kisebbségi intézményt és szűkítette az anyaországgal fenntartott kapcsolatok lehetőségeit.

A nyolcvanas évek asszimilációs törekvéseinek elsődleges célpontja az anyanyelvi oktatás lett, hiszen az iskolás korú gyermekek és fiatalok elrománosítása rendkívül megkönnyítette az etnikai szempontból „egységes Románia” megteremtéséhez vezető utat. A nyolcvanas évek végének intézkedései – román anyanyelvű pedagógusok kihe-lyezése a nemzetiségi osztályokba, magyar nemzetiségű osztályok román többségű területekre helyezése stb. – arra utaltak, hogy a Ceaușescu-rendszer a nemzetiségi oktatás közeli felszámolására készült.

A „homogenizációs politika” nyolcvanas évekbeli szakaszának totalitását jól jellemzi, hogy olyan területekre is kiterjedt, amelyeknek az elmúlt negyven évben sikerült megőrizniük viszonylagos autonómiájukat; a beolvasztási törekvések legújabb céltábláivá a kisebbségi egyházak, valamint a hagyományos faluközösségek váltak. A román nyelvű liturgia erőszakos elterjesztése annak a folyamatnak a kezdetét jelent-ette volna a magyar jellegű római katolikus egyházban, amely az oktatási és kulturális intézmények egyesítésével és tagozatosításával az anyanyelvi művelődési intézményrendszer csaknem teljes felszámolásához vezetett.

Románia monolitikus, erősen központosított, személyi uralomra épülő politikai rendszere nem tette lehetővé a civil társadalom önszerveződését, tényleges csoport- vagy szervezeti autonómiák, érdekképviselők kialakulását. A nyolcvanas évek közepéig azonban a román politika látható módon törekedett arra, hogy az ország legfelső vezető testületében a nemzetiségek számarányuknak megfelelő „képviselőt” kapjanak. Ez azonban nem jelentett számukra igazi beleszólást a román közéletbe. Az arányos képviselő már eleve kétségesse tette a kisebbségek érdekeinek érvényre jut-tatását. A kisebbségi érdekképviselő lehetőségét tovább gyengítette, hogy a nemzetiségek képviselőinek egy része legfeljebb csak származását tekintve tartozott a nemzeti kisebbségekhez, de igazi közösséget nem érzett velük. Valójában nem is érezhetett, mivel társadalmi felemelkedésének általában éppen ez volt az előfeltétele.

Az arányosság elvét már a legfontosabb állami és pártapparátusok állományában sem vették figyelembe. Így szinte nem beszélhettünk nemzetiségi részvételről az állam-biztonsági szervek, a rendőrség, a hadsereg magasabb parancsnoki állományában, sőt tisztikarában, tiszthelyettesei között, de még polgári alkalmazottainak körében sem. Természetesen egy-egy esetben előfordulhattak kivételek, főként az 1965-öt megelőző időkben. A hetvenes évek elejétől azonban a fegyveres testületekben magasabb rangot elért nemzetiségieket fokozatosan a Kárpátokon túlra helyezték át, majd nyugdíjazták vagy eltávolították a testületektől. Szintén a numerus nullus valósult meg a Külügy-minisztériumban és a diplomáciai apparátusban, amelybe bekerülni nem román nemzetiségűnek szinte lehetetlen volt.⁵⁷

Romániában regionális szinten sem volt lehetőség a nemzeti kisebbségek érdekeinek képviselőire. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a román politikai

⁵⁷ Barabás Béla: A romániai magyar nemzetiség képviselőinek részvétele az ország vezetésében. Kézirat. 1989. MKI.

rendszer sajátosságai, a speciális alá-fölérendeltségi viszonyok bármiféle – akár regionális – „különérdek” érvényre jutását megakadályozták.⁵⁸ A román vezetők azonban még így is arra törekedtek, hogy a magyar többségű területeken is egyre több román nemzetiségű személyt vonjanak be a párt- és állami apparátusba. A hetvenes évek végétől ezért a vezető beosztású személyek rendszeres cseréjének, az ún. káderrotációnak a gyakorlatában új szempont is szerepet játszott, az ún. szülőhely szerinti rotáció. Eszerint a helybeli tisztségviselők helyett az ország távoli vidékeiről érkezett „káderek” töltötték be a legfelső párt- és néptanácsi tisztségeket. Az esetleges magyar vezetők pedig tisztában voltak kiszolgáltatott helyzetükkel, eszközszerépükkel, és elsősorban a felső vezetők iránti elkötelezettségüket igyekeztek bizonyítani. (A Kovászna megyei első titkárnak kinevezett Rab István például otthon is kizárólag románul beszélt.) Ily módon megakadályozták, hogy azokon a területeken, ahol – arányos képviselő esetén is – a legtöbb lehetőség lett volna a kisebbségi érdekek érvényesítésére, döntéseket hozzanak a nemzeti kisebbségek érdekében.⁵⁹

A negyvenes évek végétől az erdélyi magyarságnak lényegében nem lehetett önálló és demokratikus érdekkifejező és érdekvédelmi szervezete. Nyilvános romániai fórumon a nyolcvanas években még egyéni vélemények sem fogalmazódhattak meg a kisebbség helyzetét érintő valódi problémákról.

A román államnacionalizmus fokozódó nyomásával szemben a romániai magyarság elsősorban passzív rezisztenciával válaszolt. Az erős állambiztonsági szigor közepette az ellenállás csak szórványos lehetett, és gyakorta rendkívül tragikus formát öltött. A teljes kilátástalanságban számos magyar értelmiségi – az elnyomás elleni tiltakozásképpen – az önkéntes halált választotta. A Bolyai Egyetem erőszakos beolvasztását követően Szabédi László, a magyar nyelv és irodalom professzora, Csendes Zoltán rektorhelyettes és felesége, Molnár Miklós közgazdász professzor, valamint Tóth Sándor diákvezető önmaga vetett véget életének. Politikai üldöztetése miatt lett öngyilkos Szócs Kálmán marosvásárhelyi költő, Nagy Kálmán, a Kalevala erdélyi fordítója, Kóczyány László irodalomtörténész. Szilágyi Domokost 1976-ban és Hervay Gizellát 1982-ben kergette halálba a reménytelenség.

A nemzetközi sajtó és a nyugat-európai politikusok az 1975-ös helsinki Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet után kezdtek odafigyelni a romániai magyar kisebbség helyzetére. A tényfeltárásban nagy segítséget nyújtott, hogy a hetvenes évek elejétől a magyar kisebbség néhány képviselője álnéven (Lázár György), néhányuk saját néven (Takács Lajos, a kolozsvári magyar egyetem volt rektora; Király Károly, a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának volt tagja) memorandumokat, leveleket, helyzetértékelő jelentéseket hozott nyilvánosságra a nyugati sajtóban. Ezeket, a romániai nemzetiségi politika gyakorlatát bíráló leveleket és memorandumokat a

⁵⁸ A romániai politikai rendszer egyik sajátossága, hogy a helyi néptanácsok szerepe teljesen formálissá vált. Határozataikat az Államtanács illetve a „Rangsorban felettük álló” érvényteleníthette, illetve hatáskörüket elvonhatta. Vö.: Tóth László: Román Szocialista Köztársaság állami, gazdasági és politikai rendszerének jogi szabályozása. Kézirat. Budapest, 1982. MTA Világgazdasági Kutatóintézet.

⁵⁹ A párt és néptanácsi apparátus elrománosodását mutatja be kovászna megye példáján Bodor Pál: Goromba utópia – avagy mire jó Romániában a hivatalos gyűlölet. In: Magyar Nemzet, 1989. augusztus 1.

megjelenés előtt a román párt- és kormányzati szervekhez, illetve nemzetközi fórumokhoz juttatták el.⁶⁰ Különösen figyelemre méltó Király Károly helyzete, aki Kovászna megye pártbizottságának első titkára volt, 1975-ig a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának a tagja. 1972-ben bírálta először a párt nemzetiségi politikáját, majd tiltakozásul lemondott politikai funkcióiról. 1977 júniusától több memorandumban emelte fel szavát a romániai nemzetiségi jogtiprások ellen.⁶¹ Tiltakozásait a nyugati sajtó is közölte. Egy ideig kényszerlakhelyet jelöltek ki számára. 1980 februárjában levélben fordult a román miniszterelnökhöz, kérve a román nemzetiségi politika sürgős felülvizsgálatát. 1985-ben Szöcs Géza költővel, Dorin Tudoran román íróval együtt aláírta azt a nyilatkozatot, amelyben javasolták, hogy az ENSZ hozzon létre külön szervezetet a nemzeti kisebbségek helyzetének kivizsgálására.

Az 1970–1980-as évek fordulóján magyar nemzetiségű értelmiségiek Nagyváradon létrehozták az Ellenpontok című földalatti magyar nyelvű lapot, amelynek – a szerzők (Ara-Kovács Attila, Szöcs Géza, Tóth Károly és felesége) hatósági őrizetbevételéig és az országból való eltávozásáig – kilenc száma jelent meg. A nyolcvanas évek végén új erdélyi magyar szamizdat kiadvány is napvilágot látott: a *Kiáltó szó*. A nyolcvanas évek második felében létrejött az illegális *Erdélyi Magyar Hírlap*, amely folyamatosan tájékoztatott a romániai magyarság jogfosztásának tényeiről, a romániai magyarságot ért sérelmekről. A hírlap hírfanyagait a külföldi sajtó is felhasználta a romániai kisebbségek helyzetét bemutató cikkeihez.

Oktatás

Észak-Erdélyben az 1940–1944 közötti magyar közigazgatás lehetővé tette, hogy az erdélyi magyarság hagyományainak és fejlettségének megfelelő kulturális intézményi kereteket építsen ki. Oktatási területen bizonyos korrekciókat hajtottak végre az előző évtizedek magyarellenes diszkriminációs intézkedéseinek ellensúlyozására. Számos egykor virágzó magyar oktatási intézmény hosszú kényszerszünet után újra kezdhette tevékenységét, egyes helyeken pedig új oktatási intézményeket is létrehoztak.

A magyar közigazgatás csökkentette ugyan a román oktatási intézmények számát, de a nagy tradíciójú román központokban (Naszódon, Szamosújváron, Kolozsvárott stb.) számos román tanintézet szolgálta tovább az észak-erdélyi román kultúrát. Új intézkedés volt, hogy a magyar középiskolákban is – kötelező tantárgyként – mint „környezeti nyelvet” tanították a román nyelvet.

Dél-Erdélyben 1943 végéig túlnyomórészt a nagy hagyományú magyar egyházi iskolákban folyhatott magyar nyelvű oktatás (Nagyenyed, Brassó, Temesvár, Gyulafe-

⁶⁰ Lázár György, Takács Lajos és Király Károly memorandumait lásd *Witnesses to Cultural Genocide. First-hand Reports Rumania's Minority Policies*. New York, 1979. p. 88–145, 145–161 és 162–178.

⁶¹ Vö.: Beszélgetések Király Károllyal. In: *Hitel*, 1989. 6. p. 24–28., valamint 1989. 7. p. 34–35.

bérvár stb.) A fokozódó ellenségeskedés és a front közeledése miatt 1943-ban a magyar iskolákat betiltották⁶².

1944–1945 sorsfordulóján, a román közigazgatás visszállításakor, Észak-Erdélyben fejlett magyar iskolahálózat volt, Dél-Erdélyben viszont újra kellett teremteni a magyar iskolákat. Erre dr. Petru Groza 1945 márciusában beiktatott koalíciós kormánya lehetőséget is nyújtott.

A harci cselekmények befejezése után Erdély északi részén a magyar iskolák azonnal újrakezdték tevékenységüket. A Groza-kormány nem górdított akadályokat a magyar iskolák működése elé, de anyagi támogatást, költségvetési fedezetet csak több hónapos késéssel tudott nyújtani. 1945 őszén megkezdődött a dél-erdélyi magyar iskolák szervezése is⁶³. A Magyar Népi Szövetség kiemelt fontosságot tulajdonított az igényeknek és a nemzetiségi számarányoknak megfelelő magyar iskolahálózat kiépítésének. 1946-ban a szervezet kiadta a jelszót: „Minden magyar gyereket magyar iskolába!” Jelentős előrelépés volt a szerveződő magyar iskolák presztízsének növelésére az 1946. március 13-i törvény⁶⁴, amely kimondta, hogy a magyar tannyelvű általános iskolákban, középiskolákban a különböző tantárgyakat (történelmet, földrajzot, alkotmányt is) magyar nyelven kell előadni. A román nyelv tanítását az elemi iskola harmadik osztályától tették kötelezővé. Kolozsvár és Brassó központtal külön magyar főtanfelügyelőségeket hoztak létre, de magyar nyelvű tanfelügyelőségek működtek Szatmáron, Temesváron, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen és Sepsiszentgyörgyön is.

Az ország nehéz gazdasági helyzete ellenére 1946–1947-ben sikerült tovább növelni a magyar nyelvű állami és egyházi iskolák számát⁶⁵. 1947. szeptember 1-jén egy kimutatás szerint a magyar óvodák és elemi iskolák (I–IV. osztály) száma 2071 volt, e hálózatban 4205 óvónő és tanító dolgozott. Ebből 1036 állami iskola és 754 egyházi volt. A középfokú oktatás 184 különböző kategóriájú iskolát foglalt magába. Ebből 68 gimnázium (V–VIII. o.) és 29 líceum (IX–XII. o.) állami volt, 25 gimnázium, 35 líceum és 8 más jellegű iskola pedig egyházi kezelésben állott. Ugyanekkor Románia tizenöt különböző nemzeti kisebbségből az oroszok, az ukránok, a horvátok, a bulgárok, a lengyelek, a zsidók, a csehek, a szlovákok, a törökök, az olaszok, az örmények és a görögök rendelkeztek anyanyelvű iskolákkal. Az oktatásügyi minisztériumban a nemzetiségi iskolák ügyét 1946-tól 1948 elején bekövetkezett lemondásáig dr. Felszeghy Ödön magyar államtitkár intézte, majd őt követte ebben a funkcióban Czikkó Lőrinc.

A nagy társadalmi változások sorában, 1948-ban hajtották végre az ún. tanügyi reformot, az iskolák államosítását⁶⁶. A reform – mint más kelet-európai országokban

⁶² Csátári Dániel: Forgószélben (Magyar–román viszony 1940–1945.) Budapest, 1968. Akadémia Kiadó.

⁶³ Enyedi Sándor: A romániai magyar oktatás helyzete 1945-ben, In: Magyarságkutatás, Budapest, 1989. 139–164. p.

⁶⁴ Monitorul Oficial, 1946. március 13. 61. sz. Decizia Nr. 39.32

⁶⁵ Nagyon fontos részleteket tudhatunk meg a kérdés háttéréről A nemzetiségek egyenjogúsításának útján című kötetből, amely Joó Rudolf beszélgetését tartalmazza Demeter Jánossal. (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983).

⁶⁶ Monitorul Oficial, 1948. augusztus 3. 175. sz. törvény.

– itt is a társadalmi ellenőrzést akarta kiterjeszteni az iskolák felett. Elsősorban nem nemzeti fogantatású intézkedés volt, következményeiben azonban mégis a nemzetiségeket érintette legérzékenyebben. Mint a két világháború közötti fejezetből láttuk, a magyar egyházak Erdélyben jelentős iskolákat tartottak fenn, a román iskolák viszont elsősorban állami irányítás alatt álltak. Az iskolák államosítása Romániában az első jelentős lépés volt az önálló magyar iskolarendszer felszámolása felé, jöllehet az államosítást követően egyelőre még nem csökkent radikálisan és látványosan a magyar iskolák száma. Az államosítással azonban az állam bejutott a hajdani egyházi kezelésű magyar iskolák falai közé, amelyek pedig a két világháború között a nemzetiségi művelődés fellegvárainak számítottak.

Az iskolák államosításáig az erdélyi magyar iskolák struktúrája a magyarországi gyakorlatot követte: az oktatás I–IV. elemi (nép-) iskolákban, V–VIII. gimnáziumokban és IX–XII. középiskolákban folyt. Az államosítás egyben azt is jelentette, hogy a magyar iskolák hálózatának is igazodnia kellett a román iskolarendszerhez, amely például a gimnáziumi részre csak három osztályt (V–VII.) működtetett. De a román oktatás – lemásolva a szovjet példát – a következő középiskolás ciklust is csak három osztályra tervezte (VIII–X.) Az új keretek között az eredetileg I–XII. osztályokra tervezett oktatás I–X. osztályra csökkent, amit az analfabétizmus elleni harc meggyorsításának szükségességével indokoltak. A reform különleges súlyt helyezett arra, hogy minél többen végezzék el legalább az elemi osztályokat, ezért olyan helyeken is engedélyezték az elemi iskolák megnyitását, ahol kisebb létszámú tanköteles ifjú volt. Czíkó Lőrinc államtitkár az államosítást követően a következő magyar iskolahálózatról adott számot:⁶⁷

– az óvodák száma:	383
– az I–IV. osztályos iskolák száma:	1320
– az V–VII. osztályos iskolák száma:	440
– a középiskolák száma:	93

Az 1948/49-es tanévben a magyar iskolák tanítóinak száma a korábbi 3870-ről 4729-re, az óvónőké pedig 244-ről 545-re nőtt. Külön figyelmet érdemel, hogy 1947 őszétől megindították Moldvában az első magyar iskolákat. Ezek száma a következő években fokozatosan növekedett.

Az államosítás egyik következménye az volt, hogy felszámolták az önálló hatáskörű magyar tanfelügyelőségeket, helyükbe közös – román–magyar – tanfelügyelőségeket állították. A tanügyi reform a román nyelv tanítását már az elemi iskolák első osztályában kötelezővé tette, nem számolva azzal, hogy a magyar iskolák elsős tanulói ekkor még anyanyelvükön sem rendelkeztek kellő fogalmi ismeretekkel.

⁶⁷ Czíkó Lőrinc: Az új iskola. In: Romániai Magyar Szó Naptára 1949. 11. l.

Magyar nyelvű oktatási intézmények Románia városaiban

Város	Főgimn.	Pedagógiai középisk.	Mezőgazd. erdőészeti szak- középiskola	Ipari műszaki szakközépisk.	Egészségügyi szakközépisk.	Gazdasági pénzügyi szakközépisk.	Jogi állam- igazgatási szakközépisk.	Össz.
Marosvásárhely	2	1	1 tagozat	1	3	2	1 tagozat	9+2
Zilah	1							1
Dés	1							1
Kolozsvár	3	1+1 tag		2 tagozat		3		7+3
Szatmár	2	1		1 tagozat		2	1 tagozat	5+2
Nagyvárad	3	1	1 tagozat	1 tagozat	1	2	1 tagozat	7+3
Brassó	1			2 tagozat				1+2
Székelykeresztúr	1	1						2
Gyergyószentmiklós	1							1
Csikszereda	1	1	1	1			1	5
Sepsiszentgyörgy	2		1	1			1	5
Székelyudvarhely	1	1				1		3
Nagyenyed	2	1						3
Temesvár	1						1 tagozat	1+1
Kézdivásárhely		1	1					2
Arad		1		1 tagozat				1+1
Nagykároly			1 tagozat					+ 1
Nagyszalonta			1 tagozat					+ 1
Torda				2 tagozat				+ 2
Nagybánya				2 tagozat				+ 2
Medgyes				1 tagozat				+ 1
Lupény				1 tagozat				+ 1
Szamosújvár						1 tagozat		+ 1
Nagyszeben						1		1
Szilágysomlyó						1		1
	22	10+1 tag.	3+4 tag.	3+13 tag.	4	12+1 tag.	2+4 tag.	56+24

A tanügyi reform a folytonos változtatások korszakát nyitotta meg, ami lehetővé tette, hogy az iskolák száma a párt érdekeinek megfelelően módosuljon. A reformot követően a korábban nagyszámú elméleti középiskola helyett mindössze 22 nyílt meg, ami egyben azt is jelentette, hogy számos nagy múltú erdélyi városban megszűnt az

anyanyelvű elméleti oktatás. Nem kapott elméleti magyar középiskolát Máramarosziget, Nagybánya, Gyulafehérvár, Kézdivásárhely, Medgyes, Szászrégen, Nagykároly, Szilágysomlyó, Szamosújvár és Nagyszalonta. A megszűnő iskolák helyébe többnyire két tagozatos (román–magyar) műszaki középiskolát létesítettek, amit a gyakorlati pályákra való felkészülés fontosságával indokoltak. A reform az erdélyi magyarság számára 57 magyar nyelvű (többnyire kéttagozatos) műszaki középiskolát engedélyezett⁶⁸ a következő szakirányokkal: 14 ipari-műszaki középiskola, 6 mezőgazdasági, 5 egészségügyi, 15 közgazdasági, két bányászati és petróleumipari, 1 erdészeti és 14 háztartási. A reform következtében átmenetileg kétségtelenül javult a gyakorlati pályák anyanyelven történő elsajátításának lehetősége, de mindez az elméleti iskolák számának a jelentős csökkenésével járt. (A reform tette lehetővé, hogy egyes magyar egyházi iskolák épületébe román osztályokat is telepítsenek).

Új fejlemény volt, hogy a reform nyomán magát a közoktatásügyi minisztériumot is átszervezték, s a 13 központi osztály között már nem szerepelt a nemzetiségi iskolák főosztálya⁶⁹. Az átszervezett Magyar Népi Szövetség 1948-as IV. kolozsvári kongresszusán az új elnök, Kacsó Sándor azt jelentette, hogy – a teológiákat leszámítva – 4 magyar főiskola, illetve egyetem, ebből a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 8 karral, a marosvásárhelyi Orvostudományi és Gyógyszerészeti Intézet 5 karral, a kolozsvári Művészeti Főiskola 4 karral s a kolozsvári Mezőgazdasági Intézet egyelőre 1 karral működik. A moldvai csángó magyaroknál 18 iskolában 28 tanító tanított magyarul. Rövidesen a bákói román tanítóképzőben magyar tagozatot létesítettek a csángók tanítói utánpótlásának nevelésére, ahol 1954 őszéig folyamatos volt a képzés, az utolsó évfolyamok 1958-ban végeztek. A reform évében a Bolyai Tudományegyetemnek 1429 hallgatója, a marosvásárhelyi orvosi karnak pedig 841 hallgatója volt.⁷⁰

1950-ben átszervezték a művészeti középiskolákat és főiskolákat. Ekkor szűnt meg önálló magyar jellegű, mert az addigi zenei, képzőművészeti, színházi szakokat különválasztották és két tagozatosakká (román és magyar) alakították. Az 1950/51-es tanévben a három kolozsvári művészeti főiskola magyar tagozatainak összesen 309 hallgató tanult magyar nyelven.⁷¹

A Magyar Autonóm Tartomány 1952-es megalakulását követően a tartomány területén csekély mértékben növekedett a magyar iskolák száma, de a tartományon kívül jelentős mértékben csökkent. Ez is azt bizonyította, hogy a politikai-közigazgatási intézkedés végül is a magyar intézmények – köztük az iskolák – „gettósítását” szolgálta. Vidéken, főleg a magyar szórványokban sorra szűntek meg az anyanyelvű iskolák. 1954 decemberében a románosítás jegyében szervezték át a még meglévő műszaki középiskolákat és tanonciskolákat.⁷² A gyakran nem egyértelmű oktatásügyi

⁶⁸ Világosság, 1948. augusztus 4. A tanügyi reform következtében végbe ment változásokat, az újonnan megállapított és engedélyezett iskolák névsorát lásd Romániai Magyar Szó, 1948. szeptember 12., 13., 17. Igazság, 1948. szeptember 15., Világosság, 1948. szeptember 14.

⁶⁹ Világosság, 1948. szeptember 30.

⁷⁰ Világosság, 1948. december 12.

⁷¹ Romániai Magyar Szó, 1951. január 17., augusztus 11.

⁷² A lapok 1955. január 30-án közölték a Minisztertanács határozatát a tanonc-szakiskolák, műszaki iskolák és mesterképző műszaki iskolák megszervezéséről.

rendelkezések valódi célját a továbbiakban az iskolák számának alakulásán keresztül próbáljuk meg nyomon követni. 1954 őszén a Scînteia, valamint ezt követően az Előre arról tudósított⁷³, hogy: „Több mint 2500 elemi és középiskola működik hazánkban a kisebbségek nyelvén.” Alig egy évvel később, az 1954/55-ös tanévben az ország 16 500 iskolája közül – az Előre szerint⁷⁴ – 2250-ben a nemzeti kisebbségek anyanyelvén folyt a tanítás. Tehát – ha hinni lehet a nyomtatásban is megjelent számoknak – egyetlen tanév során 2500 nemzetiségi iskola szűnt meg.

A bekövetkezett tanügyi fejlemények egyértelművé tették: a román vezetők elérkezettnek látták az időt arra, hogy a szakmai oktatás területén áttérjenek a román nyelvre. Az 1948-as reform a magyar nyelvű elméleti középiskolákkal szemben a magyar nyelvű műszaki középiskoláknak vagy tagozatoknak kedvezett. Hat évvel később megszüntették a magyar nyelvű műszaki iskolák (tagozatok) zömét, és a bekövetkezett veszteséget: a magyar nyelvű iskolák jelentős számszerű csökkenését az elvétve (pl. Máramaroszigeten, Nagybányán, Szamosújváron) létesített elméleti tagozatok nem tudták ellensúlyozni.

1956 tavaszán szakmai vitát kezdeményeztek a tanügyi sajtóban az oktatás helyzetéről. Ezt követően „figyelembe véve a tanügyi káderek és szülők javaslatait” a sajtó közölte a párt és a kormány elfogadott határozatát „az általános oktatás megjavításáról.”⁷⁵

A határozat előírta a XI. osztályos oktatás bevezetését, ami azt jelentette, hogy az oktatás harmadik fokozatának időtartamát a korábbi három osztályról négyre emelték (tehát VIII–XI. o.). Ugyanakkor a rendelet szorgalmazta azt, hogy a jövőben az I–VII. osztályos iskolák legalább két-két párhuzamos osztállyal rendelkezzenek. Ez a továbbiakban azt jelentette, hogy fokozatosan megszűntek az iskolák ott, ahol nem indulhattak párhuzamos osztályok. Így Erdély vegyes lakosságú községei, falvai számolhattak azzal, hogy bezárják addig működő iskoláikat. Ezzel az intézkedéssel a szörványok után a jelentős magyar lakossággal rendelkező falvak iskolái is veszélybe kerültek.

A határozat adott engedményeket is. Újra módosítva a román nyelv kötelező tantárgyként való tanítását: ezt csak az elemi iskolák második osztályától írta elő. Nem a harmadik osztálytól, mint ahogy arról az 1945-ben elfogadott Nemzetiségi Statútum rendelkezett, de nem is az első osztálytól, ahogy ez a tanügyi reform (1948) nyomán történt. Átmenetileg lehetővé vált egy nyugati nyelv tanulása is, és külön hangsúlyt kapott a politechnikai oktatás kiszélesítése. Ugyanakkor minden korábbi nyilvánosságra került rendelethez képest egyértelműbben tette kötelezővé a határozat: „A többnemzetiségű vidékeken és helységeken román és kisebbségi tagozatokkal, illetve osztályokkal rendelkező iskolákat kell létesíteni.”

Az újonnan kijelölt feladatok végrehajtásának ellenőrzése céljából a minisztérium és a néptanácsok végrehajtó bizottságai az 1956/57-es tanévtől kezdve kijelölték az általános iskolák körzeteit. Természetesen új körzetesítésről volt szó, olyanról, amely

⁷³ Scînteia, 1954. október 28., Előre, 1954. október 29.

⁷⁴ Előre, 1955. december 11.

⁷⁵ Előre, 1956. július 14., Igazság, 1956. július 15.

megfelelt az 1956-os határozat nem titkolt románosítási szellemének. Ez már azonban 1956 viharos nyara és még viharosabb ősze volt.

A kelet-európai országokban tapasztalható politikai feszültségek arra kényszerítették a román vezetőket, hogy 1956 szeptemberében tárgyalásokat kezdjenek az erdélyi magyarság prominens képviselőivel. Miron Constantinescu központi bizottsági titkár Kolozsváron hallgatta meg az erdélyi magyarság panaszáradatát. Egyre többen kérdőjelezték meg a párt oktatási határozatának a nemzetiségeket érintő előírásait. Gáll Ernő prorektor a Bolyai Tudományegyetem tanévnyitóján kemény szavakkal ítélte el a dogmatizmust, az alkotói rendszer bénultságát, és a magyarokat fenyegető román nacionalizmust. A konzultációk sorozata eredményekkel kecsegtetett, a kormány október elején engedményekkel akarta „leszerelni” az elégedetlenkedő magyarokat. Jordáky Lajos egyetemi tanár október 3-án jegyezte fel naplójában a Miron Constantinescuval folytatott megbeszélések summázatát: „A nemzetiségi kérdésben bekövetkezett a fordulat. Bár még eddig mindig idegenkedik a Párt a kérdés elvszerű és teljes megoldásától. Egyelőre rendezik a legkirívóbb sérelmeket kulturális fronton.”⁷⁶ Ma már tudjuk: nem fordulatról volt szó, hanem a helyzet által diktált kényszerű taktikai engedményekről, amelyek, sajnos, nem bizonyultak hosszú távúnak.

Közérzetjavító intézkedés volt, hogy néhány erdélyi városban tagozati szinten visszaállították az egykori magyar elméleti iskolákat (Szilágysomlyó, Szilágycseh, Szászrégen, Szecseleváros, Székelyhíd, Székelykeresztúr stb.). Újra patinás nevet kaphattak az egykori híres középiskolák (Kolozsváron így lett Brassai Sámuel középiskola, Szatmáron Kölcsey középiskola), Marosvásárhelyen megünnepelelheték a Bolyai Farkas Középiskola 400 éves fennállását. 1956 ősztől ismételten lehetett magyarul tanulni a kolozsvári Agronómiai Intézetben, bizonyos kurzusokat magyarul is hallgattak a kolozsvári Politechnikai Intézetben, Kolozsváron megnyílhatott néhány új magyar középiskola (a külvárosban, a Páris utca 12. sz. alatti iskola középiskolává alakult, s új középiskola nyílt a Hores út 52. sz. alatt: ez lett a 10. sz. középiskola). Nagyváradon a Gyár város kapott új magyar középiskolát. 1957 őszén Ady Endre nevét vette fel a kolozsvári Farkas utcai, egykori híres református kollégium.

1956–1958 a románosítás megtorpanásának, az átmeneti engedményeknek a kora volt. A helyzet azonban már 1958 őszén megváltozott. Két, a magyarság számára kedvezőtlen nemzetközi vonatkozású esemény siettetta a kedvezmények rövid korszakának a lezárását. 1958 februárjában Kádár János, Kállai Gyula, Apró Antal, Németh Károly részvételével népes magyar párt- és kormányküldöttség tett látogatást Romániában. A látogatás konklúziója Kállai Gula egykori marosvásárhelyi szavai szerint ez volt: „Mi eddig is tudtuk és nagyra értékeltük, most pedig személyesen is tapasztalhattuk, hogy a Román Népköztársaságban megvalósult a nemzetiségek jogegyenlősége, a politikai, a gazdasági és kulturális élet minden területén.”⁷⁷ E bizonyítvány – és még egy időközben fontossá vált esemény, a szovjet csapatok júniusi kivonása Romániából – lehetővé tette, hogy a hatóságok ott folytassák, ahol 1956 őszén éppen csak abbahagyták. 1957 végén azonban még 1664 magyar nyelvű és 369

⁷⁶ Jordáky Lajos naplója (1956. március 11. – 1957. március 8.) In: Medvetánc, 1988.2–3. sz. 281–316. p.

⁷⁷ Előre, 1958. február 26.

német nyelvű iskola működött Romániában.⁷⁸ A magyar iskolák száma 591-gyel volt kevesebb, mint 1947-ben.

A sajtóban most már újult erővel indulhatott kampány a „kulturális szeparatizmus” minden megnyilvánulása ellen, s ez a vád mindig a nemzetiségeket illette. Az 1958. október 1-jei tanévnyitás a Bolyai Tudományegyetemen már az új kampány jegyében indult⁷⁹, a szeparatizmus a revizionizmus vádjával párosult, s mintegy háttérként szolgált az erdélyi magyar értelmiségiek egyes képviselői ellen – az 1956-os magyarországi forradalom kapcsán – foganatosított bírósági eljáráshoz. A szeparatizmus elleni harc jegyében „egyesítették” 1959-ben a kolozsvári román Babeş és a magyar Bolyai Tudományegyetemet, és nagy erővel folyt a többi oktatási intézmény „egyesítése” is. 1959 őszén így lett a kolozsvári Ady középiskolából Ady-Sincai középiskola, amelynek igazgatóját elmozdították. Az új igazgató egyelőre magyar volt, de a román osztályok számának szaporodásával kieserélődött az iskola igazgatósága és tanári kara is. 1985-re az egykori magyar iskolát teljesen románná változtatták, a magyar szó végleg elnémult a régi patinás falak között. Az egykori kolozsvári református kolégium sorsa akár az egész romániai magyar oktatás sorsának szimbóluma is lehet!

Miközben korábban a különböző propagandakiadványokban vagy újságcikkekben a nemzetiségi oktatásra vonatkozó számadatokat is közöltek, 1958 ősztől ezen a területen is megváltozott a helyzet: a nemzetiségi iskolák adatai eltűntek az oktatási statisztikákból. A magyar lapok mindig beszámoltak az új tanév híreiről, a megnyíló új iskolákról és az iskolaépítkezésekről, csak éppen a tanítási nyelvet felejtették el feltüntetni.

Az 1965/66-os tanévtől kezdve az elemi oktatás második ciklusa egy évvel meghosszabbodik: tehát Romániában is az V–VIII. osztály jelenti a középső fokot, amelyet rendeletileg gimnáziumnak neveznek, míg a IX–XII. osztályokkal rendelkező középiskolák neve líceum lesz.⁸⁰

Éveken keresztül nem hoznak nyilvánosságra adatot arra vonatkozóan, hogy az állandó átszervezések következtében miként alakul a nemzetiségi iskolák, tagozatok száma. Az iskolák épületeire kifüggesztett névtáblák sem jelölik az oktatás nyelvét, a sajtóorgánumok évekig nem közlik azon iskolák listáját, amelyekben a kisebbségek anyanyelvükön tanulhatnak.

Jellemző fejlemény, hogy 1966. július 1-jén a Nagy Nemzetgyűlés művelődési és tanügyi bizottsága vitára bocsájtotta a szaklíceumok létesítésére és szervezésére vonatkozó törvényjavaslatot.⁸¹ A törvényjavaslat tárgyalása során fel sem merült annak igénye, hogy ezeket az iskolatípusokat a nemzetiségek nyelvén is létre kellene hozni. A magyarság képviselőiben felszólaló Fazekas Lajos képviselő sem tért ki az oktatási nyelvre. A törvény⁸² alapján megfogalmazott minisztertanácsi határozat mellékletben

⁷⁸ Előre, 1957. december 1. Révy Ilona nyilatkozata.

⁷⁹ Előre, 1958. október 2. Megnyitotta kapuit a Bolyai Tudományegyetem.

⁸⁰ A Román Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye. Minisztertanácsi Határozat, 1965. I. rész. 1. sz. 19. p.

⁸¹ Román Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönyének fordítása. 1966. július 4. II. évf. 5. sz. II. rész.

⁸² Román Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye. 1966. I. rész. 41. sz. 2/1966. sz. törvény. Ez ki mondja: „A középfokú oktatás keretében szaklíceumok létesülnek, amelyek a gazdaság és a kultúra

közölte az 1966/67-es tanévtől beinduló szaklíceumok listáját, ezek között azonban egyetlen magyar nyelvű sem volt. Kolozsvárott 5 új szaklíceumot hoztak létre, amelyek egy része a még meglévő magyar nyelvű iskolák épületébe költözött. (A román nyelvű pedagógiai szaklíceum épületigényeit például részben a kolozsvári 3. sz. magyar líceum – volt piarista gimnázium – rovására elégítették ki.)

1968 májusában egy újabb oktatási törvénytervezet került a Nagy Nemzetgyűlés plenáris ülésének napirendjére. A tárca minisztere évek óta először említi a nemzeti-ségi oktatást: „Romániában napjainkban az együttélő nemzetiségek több mint 240 000 gyermeke saját anyanyelvén tanul csaknem 2000 iskolában.”⁸³ A törvénytervezet vitája során Takáts Lajos képviselő, egykori nemzeti-ségi miniszterhelyettes pontosította az adatokat: „A jelenlegi tanévben az együttélő nemzetiségek nyelvén 1927 általános iskola és líceumi egység működik csaknem negyedmillió tanulóval.”⁸⁴ Összehasonlítás-képpen említhetjük meg, hogy az 1950/51-es tanévben még 3413 iskola működött a nemzetiségek nyelvén, amelyekből a magyar nyelvű iskolák száma 2450 volt.⁸⁵ 1968-ra tehát 1486-tal csökkent a nemzeti-ségi iskolák száma.

1968 külpolitikai fejleményeit követően ismét felértékelődött a nemzetiségek szerepe, s – akárcsak 1956 őszén – a nemzetiségek közérzetének javítása újra fontossá vált a román kormányzat számára is. A destabilizálódó Kelet-Európában a nemzeti-ségi kérdés kiéleződése belpolitikai tényező lett, ezért a román kormány néhány „tűzoltójellegű” intézkedést foganatosított. Stefan Costea személyében újra nemzeti-ségi államtitkárt neveztek ki, bár ezúttal a tisztséget román nemzeti-ségű személlyel töltötték be.⁸⁶ Demeter János személyében ismét lett miniszteri tanácsos, s újra engedékenyebbek lettek a nagy hagyományú erdélyi iskolák évfordulós ünnepségeinek engedélyezésekor. 1968-ban a székelyudvarhelyi líceum megemlékezhetett fennállásának 375. évfordulójáról, a csíkszeredaiak líceumuk alapításának 300. évfordulóját, a székelykeresztúriak pedig iskolájuk fennállásának 175. évét ünnepelhették. 1971-re is jutott évforduló: ekkor a volt zilahi Wesselényi Kollégium (később Ady Endre líceum) emlékezhetett 325. születésnapjára.

A párt elméleti folyóirata is újra foglalkozott a nemzeti-ségi kérdéssel.⁸⁷ Két „nemzeti-ségi” politikus: Bánya László és Winter Richard közös tanulmányban számolt be a nemzeti-ségi oktatás helyzetéről, természetesen pozitív hangszerelésben. 1480 működő magyar iskoláról tettek említést, ami csaknem ezerrel volt kevesebb az 1950-es adatnál. A tanulmányból kiderül, hogy az 1967/68-as tanévben 5694 magyar egyetemi hallgató végezte tanulmányait a különböző egyetemeken. A szerzők természetesen nem tértek ki arra, hogy hányan végezték anyanyelvükön egyetemi tanulmányaikat. Az ok abban keresendő, hogy a hatvanas évek végére Romániában csaknem teljesen felszámolták a magyar nyelvű felsőoktatást. „Az anyanyelven történő oktatás biztosítása mellett oktatási törvényünk számol természetesen azzal a ténnyel is,

számára szükséges középfokú szakkadereket képeznek ki”, s az oktatás időtartama 4 vagy 5 év lesz, és „az általános műveltségi felkészültség mellett alapos szakmai ismereteket biztosít a tanulóknak.”

⁸³ Tanügyi Újság, 1968. május 21. /20. sz./.

⁸⁴ A négy magyar képviselő felszólalásának szövege ugyanott.

⁸⁵ Romániai Magyar Szó, 1951. augusztus 11.

⁸⁶ Előre, 1968. november 8.

⁸⁷ Lupta de clasă, 1969.5. sz. 11–19. p.

hogy a tanulók egy része román tannyelvű iskolában folytatja tanulmányait. Ilyen tanintézetek az ipari szakiskolák, a szaklíceumok, technikumok, az egyetemek, és a főiskolák” – olvashatjuk egy cikkben.⁸⁸

1968 után újra napirendre került a nemzetiségi oktatás kérdése. Az engedmények, amelyekhez 1968 külföldi eseményei teremtették meg a lehetőséget, valójában csupán nagyon szerény eredményekkel jártak. 1971 márciusában a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának ülésén napirendre került a magyar iskolák, tagozatok helyzete. Péterfi István, aki az országos tanács elnöki szerepét töltötte be, az 1970/71-es tanévről a következő számadatokat közölte:⁸⁹ A tanév során 955 magyar nyelvű óvoda vagy tagozat működött 37 000 gyerekkel; az 1337 magyar általános iskolában vagy iskolai tagozaton 157 500 tanulót, a 91 általános és pedagógiai líceumban 21 106 tanulót oktattak.

„Egyes helyeken szükségesnek mutatkozik új óvodai tagozatok és magyar nyelvű iskolák létrehozása” – hangzott az óvatos, de mégis fontos megállapítás. A párt főtitkára ekkor a tanácskozás eredményeként szerény engedményekre szánta el magát, és utasította az Oktatásügyi Minisztériumot, hogy tanulmányozza a magyar nyelvű tagozatok vagy osztályok létrehozásának lehetőségeit egyes szakiskolákban és szaklíceumokban. Szükségesnek nyilvánították magyar tanfelügyelői állások létesítését, valamint néhány magyar líceum megnyitását. A pártvezető éppen a Távol-Keleten járt, amikor a sajtóban közzétették az 1971/72-es tanévtől önálló egységként működő magyar tannyelvű líceumok névsorát.⁹⁰ Eszerint önálló magyar középiskola kezdte meg tevékenységét Nagyváradon (Alexandru Moghioros névvel), Csíkszeredán (1. sz. líceum), Marosvásárhelyt (a Bolyai Farkas líceum), Sepsiszentgyörgyön (1. sz. líceum), Szatmáron az 5. sz. líceum (volt Kölcsey) és önálló magyar líceum indult Temesvárott is. A rendelet további 3 német nyelvű líceum megnyitását is előírta. Ezek azonban igen szerény engedmények voltak a korábban megszüntetett sok magyar középiskolához képest. (A marosvásárhelyi Bolyai Farkas Líceum teljesen magyar líceummá való átalakítását a helyi szervek nem hajtották végre.)

1972 nyarán tették közzé a minisztertanácsi határozatot, s vele együtt az 1972/73-as tanévben megnyíló új szaklíceumok listáját.⁹¹ Valamelyest javult a magyar szakoktatás helyzete: magyar tannyelvű osztályok indultak a csombordi Mezőgazdasági Líceumban, a kolozsvári Építőipari és a Könnyűipari Líceumban, a székelyudvarhelyi Ipari Líceumban, a marosvásárhelyi Vegyipari és a Gépgyártóipari Líceumban, a szászrégeni Ipari Líceumban és a sepsiszentgyörgyi Építőipari Líceumban, többnyire mind az alacsony presztízsű szakmákban. Az elit szakmák oktatási intézményeiben továbbra is kizárólag román nyelven folyt az oktatás. A magyar nyelvű szakiskolák hálózatának a bővülése azonban elsősorban az elméleti líceumok rovására történt.⁹²

Az 1968 ősztől 1972-ig tartó enyhülési korszak akkor ért véget, amikor a román pártfőtitkár a kínai kulturális forradalom „tapasztalataival” tért vissza távol-keleti

⁸⁸ Demeter János: Megújuló iskola. Korunk, 1970.11. sz. 1623–1628. p.

⁸⁹ Előre, 1971. március 14.

⁹⁰ Előre, 1971. július 19.

⁹¹ Tanügyi Újság, 1972. június 13.

⁹² Tanügyi Újság, 1972. június 27. Debreczi Árpádnak a minisztérium „Nemzetiségi Oktatási Igazgatósága igazgatójának” cikkét közli (Bővülő lehetőségek, növekvő feladatok).

újtáról. A művelődési élet számos területén ekkor bontakozott ki a „mini román kulturális forradalom”, a nemzetiségi oktatás ügyében ez azonban 1971-ben még nem volt érezhető. Valószínűleg ez annak a következménye volt, hogy még nem újították meg a Magyarország és Románia közötti barátsági szerződést. Az aláírást, amelyre 1972-ben került sor, több román baráti gesztus előzte meg (a Magyar Állami Népi Együttes romániai vendégszereplése, a színházak kölcsönös vendéglátása, kiállítások stb.). Alig újították meg a barátsági szerződést újabb húsz évre, a román pártprogram új célként jelölte meg az ország homogenizálásának szükségességét. A homogenizálás programja a nemzetiségi oktatás teljes átalakítását jelentette.

1973. május 3-án elnöki dekrétum írta elő,⁹³ hogy azokon a vidékeken, ahol a nemzetiségek mellett románok is élnek, román osztályokat kell létesíteni, függetlenül a tanulók létszámától. E szinte példátlan, nyíltan diszkriminációs rendelet értelmében: míg a román osztályok létesítését nem kötötték létszámhoz, a magyar és más nemzetiségi osztályok működéséhez az elemi iskolák V. osztályában például legalább 25 tanuló beiratkozását szabták feltételül. Ez a megkülönböztetés éles ellentétben állt az ország alkotmányának előírásaival is. A törvény alkalmazása azt jelentette, hogy azokban a helységeken, ahol a tanulók létszáma az V. osztályban nem érte el a 25-ös létszámot, a magyar felső tagozatos elemi iskolák megszűntek, viszont már három tanulóval is lehet román nyelvű V. osztályt létesíteni!

A törvény közvetlen következményeként a szórvány vidékekről végképpen eltűntek a magyar általános iskolák. A Székelyföldön pedig sorra létesültek román osztályok – olykor éppen a magyar osztályokat szorítva ki. Kovászna megyében például e rendelet értelmében indítottak román tagozatot Gidófalván, Málnáson, Mikóújfaluban, Uzonban, Aldobolyban, Illyefalván, Gelencén, Szépmezőn, Szárazajtán, Középpajtán, Vargyason, Csernátónban, Kökösen stb. Kivételes esetekben kisebb létszámú osztályok létesítésére is adtak engedélyt, de a rendelet révén fokozatosan felszámolták az általános iskolák magyar felső tagozatos osztályait. Ahol a román osztályok létesítése még ekkor is nehézségekbe ütközött, ott a szülőkre gyakoroltak nyomást, hogy minél többen adják gyerekeiket a román tagozatos osztályokba. 1987-ig Kovászna megyében a következő helyeken szűnt meg az iskolák felső négy osztálya a magyar tagozaton: Kökös, Lisznyó, Kilyén, Laborfalva, Kisborosnyó, Aldoboly, Árapatak, Hídvég, Miklós-vár, Bibarcfalva, Erdőfüle, Kisbacon, Olasztelek, Szárazajta, Magyarhermány, Mákosfalva, Mártonfalva, Tamásfalva, Felsőcsernátón, Lécfalva, Futásfalva, Angyalos stb.

A szórványvidékeken eltűntek a második tagozatos magyar iskolák. A Kolozs megyei Dés környékén így szűnt meg a magyar tagozat Dészicbányán, Désaknán, Szásznyíresen. A magyar nemzetiségű tanulók kénytelenek voltak akkor is román tagozaton folytatni tanulmányaikat, ha a román tanulóknál nagyobb létszámban voltak.

További intézkedések szolgálták – a hivatalos megfogalmazás szerint – „az iskola és a mindennapi élet gyakorlatának közelítését”. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy további elméleti osztályokat, tagozatokat alakítottak át szakosztályokká, ami a líceumok profiljának tökéletesítését szolgálta. Az elméleti középiskolai osztályok

⁹³ Tribuna Școlii. 1973. május 19. 703-as dekrétum. (Ezt utólag az 1974. évi 26. sz. törvény váltja fel, amely 3. II. fejezetének 3. bekezdésében megismétli a már ismert hírhedt diszkriminációs tételt).

száma minimálisra csökkent, s az intézkedések következtében megszűnt a humán műveltségű utánpótlás képzése.

Az 1976/77-es tanévtől kezdve ismét változtattak az oktatási struktúrán; a korábbi liceumi oktatás négy osztályát két részre bontották; a IX–X. osztályokat az általános iskolákhoz csatolták, ezzel is jelezve, hogy az általános oktatás tízosztályossá alakult. A X. osztály elvégzése után a második fokozatba való továbbjutás csak felvételi vizsga révén volt lehetséges. Több helyen a kényszerű körülmények miatt a korábbi középiskolai szintű X. osztály után nem volt mód a tanulás folytatására, máshol pedig az előzőleg 36 főnyi osztálynak csak a fele folytathatta a középiskolát. Ezek az intézkedések félre nem érthető módon ismételten a nemzetiségi oktatás tudatos visszaszorítását szolgálták – a homogenizálás jegyében. A leglátványosabb veszteségeket az anyanyelvű oktatás a liceumi iskolai, valamint a szakiskolák hálózatban szenvedte el. Az országban tanuló valamennyi liceumi diákból például 1948-ban 18,7% tanult magyar nyelven. Ez a számarány 1989-re 2,2%-ra zsugorodott. A magyar szakiskolások közül 1989-ben csak 125 (0,8%) tanult anyanyelvén, 15 556 (99,2%) csak román nyelven végezhetette tanulmányait.⁹⁴

Folyamatosak voltak a személycserék az iskolák élén: évről évre csökkent a magyar nemzetiségű igazgatók, aligazgatók száma, s 1984-ben központi pártutasításra leváltották az ország két magyar többségű megyéjében, Kovászna és Hargita megyében a magyar főtanfelügyelőket, a tanügyi osztályok élére áthelyezett román nemzetiségű főtanfelügyelőket neveztek ki.

Az érvényben lévő 1969-es 6. sz. tanügyi törvény II. fejezetének 9. szakasza előírta, hogy az együttlakó nemzetiségek iskoláiban csak az iskola, illetve a tagozat előadási nyelvét ismerő tanszemélyzet oktathat. S bár a törvényt nem vonták vissza, a már korábban említett két székely megyében 1985-től kezdve túlnyomó többségben olyan tanárokat neveztek ki magyar tannyelvű osztályokba is, akik nem ismerték a magyar nyelvet.⁹⁵ Megszegve a törvényes előírásokat, ilyenkor a tanulóknak a tanárok nyelvéhez kellett igazodniuk, tehát a különböző tantárgyakat a továbbiakban román nyelven adták elő. 1984-től kezdve a magyar nyelv ellen frontális támadás indult, aminek kézzelfogható bizonyítéka volt, hogy megszüntették a még meglévő magyar tannyelvű középiskolákat, Kolozsvárott például a Brassai Sámuel középiskolába, valamint a 3. sz. fizika-matematika középiskolába román osztályokat telepítettek, s természetesen leváltották a korábbi magyar iskolaigazgatókat. Kötelezővé tették az osztályfőnöki órák román nyelven történő megtartását, s előírták, hogy az iskolai gyűléseket, pionírfoglalkozásokat román nyelven kell lefolytatni. Az iskolákból eltávolították a magyar feliratokat, s mindazokat az emlékeket, amelyek az iskola múltjára emlékeztettek. Egyre kevesebb osztályban folyhatott magyarul a tanítás, s ha esetenként a szülők megpróbálták Bukarestben interveniálni a magyar osztályok érdekében, a tiltakozók ellen a Securitate titkosrendőrei hajszát indítottak.

⁹⁴ Romániai Magyar Szó, 1990. március 23.

⁹⁵ A Romániai Magyar Szó, 1990. március 23. adata szerint 1985-ben Hargita megyébe 223 tanárt neveztek ki, közülük csak 8 volt magyar. Kovászna megyébe 1985-ben, 1986-ban 282 magyarul nem tudó tanárt neveztek ki magyar tagozatokra.

Az egyetemi oktatásban is évről évre visszaszorult a magyar hallgatók száma. 1956-ban rendelet írta elő, hogy felvételizni a nemzetiségek nyelvén is lehet. Ez a rendelet – bár hivatalosan nem vonták vissza – fokozatosan érvényét veszítette, ezzel is éreztetve, hogy a sikeres felvételi vizsgának csak akkor lehetett esélye, ha a felvételiző román nyelven végezte középiskolás tanulmányait. A román nyelvű felvételi vizsga sem volt biztosíték, mert egyes egyetemi szakok esetében a nemzetiségekkel szemben a numerus clausust alkalmazták, de voltak olyan szakok is, amelyeknél a numerus nullus volt érvényben. Az 1977/78-as egyetemi tanévben – éppen a tudatos kontraszelekciós módszer alkalmazásának következtében – az ország 180 000 főiskolai hallgatója közül mindössze 7497 hallgató volt magyar nemzetiségű, ami a hallgatók 4,14%-kát tette ki.⁹⁶ A nyolcvanas évekre ez az arány tovább romlott, s egyes becslések szerint a magyar hallgatók részaránya alig haladta meg a 2%-ot. Itt már rég nem arról volt szó, hogy ennyi hallgató végezhetne anyanyelvén tanulmányait, hanem arról, hogy a román egyetemek magyar hallgatóinak a száma csökkent ilyen alacsonyra.

Az anyanyelvi továbbtanulás lehetősége csaknem megszűnt. A kolozsvári egyetemen már csak a magyar tanszéken lehetett anyanyelven tanulni, de az évek folyamán a magyar nyelv és irodalom főszakon fokozatosan és drasztikusan csökkent a felvehető hallgatók száma. Valamikor két csoportban negyven fős évfolyamok indultak, ezt később 25 főre, majd 15-re korlátozták. A nyolcvanas évek derekától azonban mindössze hét-nyolc hallgatót lehetett felvenni, de az e szakra való jelentkezés értelmét megkérdőjelezte a nyolcvanas évek kihelyezési gyakorlata, mert minden tiltakozás ellenére az e szakon végző hallgatókat a mellékszakkal nem Erdélybe, hanem Moldvába és Havasalföldre helyezték ki.

A kolozsvári művészeti főiskolákon, a Gheorghe Dima Zenekonzervatóriumban és a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán megszűnt az anyanyelven történő tanulás lehetősége. Jellemző volt az 1954-ben Marosvásárhelyre telepített Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola helyzetének alakulása. A korábbi években rendszeresen évente 7–12 hallgató végzett a főiskolán. 1976-tól az intézetben román tagozatot is létesítettek, bár ezt valódi szükségletek nem indokolták, hiszen Bukarestben magas színvonalú román nyelvű színész- és rendezőképzés folyt. A színművészeti főiskolák tagozatosítása azzal a következménnyel járt, hogy a magyar tagozatra felvehető magyar hallgatók száma évi 1–3-ra csökkent, ami a magyar nyelvű színházak színészutánpótlását sem tette lehetővé. Néhány évi közös gyakorlat után 1987-ben a főiskola élére román rektort neveztek ki. A magyar tanárok egy részét eltávolították a főiskoláról, 1989-ben pedig eltüntették az intézmény nevéből a névadót (Szentgyörgyi István). A Színművészeti Főiskola sorsa akár a magyar nyelvű felsőfokú oktatás modellje is lehet, amely a következő fázisokon ment át:

- magyar nyelvű intézet,
- román tagozat megnyitása magyar rektorral,
- román rektor kinevezése, a magyar nyelvű képzés minimálisra csökkentése.

⁹⁶ A Kriterion műhelyében. (Gyűjtötte és gondozta Dálnoki Szabó Dénes) Budapest, 1988. Kossuth Könyvkiadó, 130. p.

Az évek folyamán fokozatosan csökkent a magyar nemzetiségű oktatók száma a főiskolákon, egyetemeken. A nyugdíjba kerülő nemzetiségi oktatók helyét belső utasítással szinte kizárólag román nemzetiségű tanszemélyzettel töltötték be, aminek célja a magyar nyelvű elit értelmiség számszerű csökkentése és felszámolása volt. A nyolcvanas évektől kezdve nemzetiségi származású oktató lektori (előadó tanári) állásnál nagyobb pozícióba nem kerülhetett. A hetvenes évek elején a kolozsvári egyetemen magyar nyelvből és irodalomból magyar nyelven is lehetett kandidátusi (doktori) fokozatot szerezni, ezt a lehetőséget azonban később megszüntették. A doktori vizsgára jelentkező személyek kiválasztását, engedélyezését a megyei pártbizottságok hatáskörébe utalták, ahol nemzetiségi szempontokat is érvényesítő szűrő működött. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a magyar nemzetiség tekintélyes lélekszáma és az erdélyi magyar tudomány évszázados hagyományai ellenére a magyar nyelvű tudományos élet lehetőségei az utolsó két évtizedben gyors ütemben romlottak.

* * *

A romániai magyar oktatás helyzete 1945-1989 között jelentős változáson ment át.⁹⁷ A kezdeti remények után az iskolák államosítását követően fokozatosan előtérbe került a nemzeti türelmetlenség, majd később a nemzetiségi oktatás tervszerű, tudatos elsovasztásának tendenciája. Különösen akkor kezdett válságossá válni a folyamat, amikor megszűntek azok a szervezetek vagy intézményi keretek (pl. Nemzetiségi Minisztérium), amelyek a nemzetiségi sors alakulásában szerepet játszottak. A rendszer azonban ekkor még ügyelt arra, hogy időnként látszatintézkedésekkel ellensúlyozza a beolvasztás fokozódásának tényét. A Ceaușescu-korszak második szakaszában, de különösen a nyolcvanas évek közepétől a rendszer a homogenizálás jegyében immár nyíltan, drasztikus intézkedésekkel akarta felszámolni a nemzetiségi oktatást.

A második világháborút követő időszakban, az eltelt 45 év alatt jóformán csak három olyan átmeneti időszak volt, amikor főleg külpolitikai tényezők hatására ez a folyamat megszakadt: a párizsi béke (1947. május) megkötése előtt jó tárgyalási feltételek biztosítására szükség volt egy lojális nemzetiségi politika felmutatására, ezt követően 1956 őszétől 1958 őszéig, majd 1968–1971 között megint egy kedvezőbb időszak következett. A negyvenöt évhez képest a jelzett időszakok valóban átmeneti jellegűek voltak, és sohasem születtek törvényes garancia arra, hogy az átmeneti javulást nem követi újra a helyzet rosszabbodása. A román kormány és párt sohasem kötelezte el magát egy hosszú távú, stabil, toleráns nemzetiségi politika mellett. Az átmeneti javulások rövidre szabott időszakát az jellemezte, hogy az engedmények sohasem célozták a régi kedvező helyzet teljes visszaállítását. A Groza-korszak első éveinek gazdag iskolahálózatát sohasem állították vissza, hiszen a párizsi békekötés után Románia sohasem kényszerült arra, hogy valóban tiszteletben tartsa a nemzetiségek, köztük a legnagyobb európai nemzeti kisebbség, a romániai magyarság önszervező, autonóm jogait. Majd fél évszázad történelmi tanulsága lehet, hogy csak a

⁹⁷ Népszabadság, 1990. március 10.
Romániai Magyar Szó, 1990. március 23.
Magyar Nemzet, 1990. május 9.

jogilag garantált nemzetiségi kollektív jogok tiszteletben tartása segítheti a nemzetiségeket olyan iskolahálózathoz, amely hagyományaik és számarányuk alapján megilleti őket. A törvénybe iktatott jogi szabályozás is csak úgy lehet biztos alap, ha a nemzetiségeknek megadják a törvények feletti ellenőrzés feltételeit. Az egypártrendszer gyakorlata azonban kizárta azt, hogy bármely nemzetiség számonkérhesse jogainak az érvényesülését. Így Romániában a nemzetiségek iskolarendszerének állapota nem a szükségleteket, hanem az állampárt mindenkori szándékait tükrözte.

A romániai magyarság kulturális intézményei

A nemzetiségeket elsősorban nyelvük, kultúrájuk és az ebben megnyilvánuló etnikai tudatuk különbözteti meg a velük együttélő többségi nemzettől és a többi nemzetiségtől. A városiasodás, az iparosodás folyamatában némiképp csökken a kultúraátadás, -átvétel hagyományos erőinek: a családnak, a faluközösségnek a súlya, és párhuzamosan nő a művelődési intézményrendszer jelentősége. A romániai, egy személyre felépült diktatórikus rendszer azonban egyre gyorsuló ütemben fogott hozzá a többségi nemzetétől eltérő, kisebbségi kulturális intézmények – köztük a magyar nemzetiségi kulturális intézmények – végleges felszámolásához.

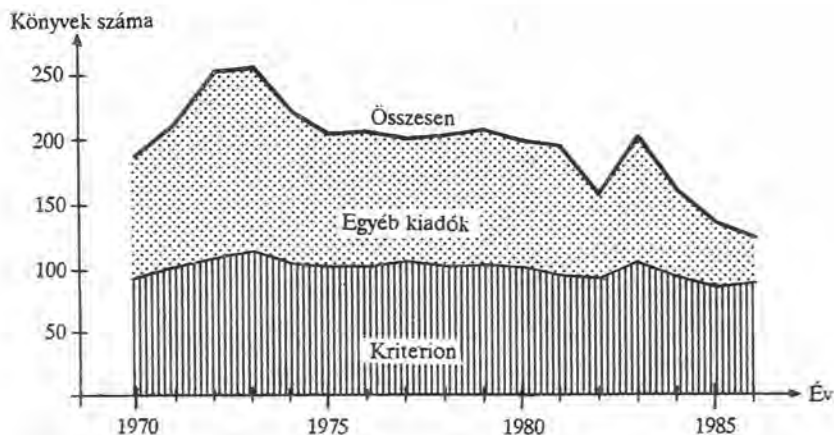
Könyvkiadás

1944 után Erdélyben még számos önálló magyar könyvkiadó működött. Kolozsváron a Józsa Béla Athenaeum,⁹⁸ a Méhkas, a Minerva, és a Lepage-cég mellett a Móricz Zsigmond Népi Kollégium, az EMKE (Erdélyi Magyar Kulturális Egyesület), a Kommunista és a Szociáldemokrata Párt, a Magyar Népi Szövetség, valamint az Orosz Könyv (Cartea Rusa) nevű kiadvállalat jelentetett meg könyveket. Marosvásárhelyen a Bolyai Könyvkiadó gondozta a kiadott magyar könyvek többségét. Szinte nem volt nagyobb erdélyi város, ahol az államosításig (1948) ne adtak volna ki magyar szépirodalmi és társadalomtudományi könyveket. A sok kis vidéki kiadó az Orosz Könyv kiadó kivételével, amelynek tevékenysége átnyúlott az ötvenes évek derekára, nem élte túl az államosítást, amikor központilag létrehozták az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadót (románul: ESPLA) és az Ifjúsági Könyvkiadót. Mindkét kiadó magyar tagozattal, bukaresti központtal, kolozsvári, sőt az Irodalmi Könyvkiadó egy ideig marosvásárhelyi fiókszerkesztőséggel is működött. A központosított szervezeti keretek között néhány más kiadó (pl. Akadémiai, Mezőgazdasági és Erdészeti, Tudományos, Pedagógiai és Tankönyv stb.) is jelentetett meg magyar nyelvű könyveket. Ezek a kiadók rendszerint kolozsvári fiókszerkesztőségekkel működtek. A könyvkiadók többsége azonban az ötvenes évek derekára beszüntette magyar nyelvű könyvkiadói tevékenységét,

⁹⁸ Utunk Évkönyv. '70. 42–44. p. Jordáky Lajos: Az első könyvkiadó. Szabad Szó (Marosvásárhely) 1945. július 6.

aminek egyenes következménye lett, hogy a különböző társadalomtudományok nemzetiségi-anyanyelvi kiadása háttérbe szorult, a kiadványok zömét a kurrens szépirodalmi művek tették ki.⁹⁹

A nemzetiségi könyvkiadás történetében¹⁰⁰ jelentős változás ment végbe 1969–1970-ben, amikor egy minisztertanácsi határozat előírta a könyvkiadás átszervezését, s rendelkezett egy új, nemzetiségi profilú kiadó – a Kriterion – létrehozásáról. A határozat intézkedett az egész könyvkiadás decentralizálásáról, s többek között lehetővé tette, hogy az átszervezés következtében megalakuló tizenkilenc új kiadó nemzetiségi nyelveken is könyveket megjelenítsen. Az új könyvkiadók sorában a Kriterionnak jutott a vezető szerep, de a kolozsvári Dacia Kiadó, a bukaresti Ion Creangă és az Albatrosz (az egykori Ifjúsági Kiadó jogutódai), az Eminescu Kiadó, a temesvári Facla, valamint a kolozsvári magyar nyelvű fiókszerkesztőséggel működő Pedagógiai és Tankönyvkiadó is nagyobb számban adott ki magyar nyelvű köteteket.

A ROMÁNIAI KÖNYVKIADÓK MAGYAR NYELVŰ KÖNYVKIADÁSA

A Kriterion megteremtésével első ízben létesítettek Romániában állami nemzetiségi kiadót, amely kilenc nyelven: magyarul, németül, románul (nemzetiségi könyveket román fordításban), szerbül, ukránul, szlovákul, tatárul, törökül és jiddis nyelven jelentetett meg kiadványokat.¹⁰¹ A kiadó alaptevékenysége mellett fontos közvetítő

⁹⁹ Enyedi Sándor: A romániai magyar könyvkiadás (1944–1989). kézirat, 38. p.

¹⁰⁰ Szász Béla: A romániai magyar könyvkiadás (In: A romániai magyar nemzetiség, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. 408. p.)

Bodor Pál: Szélmalomjáték. Tallózás régi és újabb feljegyzések között. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 424. p. (Könyvkiadásról 270–279. p.)

¹⁰¹ A Kriterion műhelyében (Beszélgetés Domokos Gézával a Kriterion Könyvkiadóról) Kossuth Könyvkiadó, 1988. 220. p.

szerepet töltött be a román olvasók felé: a megalakulástól kezdve 1986 nyaráig 125 kötetet: magyar, német, szerb, jiddis, stb. szerzők műveit adta ki fordításban román nyelven.

1970-ben a Kriterion 509 720 példányszámban, hat évvel később már 1 382 020 példányban adott ki könyvet. S bár a fejlődés 1970–1976 között egyenletes volt, valójában nem tudta teljes mértékben kielégíteni az olvasói szükségleteket.

Az 1970-es könyvkiadói átszervezés után a Romániában megjelenő magyar könyvek több mint a felét a Kriterion bocsájtotta útjára.¹⁰² Az első években a kolozsvári Dacia kiadó is jelentős szerepet töltött be, amit mutat, hogy ekkor a kiadó a magyar könyvek gondozására hat magyar lektort foglalkoztatott. Az általános romániai nemzetiségi politika azonban itt is éreztette hatását: miközben 1970-ben a magyar könyvek részaránya a Dacia egész évi termésében 34,66%-ot tett ki, a nyolcvanas évek elejére a magyar könyvek részaránya úgy csökkent 24,01%-ra, hogy közben a kiadás össz-volumene 72%-kal emelkedett. Ami a kiadói ívek számát illeti – egy 1977-es adat szerint – az évi 36 000 kiadói ívből már csak 8000 ív jutott a nemzetiségi (magyar és német) nyelvű könyvekre.

A minisztertanácsi határozat által kijelölt 19 kiadó közül egyre kevesebb adott ki magyar nyelven könyveket. Egy 1989-es adat szerint az elmúlt tíz év alatt tizennégy érintett kiadónál a megjelentetett magyar könyvek száma az előző évtized magyar nyelvű összkiadásának 15%-át sem tette ki.

Jelentős szerepet töltött be a nemzetiségi művelődésben a Tanügyi és Pedagógiai Könyvkiadó, amely nemcsak tankönyveket adott ki a nemzetiségek nyelvén (1975-ben 227-et, 1976-ban 345-öt, 1977-ben 182-öt), hanem a tanárok, tanítók szakmai továbbképzését elősegítő pedagógiai szakkönyveket is megjelentetett. A kiadó kolozsvári magyar fiókszerkesztőségének tevékenységi területét 1983-ban tankönyvek kiadására korlátozták, majd egy újabb intézkedéssel 1987 júliusában a fiókszerkesztőséget felszámolták, a magyar munkatársakat¹⁰³ elbocsájtották. Ez a romániai magyar nyelvű tankönyvkiadás csaknem teljes megszűnését jelentette.

1984-ben számolták fel a Politikai Könyvkiadó bukaresti magyar nyelvű szerkesztőségét. Ez meglepő fordulat volt, mert a magyar nyelvű politikai kiadványok akkor is kedvezményezett bánásmódban részesültek, amikor egyéb könyvek csökkenő számban és példányszámban jelenhettek meg (pl. az ötvenes években). 1986-tól hasonló leépítéseket hajtottak végre a többi kiadónál is: nem jelentetett meg magyar könyvet a temesvári Facla, a bukaresti Eminescu, a Minerva, a Technikai Kiadó és a mezőgazdasági könyveket megjelentető Ceres. Ez utóbbinak egyetlen magyar nyelvű szerkesztői állása is megszűnt. Időközben a kolozsvári Dacia kiadónál a korábbi 6 magyar lektor helyett mindössze 1 maradt. Lényegesen csökkentette magyar nyelvű kiadványainak számát (és egy-egy kötet példányszámát) az ifjúsági könyveket megjelentető Ion Creangă és az Albatrosz Kiadó. (A Creangă 1970-ben 28, 1986-ban már csak 11, az Albatrosz 1970-ben 8, 1986-ban már csak két könyvet adott ki magyar nyelven).

Ilyen körülmények között különösen megnőtt a Kriterion Kiadó felelőssége, amely azonban a restriktív nemzetiségi politika következtében képtelen volt eleget tenni az

¹⁰²A magyar könyvkiadás Romániában. Egy témáról két időben. Beszélgetés Dávid Gyula erdélyi irodalomtörténésszel. In: Kritika, 1988.9. sz. 13–18. p.

elvárásoknak. Az állami dotáció megszüntetésével a kiadó önfenntartóvá vált. A bevezetett papírkorlátozások ugyanakkor nem tették lehetővé az olvasók körében nagyobb népszerűsége számító kiadványok példányszámának növelését. Az egyre romló magyar–román kulturális kapcsolatok, valamint a belső kényszerű korlátozások megakadályozták a könyvexport növelését, sőt a korábbi export visszaesését okozták. A kiadó számára nem tették lehetővé a külföldi könyvvásárokon való részvételt, és korlátozni kellett a kiadó belföldi rendezvényeinek számát is.

1984 márciusától különböző feljelentések nyomán bizottság vizsgálta a kiadó addigi tevékenységét, egyes kiadványok korábbi megjelentetéséért fegyelmi eljárást indítottak a kiadó egyes munkatársai ellen. A korlátozó utasítások következtében tovább növekedett a megszerkesztett, de kiadási engedélyt nem kapott kéziratok száma. A korlátozó intézkedések nyomán leállították az Erdélyi Magyar Szótörténeti Társaság 5. kötetének a kiadását, s ez a sors jutott a négy kötetre tervezett Romániai Magyar Irodalmi Lexikon második kötetének. Évek óta vár engedélyre Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent középkori jegyzőkönyvei I–II. kötete (1200 o.), Csetri Elek: Bethlen Gábor fejedelem élete (280 o.), Tanulmányok a román–magyar kapcsolatok köréből c. megszerkesztett, 340 oldalas kötet. Kiadásra vár Indig Ottó 400 oldalas nagyváradi színház történeti monográfiája, Bura László szatmári iskolamonográfiája és számos történelmi, folklór, népismereti, szépirodalmi kötet, köztük néhány a romániai németiség történetére vonatkozó munka is. Azon, hogy a szűrő minél szigorúbb legyen, nemcsak központi cenzorok szorgoskodtak. A kolozsvári fiókszerkesztőségek megjelentetésre javasolt kötetait az RKP helyi agit-prop. titkárnak engedélytől is függővé tették. A hatalom nem bízott meg a kiadók ítéletképességében, ezért létrehozta a hírhedtté vált Kiadói Tanácsot, amely bármikor megakadályozhatta egy-egy kézirat megjelentetését. A tanács munkájában részt vett a mindenkor cenzor, de a tanács többi tagja is lényegében cenzori szerepet látott el, hiszen az utasítás előírta, hogy a kéziratokat csak úgy lehet kiadni, ha minden tag melléte szavaz. A tanács bármelyik tagja vétőjoggal rendelkezett, és ekkor a döntést a felettes szervnek kellett meghoznia. A mechanizmus úgy működött, hogy a felettes szervek kivétel nélkül kedvezőtlenül döntöttek, ennek következtében a kiadók rövid idő alatt valójában kézirattemetőkké váltak.¹⁰³ Egyre szigorúbb előírások szabták meg, hogy a nemzetiségi kiadó növelje a román nyelvű kiadványainak számát, természetesen a nemzetiségi nyelvű kiadványok rovására. Belső tilalmi előírások szüntették meg a korábbi sikeres sorozatokat. Különösen szigorú volt a tilalom a nemzetiségtörténeti tematikájú kiadványok esetében. Ezért szűnt meg a Népismereti Dolgozatok további kiadása, leállították a Forrás és a Fehér Könyvek sorozatát, és tilalmi listára kerültek azok a szerzők, akiknek munkái nem illettek be a legújabb román nemzetiségi koncepcióba. Kós Károly művei sem voltak kívánatosak, és a nyolcvanas években nem jelenthetett meg romániai kiadónál Sütő András egyetlen új írása sem. Tilalmi listára kerültek azon szerzők művei is, akik a fokozódó nemzetiség–ellenes nyomás hatására elhagyták Romániát. Ez utóbbiak könyveit a közkönyvtárakból is eltávolították.

¹⁰³Fiatal Fórum, 1990. február

A Kriterion kiadót több esetben kötelezték arra, hogy a román nacionalista politika igényeit teljesen kiszolgáló könyveket jelentessen meg. (Megemlíthetjük Ștefan Pascu történész vagy Ilie Ceaușescu magyarellenes műveit).

1986-ban már 143-ra csökkent a Kriterion kiadványainak száma. (Korábban átlag évi 170 kötetet adtak ki.) A kiadóra nehezedő szellemi, anyagi és politikai nyomás következtében a Kriterion rendkívül nehéz helyzetbe került: a kezdeti ötven fős gárda majdnem felére csökkent, a törzsgárda életkora közel került a nyugdíj-korhatárhoz, ugyanakkor a könyvszakemberek szakmai utánpótlása nem volt biztosítva. Érzékeny veszteségek érték a kiadó német és más nyelvű szerkesztőseit is, s a kiadóra nehezedő nyomás következtében le kellett mondani a nemzetiségi nyelvek számának növeléséről. Így már nem került sor a tervezett bolgár nyelvű kötet megjelentetésére, s a kis lélekszámú nemzetiségek kiadványai is sorra elakadtak a homogenizálódás sivatagjában.

A romániai magyar könyvkiadást Magyarország igyekezett támogatni. A két ország kiadóközi és könyvforgalmazási megállapodása értelmében olyan tételben vásároltak Romániától magyar könyveket, amely az ottani könyvkiadást rentábilissá tehetné. Magyarország a közös könyvkiadás költségeinek mind nagyobb hányadát vállalta át. (Az 1980-as évek elején ez a hányad kb. 30% volt, ez azóta folyamatosan emelkedett). A magyar-román könyvcsera-egyezmény eredeti elképzelései szerint a romániai magyar könyvkiadás magyarországi importtal – így a Magyarországon kiadott magyar klasszikusokkal, mai magyar irodalommal, tudományos és technikai tárgyú művekkel, lexikonokkal stb. – egészült volna ki. Ez a kiegészítés már az 1970-es években is kevésnek bizonyult, azóta fokozatosan szűkült, és a nyolcvanas évek végére gyakorlatilag megszűnt.¹⁰⁴

A közös könyvkiadásra az 1961 szeptemberében megkötött román–magyar tudományos és kulturális együttműködési egyezmény keretein belül nyílhatott lehetőség. A magyar fél minden kezdeményezési készségének ellenére sem sikerült azonban a könyvkiadásban érvényesíteni a kölcsönösség elvét. A közös könyvkiadás történetében a legeredményesebb év az 1968-as esztendő volt, amikor Magyarországról 334 kötet 427 537 példányban került Romániába. 1985-ben a román fél 209 címet rendelt 350 000 példányban, ebből 87 cím a világirodalmat, 122 cím a magyar irodalmat képviselte. (Ez utóbbi címszó alá sorolandó 41 egészségügyi, tudományterjesztő, barkács, kézimunka, mezőgazdasági, műszaki stb. kiadvány). A 122 címből azonban csupán 49-et vettek át 300-nál nagyobb példányszámban. 1988–1989-ben a román fél tovább korlátozta a romániai könyvek magyarországi exportját, és teljesíthetetlen feltételekkel állt elő: azt igényelte, hogy a magyar fél egy-egy romániai kötetből legalább 10 000 példányt rendeljen, ami természetesen messze meghaladta a magyarországi szükségletet.

Az évek során folyamatosan csökkenő közös könyvkiadás nemcsak a több mint kétmillió magyar számára jelentett pótolhatatlan veszteséget. Vesztes volt a mintegy 20 000 főt számláló magyarországi román nemzetiség is, amely ilyen formán nem jutott hozzá fontos, a nemzetiségi tudatot megőrizni segítő romániai kiadványokhoz.

¹⁰⁴Új Tükör, 1986. szeptember 7.

A közkönyvtárak – az állampolitika szintjére emelt erőszakos asszimiláció fokozódásával – egyre rosszabbul voltak ellátva a kisebbségek anyanyelvén írott könyvekkel. A könyvtárak alig-alig jutottak magyar könyvekhez, nemcsak a költségvetés csökkenő dotációja miatt, hanem azért is, mert a romániai magyar könyvek kiadása drasztikusan csökkent, és ezzel párhuzamosan – a politika szándékát igazolva – csökkentették a magyar könyvek importját. Jelentősen csökkent a magyar vagy a magyarul is tudó könyvtárosok száma is.

A szakértelem és az állami támogatás hiányában veszélybe kerültek az archívumok és levéltárak kisebbségi vonatkozású értékei is. A kisebbség művelődésében történelmileg nagy szerepet játszó katolikus, protestáns vagy egyéb egyházi gyűjtemények felbecsülhetetlen kincsei nemcsak feldolgozatlanul álltak, hanem részben vagy egészben a megsemmisülés fenyegeti őket. Hasonló volt a helyzet az egyházaknál még visszamaradt egyes levéltári anyagok esetében is.

A hetvenes évektől kezdve szinte teljesen áttekinthetetlen lett a különböző felekezetek könyvtárainak, levéltárainak helyzete.¹⁰⁵ Az állami hatóságok jogot formáltak arra, hogy átvizsgálják, esetenként elkobozzák és eredeti őrzési helyükről elhurcolják az egyházak kultikus és kulturális javait, köztük parókiális okiratokat, anyakönyveket. Az államtanács számos törvényt fogadott el, köztük az Országos Levéltári Alapról szóló 472/1971. sz. dekrétumot, majd ennek módosított változatát (137/1974. sz.) valamint A nemzeti kulturális patrimonium védelméről szóló 63/1974. sz. törvényt, amelyek módot nyújtottak arra, hogy a Belügyminisztérium a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanáccsal együttműködve ellenőrizze az egyházak, egyéb intézmények vagy akár magánszemélyek tulajdonában lévő, muzeális értékűnek nyilvánított anyagokat, levéltári dokumentumokat.

Mindazok a muzeális gyűjtemények, levéltári fondok, amelyek kialakítása már a múlt században megkezdődött, 1948-ban állami tulajdonba kerültek. Ezek nagy része az Erdélyi Múzeum Egyesület tulajdonában volt¹⁰⁶, és autonóm jellegüket a két világháború közötti román kormányok sem vonták kétségbe. Az államosítást követően még évekig a tudományos kutatás rendelkezésére álltak. Későbbi intézkedés következtében azonban a híres gyűjtemények, családi levéltárak s a magyar nemzetiség történetére vonatkozó felbecsülhetetlen értékű forrásanyagok őrzése a Belügyminisztérium hatáskörébe került, s azok a hetvenes évektől kezdve hozzáférhetetlenekké váltak.

A bukaresti Történeti Múzeum szervezésének ürügyével Erdély egész területéről begyűjtötték a magánszemélyektől az erdélyi magyarságra vonatkozó dokumentumokat, tárgyi emlékeket. A múzeum megnyitását többször elhalasztották. Az utolsónaként elfogadott kiállítási anyag már nélkülözte a nemzetiségi vonatkozású tárgyakat, ennek ellenére a legtöbb tulajdonos hiába várta jogos tulajdonának visszajuttatását.

1945 után néhány esztendeig az erdélyi történelmi, néprajzi múzeumok még bőven tartalmaztak a nemzetiségek múltjára vonatkozó tárgyi emlékeket. A múzeumokban

¹⁰⁵ Antal G. László: A magyar nemzeti kisebbség helyzete Romániában. In: *Limes*, 1989. 109–151. p.

¹⁰⁶ *Világosság*, 1949. május 6.

ekkor még sok nemzetiségi: magyar és német igazgató, muzeológus dolgozott. Az egyetem egyesítése, a magyar történészképzés megszüntetése és az egyre szembetűnőbb nacionalista káderpolitika azonban gyorsan éreztette hatását: az évek során a múzeumok többségéből elbocsájtották, nyugdíjazták vagy máshová helyezték a nemzetiségi muzeológusokat. Jelentősen átcsoportosították, esetenként radikálisan megváltoztatták a múzeumi tárlatok anyagát is.

Műemlékvédelem, emlékművek

A temetőkben mindennapos volt a történelmi vagy műemlékjellegű magyar sírok eltüntetése, felszámolása. 1988 szeptemberében összetörték a brassói evangélikus és római katolikus központi temető nagyszámú történelmi értékű sírkövét, a sírok felszámolását követően a sírköveket építőanyagként használták fel. 1986-ban Aradon az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc vértanúinak emlékoszlopát körülvevő téren sportkombinátót alakítottak ki.

A skanzenekből és etnográfiai gyűjteményekből a magyar néprajzi anyagot bevonták vagy átcímkezve mint román emlékeket mutatták be. A kolozsvári Erdélyi Néprajzi Múzeum kiállított anyagából hiányoztak az e történelmi táj különböző népeinek múltját, jelenét reprezentáló emlékek.

Katasztrofális helyzetbe került a romániai műemlékvédelem. A diktatúra még a román múlt műemlékeit sem kímélte; kolostorok, templomok, műemlékek, kórházak estek áldozatul a bulldózerpolitikának. Az ötvenes évek közepén összeírták a megmentésre javasolt műemlékeket. A szakemberek által összeállított lista azonban olyan terjedelmes volt, hogy – a problémák megoldása helyett – a nyolcvanas évekre inkább a műemlékvédelem intézményes kereteit számolták fel. Erdélyi várak, kastélyok, templomok, erődítmények százai kerültek végveszélybe, s építészeti emlékeket őrző művészettörténeti városrészek estek a tudatosan kitervelt „városrendezés” áldozatává. Szemléletes és megdöbbentő képet fest a romániai műemlékek szándékos pusztításáról Dinu D. Giurescu történészprofesszor könyve.¹⁰⁷

Az 1944 utáni romániai műemlékvédelem a Műemlék Igazgatóság 1979. decemberi felszámolása után került mélypontra: a szándékos rombolás eszkalációja igazán csak ekkor bontakozott ki.¹⁰⁸

Színjátszás

Az erdélyi magyar színjátszás mindig különleges helyet foglalt el az utóbbi kétszáz év magyar kultúrájában. Az egész magyar nyelvterületet figyelembe véve az első magyar kőszínház Kolozsvárott az egykori Farkas utcában, a mai Egyetemek Háza helyén épült fel. Az első világháborút követő hatalomváltozás éveiben 20–30 különböző vándorszíntársulat járta Erdély közeli és távoli vidékeit. A kolozsvári Nemzeti

¹⁰⁷The Razing of Romania's Past. (Románia múltjának eltörlése) New York, 1989.

¹⁰⁸Erdélyi Figyelő, 1990. 1–2. sz.

Színház társulata 1940–1944 között a budapesti Operaházzal azonos számú művészt foglalkoztatott, 1944-et követően a kolozsvári magyar színház mellett Nagyváradon, Aradon, Szatmáron, 1946-tól Marosvásárhelyen működött állandó társulat. Az államosítás (1948) az aradi és a szatmári színházat szüntette meg, de 1948 decemberétől létrejött a kolozsvári Állami Magyar Opera, 1948-ban Kolozsvárról Sepsiszentgyörgyre költözött a munkásszínház. 1953-ban Temesváron létesült színház, majd ugyanez évben a Színművészeti Főiskola egy egész évfolyama magyar színházat létesített Nagybánán. (Ez a színház három év múlva Szatmárra költözött át).

A két zsidó színházból (Iasi-ban volt és Bukarestben) csak a fővárosi maradt meg, a németek viszont Temesváron és Nagyszebenben jutottak színházhoz. A magyar színházak közül a marosvásárhelyi Székely Színház aratta a legnagyobb művészi sikereket, szívesen látott vendégek voltak Bukarestben is. A nagyváradi után elsőként ez a színház kapott román tagozatot az 1962/63-as évadtól kezdve. A két tagozatos színház eleinte magyar, később román igazgató vezetésével működött. 1969-ben Szatmáron is kéttagozatos lett a színház, s a folyamat 1988-ban Sepsiszentgyörgyön folytatódott, ahová – bár ez a brassói színház közelsége miatt nehezen volt indokolható – román tagozatot telepítettek. Csak Kolozsvárott és Temesvárott maradt önálló a magyar színház. (Megjegyezzük, hogy Kolozsvárott közös épületben játszanak a magyar operával, Temesvárott pedig „színházi társbérlok” a németekkel.)¹⁰⁹

A romániai magyar színházak színészutánpótlásáról a kolozsvári Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola gondoskodott,¹¹⁰ amely az 1948/49-es tanévben 72 hallgatóval működött. 1954-ben a főiskolát Marosvásárhelyre helyezték. 1976-ban a főiskolán román tagozatot létesítettek, 1987-től román lett az intézet rektora, s 1988-ban a marosvásárhelyi Köteles Sámuel utcai épületről eltávolították az intézet névadójának a nevét, és az intézet egykori saját lapját, a Tháliát is megszüntették. A főiskola helyzetére jellemző, hogy 1988-ban négy évfolyamán összesen 10 magyar hallgató tanult, az utóbbi idők évi beiskolázási aránya pedig nem haladhatta meg a 2-3 hallgatót.

Az 1945 utáni esztendőkből gyakorlattá vált a román és magyar színházak kölcsönös vendégszereplése, nemcsak az országon belül, hanem a két ország közötti kulturális egyezmények keretében: román színházak Budapesten, a magyarok Romániában vendégszerepeltek. A kölcsönös megismerést, a tapasztalatok kicserélését szolgáló közös vendégjátékoknak a román fél vetett véget. Bukaresti utasításra befagyasztották a veszprémi és a sepsiszentgyörgyi, illetve a nagyváradi és a debreceni színház kölcsönös vendégjátékait is.¹¹¹

A hetvenes években Sepsiszentgyörgyön kétévenként megtartották a nemzetiségi színházak seregszemlét, amelyet egybekötöttek a nemzetiségi színházi kollokvium megrendezésével. A hagyományossá vált rendezvénysorozat is a Ceaușescu-féle kultúrpolitika áldozatává vált.

1971 után különösen jelentős szigorításokat vezettek be a színházak műsorpolitikájában. Egy-egy új bemutatót számtalan cenzúra jellegű megtekintés előzött meg, s a helyszínre küldött különböző bizottságok akár egyetlen tagjának rosszallása elegendő

¹⁰⁹ Enyedi Sándor: Romániai magyar színházak. Kézirat.

¹¹⁰ Korunk, 1980.5. sz. 365-369. p.

¹¹¹ Új Tükör, 1986. szeptember 7.

volt ahhoz, hogy a betanult színdarab sohase kerüljön a nézők elé. A bukaresti színházak az európai színházak élvonalába tartoztak, külföldön keresettek voltak a román színházi rendezők. A lehetetlenné váló színházi élet nem egy híres román rendezőt kényszerített külföldön maradásra. A betiltott színdarabok és előadások nemcsak Bukarestben, hanem a magyar színházakban is gyakoriakká váltak. Gazdasági megfontolás ürügyével korlátozták a nyugati színművek számát, ezzel párhuzamosan kiszorultak a klasszikus és a kortárs magyar szerzők színpadi művei, egyesek azért, mert „áthallásosaknak” találtattak, mások azért, mert nem „harmonizáltak” az éppen alkalmazott nemzetiségi politikával. Az erdélyi magyar szerzők művei – köztük Székely János, Sütő András egyes darabjai – tilalmi listára kerültek. A darabválasztás teljes beszűkítését jelentette, hogy a magyar színházak évi repertoárjának összetételét is megszabták, 70%-nak kötelezően hazainak kellett lennie, főleg román, vagy a kultúrpolitikát kiszolgáló romániai magyar darabnak. A román darabok magas aránya megnehezítette az alaposan lecsökkentett állami dotációval működő nemzetiségi színházak bevételi terveinek teljesítését. Az állami támogatás visszaszorításának következtében kényszerű létszámcsoökkentéseket kellett végrehajtani, ami ahhoz vezetett, hogy egyes helyeken a színházakat kiszolgáló technikai személyzet kis száma miatt a munka folyamatosága került veszélybe. A bevételi terv hajszolása kötelező módon szükségessé tette az előadások számának növelését, akár a minőségi követelmények rovására is. A színészek ilyen körülmények között nagyfokú fizikai és szellemi megterhelésnek voltak kitéve. A munkakörülmények szándékos lezüllesztését, a művészi színvonal megállíthatatlan zuhanását csak a közönség kitartása, ragaszkodása ellensúlyozta valamelyest, de ez sem tudta megakadályozni, hogy a magyar színházi szakemberek egy része kivándoroljon. Az utóbbi két évtizedben mintegy száz fő, legalább 3 társulatnyi magyar színész távozott Romániából a szélrőzsza minden irányába, a legtöbben Magyarországra. A kolozsvári magyar színtársulat – amelynek még két évtizeddel ezelőtt több mint negyven színésze volt – a felére csökkent, s ma már egy-egy, tömegjelenetekkel megtűzdelt darab vagy népes szereplőgárdát foglalkoztató színmű előadása szinte megoldhatatlan akadályokba ütközik. De nemcsak a színészellátottság vált kritikussá; megoldatlan volt a rendező-, díszlettervező-, jelmeztervező-képzés is.

A színházak költségvetéséből alig jutott valami a díszletekre, jelmezekre. A kolozsvári Román Nemzeti Színház a tízszeresét költhette díszletekre, mint a kolozsvári magyar. (Meg kell jegyeznünk, hogy a román színház rendelkezésére álló összeg is meglehetősen csekély volt).

Évek óta nem jutott pénz a technikai felújításra, elavulttá és csaknem működésképtelenné vált a világítási rendszer.

Erdély mindig híres volt sokszínű dalkultúrájáról, a két világháború közötti magyar dalostalálkozók nemzetközi hírnévre tettek szert. Az államosítást követő változások a magyar énekkarokat sem kímélték: 1949-ben mindenekelőtt a nagy múltú Romániai Magyar Dalosszövetséget szüntették meg, amely több mint 160 magyar dalegyletet tömörített. Székelyföldön a kórusmozgalom különösen mély gyökeret eresztett: a dítrói, székelyudvarhelyi, zágoni vagy gyergyószentmiklósi kórus több mint százéves múltra tekinthetett vissza. Újjáéledésükre csak a hatvanas évek végén nyílt lehetőség.

1972-ben már újra százra volt tehető a magyar kórusok száma, ezt követően ismételtén a fentről irányított hanyatlás kora következett.

Hasonló hanyatott sors jutott osztályrészül a népi együtteseknek is: 1956 őszén megalakulhatott a marosvásárhelyi Állami Székely Népi Együttes, amelynek határozott célja volt a romániai magyar folklór ápolása. Azonos céllal alakult meg 1957-ben a brassói magyar Népi Együttes vagy az ugyancsak brassói Német Népi Együttes, a temesvári Szerb Népi Együttes. Az első 1962-ig viselhetette a Székely nevet, ekkor nem csak névváltozás történt, hanem Maros néven kötelezően megszabták, hogy műsoruk zömét a román folklórból kellett válogatni. A többi nemzetiségi népi együttes is a sorvasztó nemzetiségi politika áldozatává vált. A kultúrpolitika sorra szüntette meg azokat a hagyományos rendezvénysorozatokat, amelyeken még megjelenhetett a nemzetiségi folklór-zenei vagy tánc-hagyomány (az oklándi Nárciszfesztivál, a székelyudvarhelyi Szejke-folklórfesztivál, a székelyudvarhelyi Siculus könnyűzenei fesztivál stb.).¹¹²

A hetvenes évek végén kialakuló és gyorsan fejlődő, a fiatalok ezreit megmozgató tánc-házmozgalmat 1983-ban betiltották, vezetőit folyamatosan hamis vádakkal zaklatták. Hasonló sorsra jutottak a magyar nyelvű műkedvelő együttesek. Az Erdély-szerzte nagy számban működő irodalmi körökből alig néhány maradt meg a nyolcvanas évek végére.¹¹³

Közművelődési egyesületek

A nemzetiségi kultúra bármilyen megnyilvánulása egyre inkább a támadások kereszttüzebe került. 1986-ban megszüntették az 1948 óta folyamatosan megjelenő Művelődés című havi folyóiratot, s ezzel a közművelődés szakmai és módszertani irányításának vetettek véget. Ami megmaradt, igen csekély volt: a személyi kultusz dicséretét hirdető Megéneklünk Románia című országos tömegdemonstráció irányított lehetősége.

Fokozatosan felszámolták a nagy múltú erdélyi egyesületeket, szervezeteket is. Az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum Egyesület, amely fennállása során nagy értékű könyvtárat, kéziratot, levéltárat és különböző értékes gyűjteményeket hozott létre, 1919 után is zavartalanul működhetett. Az alapítványokból, hagyatékokból, adakozásokból létrejött magyar művelődési bázist a királyi Románia kormánysszervei is elismerték, bár anyagilag nem támogatták. A második világháború után berendezkedő államhatalom az intézményt gyűjteményeivel együtt az államosítás útján bekebelezte, s további önálló munkáját lehetetlenné tette. Az egyesület az államosításig Erdély-szerzte a magyar nemzetiség fejlődését szolgáló vándorgyűléseket tartott, felkarolta a legtávolabbi vidékek kezdeményezéseit, lehetőséget nyújtott a különböző tudományos próbálkozások összefogására. A háborút követően az egypártrendszer hadállásainak a kiépítésével párhuzamosan éles támadást intéztek az egyesület vezetősége ellen, amely végső soron az egyesület 1948-ban bekövetkezett végleges felszámolásához vezetett.

¹¹²Csorba Csaba: A romániai magyar művelődés és társadalomtudományi kutatások. In: Valóság, 1974.10. sz. 60–78. p.

¹¹³A Hét, 1971. február 19. sz., Igaz Szó, 1972.4. sz. 585–592.

Egy másik nagy tradíciójú magyar művelődési fórum az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület /EMKE/ volt, amelyet az erdélyi magyar társadalom 1884-ben hozott létre. Az egyesület célja a magyar művelődés szervezése és támogatása volt, de az alapszabály azt is kimondta, hogy a szervezet kötelessége emberszerető szellemben ápolni és fejleszteni Erdély különböző nemzetiségeinek kultúráját nyelvre, vallásra, fajra való tekintet nélkül. Az egyesület elősegítette az erdélyi népiskolák hálózatának a fejlesztését, könyvtárak, népdalkörök létesítését. Az EMKE állandó harcot folytatott az analfabétizmus ellen, és létrehozta Erdélyben az első szövetkezeteket. A turizmus és az idegenforgalom fellendítésére külön egyesület: az Erdély-részi Kárpát Egyesület megteremtését kezdeményezte. Támogatta a székelység művelődésének megszervezését, a székely vasút megépítését, kezdeményezte szobrok felállítását, ápolta az erdélyi magyarság kiemelkedő személyiségeinek sírhelyeit, segítette a vöröskeresztes tevékenységet. 1919 után az egyesület anyagi léte veszélybe került, népnevelési és népjóléti intézményei megsemmisültek. Az új államhatalom sokáig ellenségesen viszonyult az egyesülethez, ezért működése évekig szünetelt. 1935-től azonban az EMKE ismét visszanyerte jogi személyiségét, és államilag is elismerték alapszabályát. Az EMKE-re 1945 után a korábban már ismertetett fórumokhoz hasonló sors várt: az államosítás véget vetett az egyesület több évtizedes áldozatos tevékenységének.

A második világháborút követően a Groza-kormánnyal folytatott kompromisszumos tárgyalások eredményeként kolozsvári székhellyel magyar Művészeti Főfelügyelőség jött létre. A kezdettől fogva a Magyar Népi Szövetség irányítása alatt álló szervezet működése lehetővé tette, hogy a romániai magyarság beleszóljon saját művelődési életének alakulásába. Az MNSZ vezetői ily módon akarták megteremteni az autonóm kulturális szerveződés kereteit. A főfelügyelőség foglalkozott a magyar színházakkal, a magyar zenei élettel, a műemlékvédelemmel, a műkedvelő mozgalommal, kezdeményezte a magyar muzeális értékek összegyűjtését. Ahogy azonban az MNSZ-t megfosztották önálló cselekvési lehetőségétől, formálissá vált. Később az egypártrendszer kialakulásával, a központi állami irányítás megszilárdulásával az intézményt rendeletileg feloszlatták.

Ezt követően a párt központi bizottságának keretében létrehoztak egy ügynevezett nemzetiségi bizottságot.¹¹⁴ Ez azonban nem tudott eredményes munkát kifejtetni, mert a bizottság tagjainak sorába nacionalista, karrierista, szélsőbalos egyéneket kooptáltak, akik minden nemzetiségi igényt sérelmi ügynek bélyegeztek, s a nacionalizmus bélyegét sütötték azokra, akik szóvá próbálták tenni a romániai magyarság jogos kulturális gondjait.

Tömegtájékoztatás

A romániai magyar sajtónak a vizsgált korszakra jellemző szerkezete az 1950-es évek elejére alakult ki.¹¹⁵ Ezt megelőzően a háború utáni esztendőkből Erdély külön-

¹¹⁴Sütő András: Irodalom és közügyiség. Páll Árpád interjúja. In: Látó, 1990. 1. sz. 4–21. p.

¹¹⁵Az írott sajtóról lásd: Jordáky Lajos: A romániai magyar nyelvű sajtó 1971-ben In: Korunk, 1971. 1. sz. 351–358. p.

bőző városaiban számtalan magyar nyelvű újság, folyóirat látott napvilágot, mintha csak a két világháború közötti időszak gazdag sajtótermése folytatódott volna. A párizsi békeszerződés után a sajtó is egységes ellenőrzés és felügyelet alá került, aminek következtében számos korábbi lap megjelentetését megszüntették. (A megszüntetett lapok sorába tartozott a Képes Újság, az Erdély című szociáldemokrata lap, a kolozsvári Egység című magyar nyelvű zsidó hetilap, az Irodalmi Almanach, Temesváron a Bánsági Írás.) A háború után még három magyar napilap jelent meg Kolozsvárott. Az ötvenes évekre azonban csupán egy maradt, a kommunista párt lapja: az Igazság. A Bukarestben megjelenő központi napilapot, az 1947-ben indult Romániai Magyar Szót 1953-tól Előrére keresztelték. Némi kedvező fordulat következett be 1956–1957-ben, amikor egyes lapok újra indultak, és új lapok indítására is lehetőség nyílt. Ekkortól jelent meg a Tanügyi Újság, a Napsugár, újra indult a Korunk, és ekkortól jelent meg évente két alkalommal a kolozsvári Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények. 1958-tól Marosvásárhelyen Művészet címmel képes hetilap indult Sütő András főszerkesztésével, amely azonban alig egy évi fennállás után központi utasításra profilt változtatott, és Új Élet címmel jelent meg. 1970-ben Bukarestben kulturális lap indult A Hét címmel. A sajtóra azonban egyre jobban ránehezedett a cenzúra szigora, és a hetvenes évektől a gyérülő nemzetiségi sajtót is fokozatosan a mértéktelenné váló személyi kultusz szolgálatába állították. 1984-ben papírkorlátozás címén csökkentették a lapok terjedelmét és példányszámát, s időközben több sajtótermék bejelentés nélkül megszűnt (a Művészet, a Könyvtári Szemle, a marosvásárhelyi Orvosi Szemle, a Thália, megszűnt valamennyi diáklap, nem jelentek meg a magyar nyelvű üzemi lapok stb.).

Az egyre gyérülő nemzetiségi sajtó a rendszer hű kiszolgálójává vált, s távolról sem tudta betölteni azt az információs szolgálatot, amelyet a romániai magyar nemzetiség – fokozatos elzártságában, a külföldi magyarságtól való elszigeteltségében – a sajtótól elvárt volna. A diktatúra fokozódó terrorját jelezte, hogy – bár külön közlemény nem tudatta – a háború után először 1971. október 27-étől az erdélyi helységnevek egy részét csak románul közölték. 17 évvel később már nem csak bizonyos helységekre vonatkozott ez az utasítás. 1988 áprilisától még szépirodalmi művekben sem lehetett leírni magyarul vagy németül az erdélyi helységneveket.¹¹⁶

A tömegkommunikáció másik fontos területe a rádió. A bukaresti rádióban 1945-től bevezették a napi magyar óra műsorát; az ezt követő években szinte valamennyi erdélyi városban volt magyar nyelvű helyi adás is, hetente, helyenként naponta. A sok regionális adás helyett 1954-től a kolozsvári stúdióból naponta többször sugároztak magyar nyelvű adást is, s 1957 tavaszától a Marosvásárhelyen felavatott rádióstúdió is elkezdte a rendszeres magyar nyelvű adásait. Éveken keresztül a bukaresti, kolozsvári és a marosvásárhelyi stúdiók összesen napi 7 órán át sugároztak magyar nyelvű műsorokat. 1985 januárjában központi utasításra felszámolták a vidéki rádióműsorokat, így a magyar nyelvű adásokat is. Jelentős szerepet kapott a magyarok tájékozta-

Csorba Csaba: Magyar nyelvű újságok és folyóiratok a szomszédos szocialista országokban. In: Valóság, 1971. 11. sz. 77–84. p.

Die ungarische Nationalität in Rumänien. Verlag Meridiane, Bucuresti, 1976. 53. p.

¹¹⁶Soproni Géza (Beke György): Odorheiu Secuiesc? In: Kortárs, 1988. 8. sz. 79–98. p.

tásában a Román Televízió nemzetiségi főszerkesztőségének a munkája,¹¹⁷ amely magyar és német műsorokat szerkesztette. A televízió kezdetben heti fél órában sugárzott magyar nyelvű műsort, ez később tízszeresére, heti 300 percre emelkedett. (A német adás is heti 200 percre bővült). Dokumentumfilmek, portréfilmek mutatták be a romániai magyarság életét. A Kaláka sorozattal a televízió magyar adása indította el az erdélyi táncházmozgalmat. A televízió fennállása során 21 önálló, saját készítésű tévéjátékot és játékfilmet mutatott be. 1985 elején a televízió nemzetiségi adásait megszüntették, a nagyszámú szakértő gárdát szélnek eresztették.

A román hatóságok minden lehetséges módon igyekeztek megszüntetni a lakossághoz eljutó információkat, a központi utasítások értelmében a határ- és vámszervek teljes embargót rendeltek el a külföldi sajtótermékek behozatalára, a külföldi lapok előfizetési lehetőségét már korábban megszüntették. A magyar határ menti 80–100 km széles sávban, ahol kedvezők voltak a magyar televízió adásainak vételi lehetőségei, a hatalmi szervek büntetések kiszabásával, és az antennák erőszakos leszerelésével igyekeztek meggátolni az információk szabad áramlását.

Egyházak

Romániában a magyar kisebbség utolsó, még viszonylag önálló intézményei az egyházak maradtak.¹¹⁸ Ez annak ellenére is így volt, hogy a nemzetiségek egyházait az állam az 1940-es évek második felétől a templomok falai közé szorította, megfosztva azokat anyagi alapjaik döntő többségétől, a közművelődést és a nemzeti kultúrát szolgáló intézményeiktől és a külföldi – közte az anyaország egyházaival való – kapcsolat minden intézményes lehetőségétől. Feloszlatták az oktatásban és a lelkipásztori munkában hagyományosan nagy szerepet játszó magyar szerzetesrendeket. A papi utánpótlást egyre szűkítő folyamatos korlátozás mellett teljesen felszámolták az egyházak elemi és középiskolai hálózatát. Megszüntették a római katolikus egyház gazdasági és kulturális ügyeit intéző, évszázadokon át önálló anyagi alapokkal rendelkező Erdélyi Katolikus Státus működését, különböző eszközökkel erősen korlátozták a hitoktatást, és szinte teljesen megszüntették az egyházak nyilvánosságát: sajtójukat és könyvkiadásukat felszámolták.

A kisebbségi egyházak közül a közelmúltig a református és az unitárius egyháznak volt elenyésző sajtó- és kiadói tevékenysége. A megközelítőleg egymillió lélekszámú reformátusok 1100 példányban jelentethették meg belső terjesztésben a Református Szemlét. A református egyház 1945–1987 között összesen 53 önálló kiadványt jelentetett meg. Az egyház egyre romló helyzetéről sokat clárul, hogy ebből 37 az

¹¹⁷A rész gazdagítja az egészet. Beszélgetés Bodor Pállal, a Román Televízió nemzetiségi adásainak főszerkesztőjével. In: A Hét, 1971. február 12. 7. Volt egyszer... Magyar szó a román tévében. Interjú Bodor Pállal. In: RTV Újság, 1989. 24. sz.

¹¹⁸Illyés Elemér: National Minorities in Rumania. New York, 1982. Columbia University Press. 218–237. p.

1945–1950 közötti időszakra esik, míg 1957 és 1987 között csak 11 kiadvány jelenhetett meg.¹¹⁹ Bibliát a háború befejezése óta az egyház nem tudott kiadni. A külföldről Romániába küldött bibliák bejutását a hatóságok minden eszközzel megakadályozták, több alkalommal 10 ezres nagyságrendű küldeményeket koboztak el és zúztak be.¹²⁰

1989 végén nem volt magyar nyelvű katolikus újság és folyóirat Romániában. Szegényes kiadványaik közül említést érdemel a Gyulafehérvárott és Szatmáron csekély számban kiadott római katolikus falinaptár. Az utóbbi évtizedekben egyetlen imakönyv, mindössze egy kis katekizmus és egy liturgiai naptár jelent meg. Biblia kiadására az elmúlt 40 évben az egyháznak nem volt engedélye és lehetősége.¹²¹

A római katolikus vallású magyarok száma jelenleg Romániában – az egyház saját adatai szerint – 1 millió felett van. Ebből csaknem egymillió él a mintegy 800 templomot, 518 plébániát fenntartó gyulafehérvári, temesvári, szatmári és nagyváradai egyházmegye területén, ahol körülbelül 660 pap tevékenykedik. Mintegy 100 ezerre tehető a magyar anyanyelvű katolikusok száma az iasi-i és bukaresti egyházmegye területén. Nekik nem volt lehetőségük a magyar nyelvű hitéletre, sőt az 50–70 ezer főt kitevő moldvai magyarok esetében a magyar nyelv használatának tilalma az erőszakos asszimiláció egyik legfontosabb és leghatásosabb eszközévé vált.

A hat római katolikus egyházmegye másfél millió hívőjéből mintegy egymillió magyar:

Egyházmegye	Alapítás éve	Plébániák és papok száma (év)		Hívők száma (ezer fő)			Magyar hívők száma 1985 (ezer fő)
				1910	1930	(év)	
Gyulafehérvári	1009	266	365 (82)	375	379	502 (82)	530
Szatmári	1804	54	84 (84)	69	72	150 (84)+	140
Nagyvárad	1093	55	68 (82)	77	76	111 (82)+	110
Temesvári†	1930	151	133 (84)	474	420	250 (84)	120*
Bukaresti ▶	1883	24	51 (86)	...	...	99 (86)	40*
Iasi-i ▶	1884	104	153 (83)	...	...	263 (84)	60*
Összesen			688 (85)	...	...	1450 (85)	1000

† Ebből kb. 110 ezer német, kb. 20 ezer egyéb (szlovák, román stb.) nemzetiségű.

▶ Román nyelvű egyházmegyek.

+ Ebből néhány ezer német, szlovák stb.

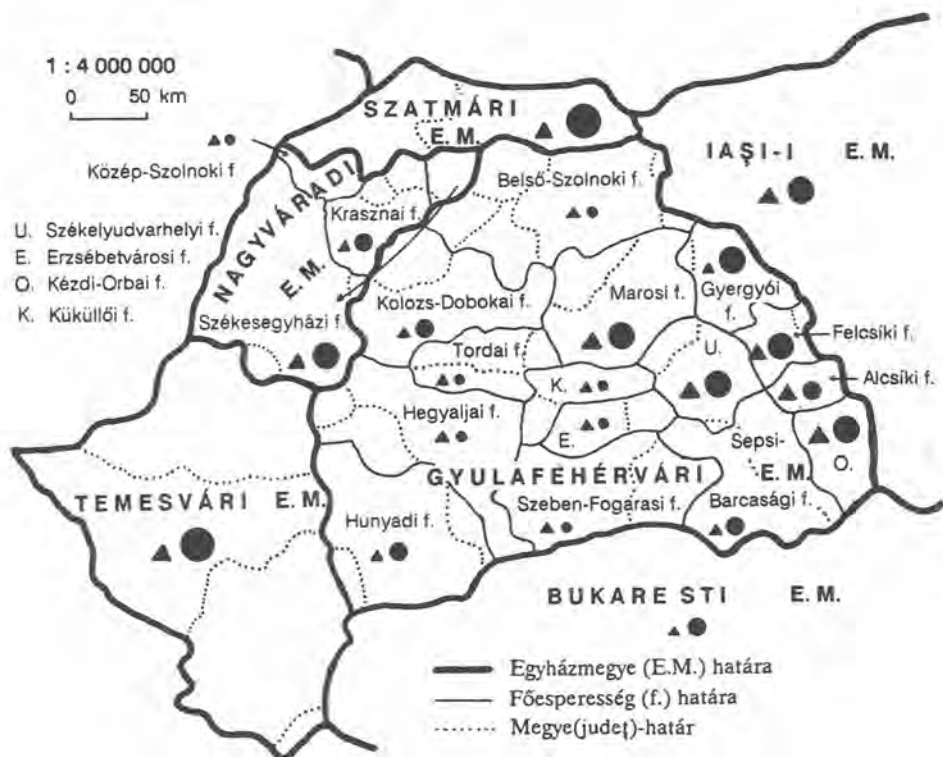
* Becslésünk

A táblázathoz feltétlenül szükséges megjegyeznünk, hogy a szatmári és a nagyváradai egyházmegyek hívőinek látványos gyarapodását leginkább a római katolikus egyházhoz áttért egykori görög katolikusok adják.

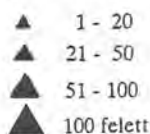
¹¹⁹Tökés István: A romániai magyar református egyház 1945 után. MKI-Archívum 843/1989. 310. p.

¹²⁰Butosi John: The Reformed Church in Romania. – In a Historical Perspective In: Reformed Review, (Holland, Michigan). 1987. vol. 40. Nr. 2. 116–142. p.

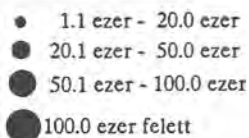
¹²¹Virt László: A katolikus egyház Romániában. MKI-Archívum 483/1987. 82. p.

Magyar egyházközségek száma:

Magyar hívők becsült száma:

A ROMÁNIAI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁSA

A Magyarországtól 1919-ben Romániához csatolt területeken csak a gyulafehérvári (erdélyi) egyházmegyéet ismerték el püspökségnek, a szatmári, nagyváradi, temesvári püspökséget főesperességnek tekintették, így – több más hátrány mellett – megfosztották őket az önálló papi utánpótlás lehetőségétől.¹²²

¹²² Illyés Elemér: Erdély változása. Mítosz és valóság. Auróra Könyvek. München, 1976. 238. p.

Mióta a román állam 1948-ban felmondta a Szentszékekkel kötött konkordátumot, megszűnt a bukaresti érsekség joghatósága a magyar egyházmegyék felett. Folyamatosan kudarcot vallottak azok a kísérletek is, amelyeket az állam a magyar katolikus egyház vezetőségének átalakítására és az egyház belső életének közvetlen ellenőrzés alá vonására tett. A magyar katolikusok meg tudták őrizni belső önállóságukat, az államnak alig volt beleszólása a papok és előljárók kinevezésébe. Önállóan járt el az egyház a hitoktatás kérdéseiben is. A korlátozásra az állam elsősorban külső eszközöket használt adminisztratív intézkedések és nem ritkán nyílt drasztikus erőszak formájában.

A katolikus egyház legfőbb nehézségei között kell említeni az egyházi sajtó teljes hiányát, valamint a magyar testvéregyházzal és a világegyházzal való kapcsolatok adminisztratív korlátozását.

A nyolcvanas években a hatóságok erőszakosan csökkentették a gyulafehérvári hit-tudományi akadémiára felvehetőek számát. 1977-ben 40, 1983-ban 25, 1986-ban 16 volt az államilag meghatározott felvételi keretszám, ami a papság elöregedésének és a pap-hiánynak a veszélyét vetítette előre. 1987–89 között azonban Jakab Antal püspök és a mögötte álló papság szívós ellenállásának eredményeként ismét 25 hallgatót vettek fel évente.

A római katolikus egyház vezetése 1938 és 1980 között Márton Áron püspök kezében volt, aki hitéért és nemzetiségéért hosszú jogtalan börtönbüntetést is vállalva megalkuvás nélkül szolgálta a magyar nemzetiségi lét, kultúra, identitástudat megtartását és fejlesztését. 1949-ben letartóztatták, majd koholt vádakkal 1951-ben életfogytiglani kényszermunkára ítélték.¹²³ 1955-ben kiszabadult, de még több mint 10 éven keresztül rendőri felügyelet alatt, házi őrizetben tartották. Börtönévei közben az egyház vezetése végig folyamatos volt, mivel – számítva az állami megtorlásra – 1949 elejétől titokban püspököket szenteltek, akik az előd letartóztatását követően titokban hivatalba léptek, majd kinevezték utódait. 1952-ig némi segítséget jelentett, hogy a konkordátum felmondása után még 4 évig Bukarestben tartózkodott O'Hara pápai nuncius. Az ő távozása után azonban hosszú időre teljesen elszigetelődött az egyház.¹²⁴ A titokban szentelt püspököket letartóztatták és elítélték, nagy részük különböző börtönökben és kényszermunkatáborokban vesztette életét. A jól szervezett hierarchia és Márton Áron megfellebbezhetetlen tekintélye miatt szinte ismeretlen volt az állammal kooperáló ún. „békepapság”, így a magyar katolikus egyház nagy veszteségekkel ugyan, de szervezetét, önállóságát megőrizve került ki az ötvenes, hatvanas évekből. Márton Áront 1967-ben visszahelyezték jogaiba, 1969-ben és 1971-ben engedélyezték, hogy Rómába utazhasson. Ez azonban csak a szorítás enyhülését és nem megszűnését jelentette.¹²⁵ Márton Áron 1980 végén bekövetkezett halála után helyét tanítványa, Jakab Antal foglalta el, aki az újból erősödő állami nyomás ellenére is elődje megalkuvást nem ismerő szellemében vezeti az egyházat. Az adminisztratív eszközök mellett a nyolcvanas években az állam nyíltan és erőszakosan beavatkozott az egyházak ügyébe,

¹²³R.N.K. bukaresti Katonai Törvényszék 1165/1951. O7. 30. sz. ítélete Márton Áron és társai ügyében MKI 117/1986. 43. p.

¹²⁴Virt László: Katolikusok Erdélyben. MKI 857/1989. 17. p.

¹²⁵Virt László: Katolikusok Erdélyben. MKI 857/1989. 24. p.

ami főként a papok személyes megfélemlítésével és terrorizálásával járt.¹²⁶ A tömeges beavatkozások sem törték meg a papság nagyobb részét. 1988. augusztus 29-én Gyulafehérváron keltezett levélben 20 főesperes, esperes, kanonok levélben fordult a Papi Szenátushoz, és kilenc pontban foglalta össze azokat a legégetőbb kérdéseket, amelyek nélkül a katolikus egyház nem láthatja el feladatát. Szóvá tették a katasztrofálissá vált papi utánpótlás kérdését, a szaporodó új városnegyedekben a templomépítés és hitélet nehézségeit, a lerombolásra ítélt falvak gazdátlanul maradó, sokszor 7–800 éves templomainak sorsát, a vallásos irodalom vészes hiányát, azokat a nehézségeket, amelyek abból adódtak, hogy egyre több magyar nemzetiségű gyerek kényszerült már első osztálytól kezdve román iskolába. Kifogásolták az egyetemet elvégző magyar hallgatók erőszakos kihelyezését távoli román vidékekre, ahol a sajátjuktól eltérő más etnikai és vallási környezetbe kerültek. Fokozatosan gyengítette az egyházat az is, hogy egyre nagyobb magyar tömegeket helyeztek át szülőföldjükről, nemzetiségi környezetüktől távoli román vidékekre, aminek következtében növekedett a szétszakadt családok száma. Aggodalommal töltötte el az aláírókat az is, hogy hátrányosan különböztették meg a tudományos, közéleti, művészeti pályákon azokat a magyarokat, akik ragaszkodtak eredeti vallásukhoz, és gyakorolták is azt. „Mély tisztelettel kérjük ezért Püspök Atyánkat, méltóztassék mérlegelni, milyen úton és milyen lépéseket lehet tenni, hogy a híveink sorában tapasztalt és fokozódó nyugtalanságról és elkeseredésről a Legfőbb Fórumon is tudomást szerezhessenek” – írták Csíkcsomafalva, Torda, Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy, Beszterce, Brassó, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Szászrégen, Marosludas, Gyergyószentmiklós, Csíkszentimre, Székelyudvarhely, Marosvásárhely, Kézdivásárhely, Nagyszeben, Gyergyóremete katolikus papjai.¹²⁷

1985–86-ban hallgatólagos állami támogatással mozgalom indult a magyar katolikus egyházmegyében a román nyelvű liturgia bevezetéséért,¹²⁸ hivatkozással a román anyanyelvű római katolikusok növekvő számára. Az elrománosodott katolikus csángók, valamint az 1948-ban állami rendelettel az ortodoxiába beolvasztott görög katolikus egyház magyar katolikus templomokat látogató híveinek kezdeményezésére ezen kívánságokat petíciók formájában rendszeresen a Vatikánba is eljuttatták. A II. Vatikáni Zsinat a nemzeti nyelvet tette liturgikus nyelvvé. Ezt a hatóságok felhasználták arra, hogy nyomást gyakoroljanak a magyar nyelvű katolikus egyházra, és elérjék, hogy a magyar nyelvű liturgia mellett vezessék be a román nyelvű szertartást is. Ez a törekvés előkészítette volna a magyar nyelvű katolikus egyház fokozatos elrománosítását. A görög katolikus hitben megmaradt románok azonban nyílt levélben fordultak II. János Pál pápához,¹²⁹ kérve, hogy szálljon síkra az 1948-ban erőszakkal felszámolt görög katolikus egyház visszaállításáért, valamint az ortodox egyház által bekebelezett görög katolikus egyházi javak (templomok, kolostorok) visszaadásáért. A nyílt levél szerzői – többek között az emberi jogok megsértése miatti tiltakozásaival

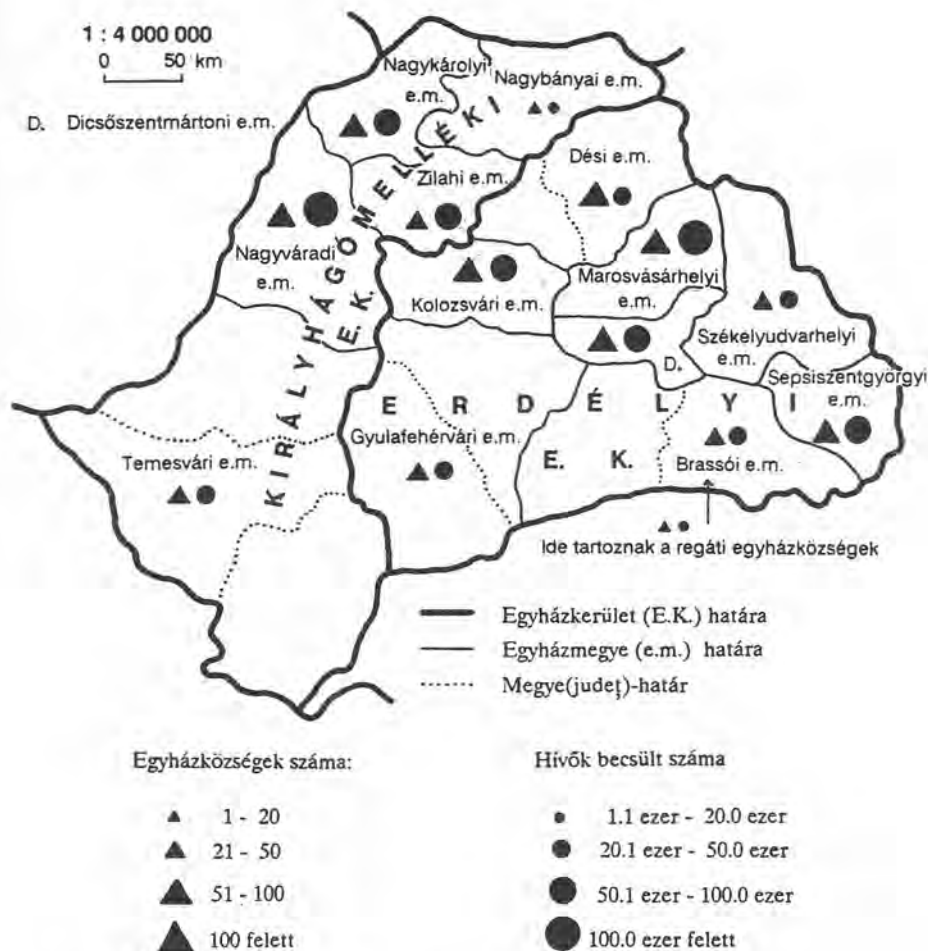
¹²⁶A rendőrségen elszenvedett verések következtében vesztette életét Dani Gergely gyimesbükki és Pálfi Géza székelyudvarhelyi pap.

¹²⁷A gyulafehérvári egyházmegye papjainak állásfoglalása a vallásgyakorlattal kapcsolatban, MKI. 937/1989. 4. p.

¹²⁸Herbst-Oltmou, Anne: Rumänies Unierte zwischen den Fronten. In: Katholische Pressagentur (Kathpress) (Bécs) 1988. Nr. 18.

¹²⁹Lettre au Pape Jean-Paul II. In: Catacombes 1988. november-december.

ismertté vált Doina Cornea kolozsvári tanárnő – így írtak a román kormány szándékáról: „...A tervezett intézkedések ellenszolgáltatást jelentenének néhány ezer római katolikus román számára, akik olyan városi központokban élnek, ahol már évszázadok óta léteznek római katolikus templomok a magyarok számára. Mint görög katolikus románok nem akarunk sem benyomulni, sem békétlenséget és zavart magunkkal vinni ezekbe a templomokba, amelyek teljes joggal magyar hittestvéreinkhez tartoznak”.

A ROMÁNIAI REFORMÁTUS EGYHÁZ KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁSA

Nem kétséges, hogy a román nyelvű plébániák megjelenése a magyar nyelvű római katolikus egyházak területén annak a folyamatnak a kezdetét jelentette a magyar egyházban, amely a kulturális és oktatási intézmények tagozatosításával az elmúlt évtizedekben az anyanyelvi oktatás, művelődés csaknem teljes felszámolásához vezetett.

A református egyház vezetői 1949-ben az állammal egyezményt (statútum) kötöttek, amely széles körű beleszólási jogot biztosított a világi hatóságoknak az egyház belső életébe és vezetőinek kiválasztásába. A romániai református egyháznak 1989-ben megközelítőleg 1 000 000 híve volt, akik szinte kizárólag magyar nemzetiségűnek vallották magukat, az istentiszteletek és egyéb szertartások nyelve is kizárólag magyar volt. Szervezetileg az egyház két önálló püspökségre: a nagyváradi székhelyű Királyhágó mellékre és a hagyományosan kolozsvári székhelyű erdélyire oszlik. Az önálló egyházkerületek közül az erdélyinek többszáz éves hagyományai vannak, míg a Királyhágó melléki csak 1920-ban jött létre az eredetileg magyarországi egyházkerületekhez tartozó, de Romániához került területekből. Az elmúlt 40 évben mindkét egyházkerület határait és a hozzájuk tartozó egyházkerületek területét és számát a gyakran változó közigazgatási beosztáshoz alkalmazkodva, erőszakos állami nyomásra többször (1954, 1959, 1961, 1962, 1965, 1968) át kellett az egyháznak rendeznie. 1989-ben a kolozsvári egyházkerületben 8 egyházmegye: Brassó, Dés, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Küküllő, Maros, Sepső és Udvarhely, a Királyhágó mellékiben 5 egyházmegye: Arad, Nagybánya, Nagyvárad, Szatmár, Szilágysomlyó volt található, amelyek mind földrajzi kiterjedésük, mind lélekszámuk miatt kormányozhatatlanok voltak.

A szolgálatot a mintegy 700 főnyi papság 730 anyaegyházban, 172 leányegyházban és kb. 500 szóránnyegyházban végezte, kb. 12 000 választott presbitériumi tag segítségével.¹³⁰ A presbitériumok, bármennyire korlátozott hatókörűek is voltak, mégis választott magyar testületeknek számítottak, ami egy-egy településen tekintélyt és csekély – de egyedülálló – lehetőséget nyújtott számukra a diktatórikus hatalom intézményeivel és intézkedéseivel való szembenállásra, amelynek jó példáit adják a székelyföldi presbitériumok a vallásoktatás és konfirmáció kérdésében, valamint 1982-ben a dési és 1989-ben a temesvári presbitérium papjának, Tőkés Lászlónak védelme a világi és a velük kollaboráló egyházi hatóságok ellen is. Megoldhatatlan problémának tűnt a lelkészutánpótlás kérdése. A Királyhágó melléki – Nagyvárad központú – egyházkerületnek nem volt önálló lelkésképző intézménye. A protestáns lelkésképzésre, beleértve az unitárius és evangélikus egyházat is, a kolozsvári Teológiai Főiskola volt hivatott. A lelkésképzés megoldatlansága miatt 1989-ben csak az erdélyi református egyházkerületben 70 betöltetlen papi állás volt. A lelkészhiány oka a teológián 1979-ben bevezetett és azóta egyre szigorodó numerus clausus volt. A Kolozsvári Teológián 1945–1979 között évenként 22–30 fős évfolyamok végeztek. Ez a szám 1979-től folyamatosan csökkenve a nyolcvanas évek közepétől átlag évi 8–9 főre zuhant. 1989-ben Kolozsváron a korábban szokásos 115–120 hallgatóval szemben kb. 50 protestáns hallgató folytatott tanulmányokat.¹³¹

Sajnos – nem kis mértékben az 1949-es konkordátum következtében –, az utóbbi évtizedekben mindkét református egyházkerület élén olyan püspök állt, aki a hatalom

¹³⁰Tőkés István: i.m. 42. p.

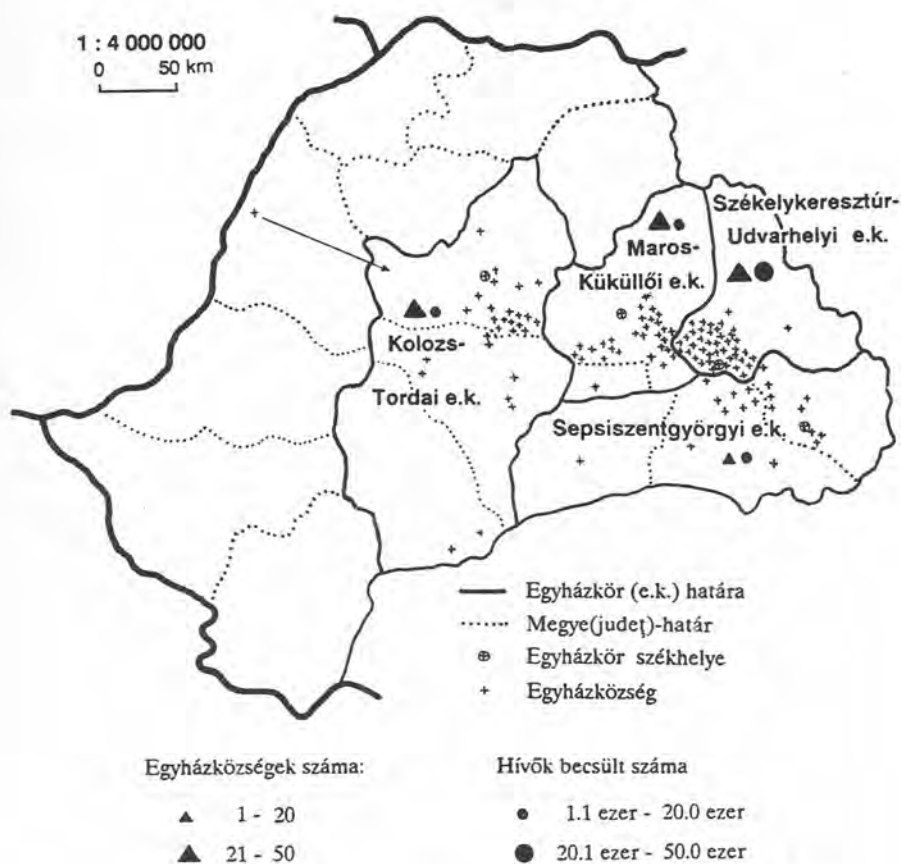
¹³¹Tőkés István: i.m. 298. p.

igényeinek kiszolgálását sokszor előbbre valónak tartotta, mint hitének és nemzetiségi érdekeinek képviseletét, ezzel nehezítvén híveik és papságuk helyzetét. Mind Papp László nagyváradi, mind Nagy Gyula kolozsvári működésére nem csak a hatóságok rendelkezéseinek szolgálai végrehajtása, hanem a református egyház sajátos belső demokráciájának lebontása is jellemző volt. Különösen tettenérhető volt ez a zsinati határozatok manipulálásában, a vezető posztok betöltésében, valamint abban, hogy a gyülekezetek szabad lelkészválasztása helyett önkényesen nevezték ki és helyezték át a lelkészeket. A református papság köreiből ugyanakkor növekedett az ellenállás az egyházban uralkodó állapotok és a romló közállapotok miatt. 1988 szeptemberében az aradi református egyházmegye beadványban tiltakozott a falurombolás ellen, s ezt a petíciót 15 lelkész írta alá. 1988 októberében 13 református pap kérte Temesvár ortodox metropolitájának közbenjárását, hogy a kolozsvári protestáns Teológiai Intézetbe az eddiginél több hallgatót vegyenek fel, mert vészesen növekedett az üres parókiák száma.¹³²

Az utóbbi évtizedben felerősödő erőszakos asszimiláció és nemzetiségellenes politika keretében a hivatalos szervek – felekezetre való tekintet nélkül – a nemzetiségi egyházak aktív híveit és papjait az ötvenes, hatvanas évek módszereihez hasonlóan megfélemlítették és üldözték, sőt a református egyházban az állami és egyházi szervek közösen léptek fel a nemzetiségükért és hitükért kiállóak ellen. 1983-ban kényszer-nyugdíjazták Tőkés István püspökhelyettest, teológiai tanárt, mivel felemelte szavát az egyházon belüli antidemokratikus gyakorlattal szemben. Ugyanilyen okokból nyugdíjazták Hegyi István székelyudvarhelyi esperest is. Tőkés Istvánt 1989 nyarán a papi hivatás alkalmi gyakorlásától is eltiltották. Hasonlóan állandó zaklatásnak volt kitéve Tőkés László, aki többször felemelte a szavát az egyházi vezetők megalkuvó álláspontjával és a nemzetiségellenes intézkedésekkel szemben. Mind dési, mind temesvári szolgálata során – az állandó rendőrségi nyomással párhuzamosan – több ízben részesítették egyházi fenyítésben. 1989 nyarán temesvári állásából Papp László püspök utasítására felfüggesztették, annak ellenére, hogy mind a presbitérium, mind a hívek egységesen kiálltak mellette. A püspök a világi hatóságoknál való feljelentéstől sem riadt vissza.

A több mint 400 éves – 1568-ban Tordán megalapított – unitárius egyháznak mintegy 80 000 híve van, akik főként a Székelyföldön találhatók és 138 anyaegyházukban hozzávetőleg 140 lelkészük közreműködésével gyakorolják vallásukat. A negyediként 500 példányban megjelenő Keresztyén Magvető című lapjukat egyetlen püspökségük székhelyén, Kolozsváron adják ki.

¹³²Tőkés István: i.m. dokumentumok 54. sz.

A ROMÁNIAI UNITÁRIUS EGYHÁZ KÖZIGAZGATÁSI BEOSZTÁSA

Szintén Kolozsváron van a püspöki székhelye a kb. 30 000 hívet számláló magyar zsinatpresbiteri ágostai hitvallású evangélikus egyháznak. A döntően evangélikus Brassó mellett élő hétfalusi csángókon kívül főként szórványokban található 46 templomukban kb. félszáz pap végzi a lelki gondozást.¹³³

¹³³ Illyés Elemér: Erdély változása 230. p.

Összesen kb. 90–100 ezer főre teszik a magyar nemzetiségű baptisták, pünkösdisták, adventisták és más szabadegyházakhoz tartozók számát.

A magukat magyarnak valló izrealita vallásúak a nyolcvanas évekre alig maradtak Romániában. A holocaustot átvészelt romániai zsidóság mintegy 90–95%-a az elmúlt 35 évben kivándorolt szülőföldjéről. Jelenleg – becslések szerint – mintegy 3–5 ezren tekinthetők magyar anyanyelvűeknek. Nyelvük és vallásuk miatt gyakran többszörös diszkriminációnak voltak kitéve.

Az államvallásként favorizált ortodoxia kivételezett helyzetben volt Romániában. Az egyház vezetői szinte mindenben kiszolgálták a párt- és állami vezetők kívánságait, nem emelték fel szavukat sem a templomok lerombolása, sem a falurombolás ellen. Az utóbbi években a nagyszebeni ortodox püspökség – Erdély metropolitájának irányításával – több magyar- és nemzetiségellenes sajtóterméket és könyvet jelentetett meg.

Az eddigi adatokból az egyes felekezetekhez tartozó hívők száma alapján a romániai magyarok száma jóval meghaladja a kétfélmillót.

Vallásfelekezetek	Nyilvántartott magyarok száma 1985-ben (ezer fő)	Becsült
Római katolikusok		
– A négy erdélyi egyházmegyében	900	950
– Az Jași-i e.m.-ben (csángók)	60	60
– A bukaresti e.m.-ben	40	50
Protestánsok		
– Reformátusok	760*	900*
– Unitáriusok	80	80
– Evangélikusok	30	30
– egyéb protestánsok	...	90
Felekezeti nyilvántartáson kívüli egykori görögkatolikusok	...	50
Összesen:	1870	2210

* Számos egyházközségben csak a megkeresztelt, illetve a 18 éven felüli híveket tartják számon.

A 70-es évek vége óta a nemzetiségi oktatás, sajtó és kulturális intézményhálózat drasztikus elsorvasztásával és korlátozásával párhuzamosan egyre erősödő nyomás nehezedett valamennyi nemzetiségi jelleggel bíró egyházra és felekezetre, nem elsősorban az állami ideológiával ellentétes világnézetük, hanem a nemzetiségi nyelv, kultúra, identitástudat megőrzésében játszott szerepük miatt. Az 1944 utáni korszakban kivétel nélkül nagy veszteségeket szenvedő egyházi szervezetek azonban papjaik döntő többségének elhivatott szolgálatával és híveik támogatásával be tudták tölteni azt a küldetést, amely – utolsó, még viszonylag önálló intézményként – a romániai magyar kisebbség identitásának megőrzésében reájuk hárult.

Kapcsolatok az anyanemzettel

A romániai magyarság – rövid megszakítással – 1919 óta él kisebbségi helyzetben román állampolgárként. Az elmúlt évszázadokban azonban az erdélyi történelem hagyományai, valamint a magyarországitól eltérő társadalmi, gazdasági struktúra, politikai gyakorlat és nyelvi kulturális közeg kialakított egy erdélyi magyar identitástudatot is, amely azonban mind gyakorlati működésében, mind önmaga definiálásában az egyetemes magyar nemzethez való nyelvi, kulturális, történelmi kötődést, az azonosságot tekinti döntő elemnek, nem pedig a különbségek hangsúlyozását. A homogén nemzetállam létrehozására törekvő román politika tagadja ezt az azonosságtudatot, és nem ismeri el a belőle természetesen következő kettős kötődést, amely mint állampolgárt Romániához, mint magyar nemzetiségűt Magyarországhoz fűzi a magyar lakosságot. A Ceaușescu-rendszer tiltotta, sőt büntette a magyar nemzethez való – bármiféle kulturális, történelmi, etnikai – tartozás hangoztatását, és azt nacionalizmus és irredentizmus vádjával utasította vissza, mivel az állami politika szintjére emelt homogenizáció a nemzetiségi kérdés megoldásának egyetlen módozatát, a minél gyorsabb, nyom nélküli asszimilációt ismerte és próbálta minden rendelkezésre álló eszközzel végrehajtani. E politika következtében a Romániában élő magyarságnak anyanemzetével való kapcsolata – minden, a szomszédságból, a közös történelemből, kultúrából, egymásra utaltságból, azonos szövetségi rendszerbe való tartozásból következő érv ellenére – a nyolcvanas évek végére korábban nem tapasztalt mélypontra süllyedtek.

A hetvenes évektől kezdve Románia szembenállva az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában lefektetett, valamint a Helsinki Egyezményben konkretizált elvekkel és jogokkal, minden lehetséges módon akadályozta állampolgárait a külvilággal való kapcsolatfelvételben és kapcsolattartásban. Ez az egész lakosságot egyénileg és kollektíve érintő jogsérelem különösen súlyosan érintette a nemzetiségi lakosságot, mivel itt a személyes szabadság korlátozása az eszmék és gondolatok szabad áramlásának akadályozása mellett a nemzeti kultúrától, történelemtől való elzárás, a rokoni, baráti kapcsolatok korlátozása, az anyanemzettel való kollektív kapcsolat minden lehetséges formájának lehetetlenné tétele a hivatalos állampolitika szintjén folyt. Román állampolgárok – turistaként vagy rokonlátogatás céljából – külföldre két évente egy alkalommal utazhattak, de ez az igen csekély írott jog sem érvényesülhetett maradéktalanul. Az útlevél kiadását ugyanis többhónapos engedélyezési procedura előzte meg (munkahelyi javaslat és többfokozatú államigazgatási és rendőrségi hozzájárulás). Az eljárás során erősen felértékelődött a szubjektív elbírálás és a kérelmező számára ismeretlen belső rendelkezések szerepe. (A külföldön maradás megakadályozására a nyolcvanas években teljes családoknak ritkán adtak útlevelet.) Folyamatosan bővült az utazásból eleve kizártak, főként nemzetiségiek száma, akiknek kérelmét vagy eleve át sem vették, vagy indoklás és jogorvoslat nélkül elutasították. (A magyar nemzetiségű kérelmezők kb. 1/3 része kapott útlevelet.) A nyolcvanas évek eleje óta az érvényes útlevéllel rendelkezők sem válhattak át az utazásuk költségeinek fedezésére lejt valutára, így utazásaik anyagi

alapja sem volt biztosítva. Mindezekhez még az is hozzájárult, hogy 1987-től kezdve egyre több magyar nemzetiségűt – érvényes úti okmánya ellenére – indoklás nélkül a határállomásokon akadályoztak meg a kiutazásban.

A magánérinkezésekben – az előzőekben már említett 225/1974-es ún. „szállásrendeleten” kívül – súlyos korlátozást jelentett az a rendelkezés, mely szerint a román állampolgároknak a külföldivel való találkozást és beszélgetést jelenteniük kellett az illetékes szerveknek. A Magyarország és Románia közötti postai együttműködést jól jellemezte, hogy román állampolgár otthonából évente csak négy alkalommal telefonálhatott külföldre. A feladott csomagoknak csak töredék része érkezett meg, a levélforgalmat akadályozták (a magyar nyelven címzetteket gyakran nem továbbították). Romániában szinte lehetetlen volt előfizetni bármilyen külföldön megjelenő magyar nyelvű sajtótermékre. A külföldön előfizetett és továbbított magyar nyelvű újságokat sem a magáncímzettek, sem az intézmények (egyházak, szerkesztőségek) nem kapták meg. Tilos volt magyar nyelvű vagy magyar kulturális értékeket is hordozó hanglemezek, filmek, műsoros hang- és videókazetták, képzőművészeti alkotások bevitel is Romániába.

A kulturális kapcsolatok szintén mélyponton voltak. Több mint 10 évig nem volt ösztöndíjas romániai magyar hallgató a magyar felsőoktatásban. A folyamatos magyar diplomáciai és társadalmi kezdeményezések ellenére a javasolt, mindkét fél számára előnyös cserekapcsolatok a román fél merev elzárkózása miatt semmilyen formában nem jöttek létre. Az 1977-es debreceni-nagyváradai találkozón megállapodás született a bukaresti magyar és a budapesti román kulturális intézet felállításáról. A román fél halogató magatartása miatt azonban ezek az intézetek nem kezdhették meg működésüket.

A romániai magyarság fogyatkozó számú tudósát, íróját, művészt is akadályozták a kapcsolattartásban, nem tették számukra lehetővé a külföldön való publikálást és a résztvevő különböző tudományos tanácskozásokon és kulturális rendezvényeken.

A nyolcvanas évek eleje óta a magyar állampolgárok romániai látogatása is egyre nehezebbé vált. A román szervek évente több ezer magyar állampolgártól tagadták meg – gyakran mindenféle indoklás nélkül – a Romániába utazás lehetőségét. Szintén folyamatosan nőtt a Romániában törvénytelenül őrizetbe vett és alapos indok nélkül kiutasított magyar állampolgárok száma. 1988 júniusában Románia megszüntette – a máig is érvényben lévő 1977-es államközi egyezmény alapján 1980 óta tevékenykedő – kolozsvári magyar főkonzulátus működését és munkatársait kiutasította az országból. Így nemcsak a Romániába utazó magyarországiak (a kiutazók több mint 90%-a Erdély területére látogat) érdekképviselője szűnt meg Erdély területén, hanem az ott élő magyarok kivándorlási, családgyesítési stb. problémáinak intézése is, nem beszélve a kulturális és gazdasági kapcsolatok további jelentős szűküléséről.

A romániai magyarság helyzetének a negyvenes évek második felétől bekövetkező gyors ütemű romlása felveti Magyarországot, mint anyaország felelősségét. A II. világháborút követően a magyarországi közvélemény a romániai magyar nemzeti kisebbség helyzetére tekintett a legnagyobb várakozással. Magyarország a párizsi béke aláírásával hivatalosan szakított az irredentizmus minden formájával. A magyar és a román vezetők ebben az időszakban többször hangsúlyozták, hogy a két ország

kapcsolataiban fontos szerepet szánnak az erdélyi magyarságnak. A negyvenes évek végétől azonban az azonos szövetségi rendszerhez tartozás, a belpolitikai hasonlóságok valójában a két ország egymástól való elszigetelődését eredményezték, és a sztálinizmus viszonyai között a magyar külpolitika csaknem négy évtizedre feladta az összmagyarság – így az erdélyi magyarság – érdekeinek képviselését, védelmét. Ebben a tekintetben egyébként a nemzetközi jog is azt az álláspontot támogatta, amely a kisebbségi problémát az államok kizárólagos belső kompetenciájába utalta, azáltal, hogy azt feloldotta az általános emberi jogok kérdéskörében.

1956 után a magyar hivatalos álláspont továbbra is az maradt, hogy Magyarországnak semmiféle köze sincs a szomszédos országokban élő magyarokhoz. Az 1956-os eseményeket követően a magyar párt- és államvezetők többször is kijelentették, hogy a Magyar Népköztársaságnak Romániával szemben nincsenek területi igényei, és hogy a „Román Munkáspárt kitűnően alkalmazza a lenini nemzetiségi politikát”. Arról azonban nem tettek említést, hogy Magyarország érdekelt a romániai magyarság nemzeti megmaradásában, sőt, Magyarországon mindazokat a nacionalizmus vádjával illették, akik bármilyen formában szót emeltek a romániai magyarság védelmében.

A hatvanas évek közepétől először a magyar irodalom néhány prominens képviselője követelte a romániai magyar kultúra megismertetését. A nemzeti-nemzetiségi kérdés hivatalos átértékelése azonban rendkívül lassan haladt Magyarországon. A hetvenes években a hivatalos magyar politika érvrendszerébe beépítette a nemzetiségek híd szerepének téziseit és azt a tételt, hogy a nemzetiségi kérdés, a romániai magyarság helyzetének rendezése Románia belügye, de megoldásának módja hatással van Magyarország lakosságára, miután a lakosság jelentős részének vannak a határon átnyúló rokonai kapcsolatai. A román párt- és állami vezetők azonban a gyakorlatban kifejezésre juttatták, hogy a kétoldalú kapcsolatokban nem kívánnak a romániai magyarság helyzetéről tárgyalni, illetve az esetleg vállalt kötelezettségeiket nem kívánják teljesíteni (pl. az 1977-es debreceni-nagyváradai találkozók).

A nyolcvanas évek közepétől a magyar külpolitika nemzetközi szintén is szorgalmazta a nemzetiségi jogok érvényesítését, és igyekezett képviselni a határon túl élő magyarok érdekeit. Magyar–román viszonylatban ebben az időszakban megpróbálta kimeríteni a kétoldalú tárgyalások és megegyezős lehetőségeit (KB-titkárok, miniszterelnökök, külügyminiszterek találkozói, és az 1988-as aradi csúcstalálkozó a pártfőtitkárok között). Miután ezek a találkozók – nem a magyar fél hibájából – nem hoztak eredményt, a magyar–román kérdések megoldásában gyakorlatilag nem történt előrehaladás, Magyarország – a párizsi békeszerződéseknek és az ENSZ Alapokmányának szellemében – joggal fordult az ENSZ genfi Emberi Jogok Bizottságához. A magyar diplomáciának több mint négy évtizede ez volt az első sikeres fellépése a romániai magyarság védelmében, ami egyúttal azt is bizonyítja, hogy itt összeurópai és általános emberi jogi problémáról van szó.

Magyarországnak, mint anyanemzetnek a felelőssége különösen megnőtt azután, hogy a nyolcvanas évek közepétől a mind szélsőségesebbé váló romániai rendszer egyre több magyart kényszerített szülőföldjének elhagyására – kisebbségi története folyamán nem először.

Az „egységes román nemzetállam” megteremtéséért a román kormány más kisebbségek esetében is rugalmas, külpolitikai céljaihoz alkalmazkodó kivándorlási politikát folytatott. A romániai zsidóság kivándorlása már a negyvenes években elkezdődött, s a nyolcvanas évek végére gyakorlatilag befejeződött. 1948–1983 között 270 ezer (más adatok szerint 350 ezer) zsidó hagyta el Romániát. Nem hivatalos megállapodás szerint Izrael egy felsőfokú végzettségű romániai zsidóért 5–10 ezer dollárt fizetett. A németek kivándorlásából is igyekezett a román kormány anyagi előnyökhöz jutni; az NSZK a nyolcvanas években 4–10 ezer márkát fizetett egy-egy kivándorlóért. 1950–1983 között mintegy 150 ezer német hagyta el Romániát, a nyolcvanas évek második felére pedig a romániai németiség exodusa is a végéhez közeledett.

A kivándorlás szabályozására született az Államtanács 1982. október 22-én kibocsátott 302. törvényerejű rendelete, amely komoly feszültségeket okozott Romániának az NSZK-val és az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolataiban. A rendelet értelmében azok a személyek, akik megkapták az engedélyt az áttelepülésre, konvertibilis valutában kötelesek visszatéríteni a román államnak az iskoláztatásukra, orvosi ellátásukra, illetve az üdültetésükre fordított összegeket. A végleg külföldre távozó személyek tulajdonában levő ingatlan az állam tulajdonába megy át. A rendelet végrehajtása 1983 februárjában megkezdődött és 24 esetben fizettek ki 5 ezertől 23 ezer dollárig terjedő összeget. Ezt követően felfüggesztették a rendelet végrehajtását, de magát a rendeletet mind a mai napig nem vonták vissza. Az intézkedést valószínűleg diplomáciai alkutételként használták, hogy nyilvánosságra hozatalával, majd „liberális nem alkalmazásával” Románia kiérdemelje az Egyesült Államoktól a kedvezményes kereskedelmi elbánást, az MFN státusát. (1983 után Románia úgy módosította kivándorlási gyakorlatát, hogy több román állampolgárt engedett az Egyesült Államokba, mint amennyit az USA – az 1980-as menekülttörvény értelmében – hajlandó volt befogadni.)

A magyar kisebbség esetében a román kormány a hetvenes években a szelektív emigrációt – elsősorban az asszimilációra nem hajlandó értelmiségiek távozását – támogatta.

A tájékoztatás nagyobb nyíltságának és a probléma egyre súlyosabbá válásának következtében a menekültkérdés 1986 végén került a közérdeklődés középpontjába, ettől kezdve az események időrendileg és számszerűen nyomon követhetők: 1985 júniusa és 1986 októbere között a romániai magyarok lehetőséget kaptak arra, hogy útlevélükkel nyugatra meneküljenek. Az osztrák határ lezárása után a menekülők Magyarországon maradhattak, mert a lejárt útlevéllel rendelkezőket a magyar hatóságok nem küldték vissza Romániába. A menekülők 1987 nyarán Jugoszlávián keresztül, illetve a svéd vízumentesség felhasználásával érheték el nyugati úticéljukat.

1986 végétől a kormányzat „megtúrta” a menekülteket, de segítséget nem nyújtott nekik, karitatív tevékenységet csak magánszemélyek, egyházak és kisebb szervezetek folytattak. A menekültekkel foglalkozó egyedüli hatóság, a KEOKH (a Belügyminisztérium Külföldiek Ellenőrző Országos Hivatala) tevékenysége gyakorlatilag arra korlátozódott, hogy rövid időre meghosszabbította a lejárt útlevéllel itt tartózkodók engedélyét. A KEOKH 1987 december végén számos menekültet kiutasított, illetve megvonta tartózkodási engedélyüket. Az éles tiltakozások a kormányzatot először a KEOKH felelős személyzetének lecserélésére, majd konkrét intézkedések megtételére késztették.

Az országgyűlés 1988 januárjában 300 millió Ft-ot szavazott meg különalapként az áttelepültek megsegítésére. A következő hónapban bejelentették, hogy kormányzati tárcaközi bizottság alakult a letelepedni kívánó külföldi állampolgárok megsegítésére. 1989 elejére már 23 ezer román állampolgár tartózkodott Magyarországon, közülük 12 ezer 1988-ban érkezett Romániából. (A magyar hatóságok ez idő alatt 1400 embert küldtek vissza.) A menekültek átlagéletkora 27 év, 88 százalékuk magyar, 7 százalékuk román, 5 százalékuk német nemzetiségű volt. (A németek nagy része továbbutazott az NSZK-ba.)

1989. március 14-én, a ratifikációs okmányok átadásával Magyarország csatlakozott az ENSZ menekültügyi konvenciójához. Ennek alapján egy októberben életbe lépett törvényerejű rendeletben szabályozták a menekültnek elismertek jogállását. Eszerint a menekülteket általában megilletik a magyar állampolgárok jogai, de nincsen például választójoguk, és nem terheli őket hadkötelezettség. A felállított Menekültügyi Hivatal – ötmillió dolláros ENSZ-támogatással – három menekülttábor (Békéscsabán, Debrecenben és Hajdúszoboszlón) szerelt fel. Az év végére a menekültek száma 30 ezer fölé növekedett, miközben már novemberre elfogyott a segélyezésükre felhasználható pénz. Jelentős problémákat okozott, hogy megnövekedett a román nemzetiségű menekültek száma – az év folyamán érkezettek mintegy harmada magyarul nem is tudott –, s csaknem mindannyian nyugati országokba kívántak továbbutazni, ahol azonban nem fogadták őket.

Az erdélyi menekültek körében végzett kérdőíves vizsgálat alapján meglehetősen részletesen ismerjük szociodemográfiai jellemzőiket – a menekültek általában határközeli erdélyi városokból származó szakképzett fiatalok. Kétharmaduk férfi, egyharmaduk nő, többségük középfokú iskolát végzett szakmunkás, a férfiak általában a gépiparban, a nők a könnyűiparban dolgoztak korábban. Nagy részük egyedülállóként jött, illetve a családoso­k családjukkal (gyermek­eikkel) együtt.

A menekültek utolsó lakhelyük szerinti területi megoszlása nagyjából tükrözi az erdélyi magyarok területi megoszlását – figyelembe véve természetesen a magyar határtól való távolság módosító hatását. Majdnem ugyanilyen arányokat mutat a születési hely szerinti megoszlás is.

A menekültek több mint egyharmada jött útlevél nélkül: ezek főleg a határ közelében élő, fiatal, viszonylag iskolázatlanabb férfiak voltak. Általában elmondható, hogy a távolabbról (pl. Székelyföldről) jöttek az iskolázottabbak, és a nők útlevéllel érkeztek. Meglepő, hogy – a szubjektív ismérvek alapján – az erdélyi átlagnál jobb életkörülmények között éltek.

A kérdezettek nagyobbik része (52%) egyáltalán nem készült fel a menekülésre, ezt az is mutatja, hogy a végzettségüket, szakképzettségüket igazoló okmányokat csak 40%-uk hozta át (főleg az illegális határátlépők). A gyermekes családok hoztak csak általában nagyobb pénzüsszeget (5000 lej felett), a többség – kevés lejt leszámítva – más pénzt nem vagy alig hozott magával. A menekülés fő okaként negyedük a rossz vagy kilátástalan romániai helyzetet, felük a magyarságukban vagy személyükben ért sérelmeket nevezték meg. A magasabb életszínvonalat, a jobb élet reményét csak hatoduk jelölte meg közvetlen okként.

A menekültek nagy része egyetértett a menekülttáborok felállításával (indoklásuk szerint kezdetben nélkülözhetetlen segítséget ad), de a letelepedési alap felhasználásával nem, mert ők elsősorban a lakáshelyzet megoldására használnák fel ezt a pénzt. Ez valószínűleg összefügg azzal, hogy a társadalmi, egyházi és egyéb szervezetek az ellátás, az anyagi segélyezés terén igényeik jó részét kérs nélkül is kielégítették.

A menekültek először családi életüket kívánták rendezni: egyesíteni családjukat, gyermeket szülni, illetve családot alapítani. Túlnyomó többségük – 87%-uk – véglegesen – itt kívánt letelepedni, s csak 3%-uk tervezte, hogy a romániai helyzet kedvező alakulása esetén visszamenne. A nyugatra továbbutazni vágyók (7%) szinte mind a fiatal, magányos férfiak közül, illetve azok közül kerültek ki, akik gyermekeiket otthon hagyták. (Az utóbbiak nyugaton jobb esélyt láttak a családdegysítésre.)

A családdegysítés kérdésében az 1988. augusztus 28-i aradi csúcstalálkozót követően egyébként történt némi előrelépés, néhány tucat gyermek kiutazási engedélyt kapott Magyarországra menekült szüleikhez.

A mindenáron való menekülés pszichózisa azonban, amely a romániai magyarság súlyos helyzetének következménye volt, nem jelentette a romániai magyarság helyzetének rendezését. A Kelet-Közép-Európa legújabbkori történetéből vett példák is azt bizonyítják, hogy sehol nem hozhat megoldást népcsoportok kényszerű vagy önkéntes eltávozása szülőföldjükről.

Epilógus

E könyv szerzői régóta tervezték a romániai magyar kisebbség történetét bemutató kötet megírását. A munka meggyorsításához jelentős ösztönzést adott a Ceaușescu-rendszer 1989. december 22-i megdöntése. Hittük és reméltük, hogy ezzel a nappal a romániai magyarság életében is lezárul egy fejezet, az a hét évtized, amelyet az egyre nyilvánvalóbb és súlyosabb jogfosztások jellemeztek, és amely már-már a mindennáron való menekülés vagy a kényszerű beolvadás keserű alternatívája elé állította a romániai magyarságot. 1989 decemberének végén egy pillanatra felcsillant annak a lehetősége, hogy egy türelmes és következetes román politika begyógyítja a múltbeli, kölcsönösen okozott sérelmeket, semlegesíteni tudja az azokból táplálkozó nacionalista ideológiákat, és lehetővé teszi azt, hogy a román és a magyar nemzet felismerje objektíve adott történelmi egymásrataltságát.

Reményt adott, hogy a Nemzeti Megmentés Frontja, amely a Ceaușescu-rendszer bukásával keletkezett hatalmi vákuumot igyekezett betölteni, első nyilatkozataiban hitet tett a kisebbségi jogok helyreállítása, biztosítása mellett. E deklarációval összhangban első intézkedései között számos – a kisebbségeket is sújtó – hírhedtté vált törvényt helyeztek hatályon kívül, többek között a terület- és településrendezésről szólót, valamint az ún. szállásrendeletet, és megszüntették a külföldiekkel való érintkezés tilalmát. A Nemzeti Megmentés Frontjának január 5-i nyilatkozata leszögezte, hogy „a pluralizmus és a demokrácia megvalósításának programja a nemzeti kisebbségek számára lehetővé teszi azt, hogy minden korlátozás nélkül valóra váltsák valamennyi törekvésüket, sajátos érdekeik szervezett képviseletét és érvényesítését illetően.” A Nemzeti Megmentés Frontjának ígéretei között szerepelt a Nemzetiségi Minisztérium felállítása is. Ezek a nyilatkozatok és intézkedések azt tükrözték: az új román vezetők felismerték, hogy Románia számára az Európához való felzárkózás alapfeltétele az emberi és polgári szabadságjogok, beleértve a kisebbségi jogok tiszteletben tartása. A decemberi fordulat megteremtette ennek a lehetőségeit, hiszen – sok évtizedes gyűlölködés után – a magyarok és románok közösen vettek részt a diktatúra megdöntésében. A romániai magyar kisebbség politikai aktivitását jelzi, hogy már december 25-én megalakult a Romániai Magyar Demokrata Szövetség, amely nemzeti és demokratikus alapon egyesíti a Romániában élő magyarságot.

Az RMDSZ az önrendelkezési jog proklamálásával lépett színre, ezt a jogot azonban Románia területi egységének tiszteletben tartásával kívánja gyakorolni. Január 13-án közzétett szándéknyilatkozatából az is kiderül, hogy tagjai elfogadhatatlannak tartanak minden olyan értelmezést, amely szerint a magyarság jogainak gyakorlása „sértő lehet a román állam függetlenségére és szuverenitására, a román nép alapvető politikai érdekeire nézve”. E szándéknyilatkozat – nyilvánvalóan a Magyar Népi Szövetség

példájára utalva – azt is leszögezi, hogy a Romániai Magyar Demokrata Szövetség nem akarja folytatni „a félmegoldások, a hátrányos egyezkedések politikáját”, hanem kész független szervezetére támaszkodva, „a politikai küzdelem eszközeivel is érvényt szerezni” meghirdetett jogainak. A nyilatkozat e része nyilvánvalóan arra utal, hogy az RMDSZ nem kívánja egyetlen politikai párt mellett sem elkötelezni magát. Az önállóság megőrzése teszi ugyanis lehetővé számára, hogy megteremtse saját intézményrendszerét, és ennek révén hiteles politikai szerepet töltsön be.

A magyar kisebbség jövőjével kapcsolatos kezdeti reményeket azonban hamar felváltotta a kiábrándulás. Január közepétől – a belpolitikai helyzet konszolidálódásával párhuzamosan – felerősödött a román nacionalizmus. A Ceausescu-rendszer „legitimítást” negyedszázadon keresztül a külső (elsősorban magyarországi) veszélyre való állandó hivatkozás, valamint a belső ellenségnek tartott magyarsággal szemben szított félelem biztosította. A rendszert védő nacionalizmus, amelyet a hivatalos propagandában összekapcsoltak Románia területi integritásának védelmével, mély gyökeret vert a román közvéleményben. Ez az oka annak, hogy a nacionalizmus mind a régi rendszer híveinek felforgató tevékenységében, mind egyes ún. történelmi pártok pl. a Nemzeti Parasztpárt programjában központi helyet foglal el. Az ellenzéki pártok közül a „keresztény és nemzeti” alapon álló Nemzeti Parasztpárt is „az egységes román nemzetállam” eszméjéből indul ki. Ezért nem támogatja nemzeti alapon szerveződő intézmények, csoportosulások megalakulását és ellenzi a kulturális autonómia megadását.

A Nemzeti Megmentés Frontjának politikusai nyilatkozataikban elismerik, hogy a román kormány külföldi megítélésének döntő eleme a kisebbségek irányában folytatott politika. Ugyanakkor a május 20-ára kiírt választások előtt nem akartak kemény kézzel fellépni a román nacionalizmussal szemben. E kettős szorításban a hatalmon levő kormány igyekezett elodáztatni a kisebbségi problémák megoldását. A megoldatlan kérdések viszont fokozták a bizonytalanságot és állandósították a nemzeti feszültségeket.

A Nemzeti Megmentés Frontjának politikai tévesztésével és az újonnan létrejött politikai pártok megerősödésével kialakult vákuum-helyzetben a romániai magyar kisebbség helyzete egyre inkább a politikai-hatalmi harc középpontjába került. Bizonyítja ezt a romániai magyarság jövője szempontjából kulcsfontosságú anyanyelvi oktatás kérdése is. Számos területen (elsősorban a magyar többségű Hargita és Kovászna megyében) visszaállították a magyar tannyelvű iskolákat. A vegyes lakosságú térségekben – mindenekelőtt a helyi lakosság ellenállása miatt – a magyar és román iskolák szétválasztásának ügyében alig történt előrehaladás, és nem sikerült megoldást találni a kolozsvári Bolyai egyetem kérdésében sem. A Nemzeti Megmentés Frontjának tétova, ellentmondásos lépéseire jellemző, hogy kezdetben támogatta az önálló magyar iskolák megnyitását, majd Ion Iliescu elnök január 25-i televízióbeszédében e követelések miatt szeparatizmussal vádolta a romániai magyar kisebbséget.

Hasonlóan ellentmondásosan alakult a NMF ígéreteinek sorsa más kérdésekben is. Mind a mai napig nem hozták létre a Nemzetiségi Minisztériumot (helyette meglehetősen tisztázatlan jog- és feladatkörrel az erdélyi ügyekért felelős kormánybiztos neveztek ki), és a román hatóságok számos esetben továbbra is akadályozzák a Magyarországról származó könyvek bevitelét.

A kormányzati hatalom meggyengülését jelzi az Vatra Românească (Román fészek) elnevezésű szélsőségesen nacionalista szervezet február 8-i megalakulása és tevékenysége is.

* * *

Az ellenzéket és a nemzetiségeket megfélemlítő választási hadjárat ellenére az 1990. május 20-i szavazáson a Romániai Magyar Demokrata Szövetség a Nemzeti Megmentési Front mögött a második helyet szerezte meg. Ez az eredmény egyrészt azt tükrözi, hogy helyesnek bizonyult az a döntés, amelynek értelmében a szövetség nem alakult párttá. Ily módon az RMDSZ-nek sikerült a romániai magyarság döntő többségét maga mögé állítania. Másrészt azonban a Front elsőprő győzelme és az a tény, hogy az RMDSZ lett a második legnagyobb erő Romániában kiélezheti a nemzetiségi feszültségeket és ez negatív következményekkel járhat mind a román demokrácia fejlődésére, mind a kisebbségek, és ezen belül a magyarság helyzetére.

A romániai nemzetiségi kérdés megoldása kizárólag gyökeres politikai, gazdasági és kulturális változások következménye lehet. Úgy tűnik azonban, hogy a tekintélyelvű, a román nemzet felsőbbrendűségét hirdető hatalom Romániában Ceaușescuval nem ért véget, és az ország még messze van egy európai alkotmányos demokrácia megvalósulásától. Ebben a helyzetben a magyar külpolitika azzal tudja leginkább támogatni az RMDSZ-nek a romániai magyarság kulturális autonómiájáért vívott harcát, ha lépéseket tesz annak érdekében, hogy a kisebbségek jövőjének alakulása ne csupán a mindenkori román kormányok politikájának függvénye legyen, hanem két- vagy többoldalú megállapodások is szabályozzák azt.

HELYNÉVMUTATÓ

Összeállításunk egy rövid, válogatott helynévmutató elsősorban az erdélyi magyarság szempontjából fontos és ismert neveket tartalmazza. A német névalakok közül csak az ismertebbeket vettük fel. A településneveknél felvettük az összes erdélyi várost, a magyarok által jelentős számban lakott falvakat, s azokat, amelyek néprajzi, történelmi vagy politikai jelentőséggel bírnak.

Magyar név:

Román név:

Német név:

1. Tájak, megyék:

Erdély	Ardeal, Transilvania	Siebenbürgen
Alsó-Fehér (A-F)	Alba de Jos	Unter-Weissenburg
Arad (ARA)	Arad (ARA)	Arad
Bákó	Bacău (BAC)	
Bánság	Banat	Banat
Barcaság	Țara Bîrsei	Burzenland
Beszterce-Naszód (B-N)	Bistrița-Năsăud (B-N)	Bistritz-Nassod
Bihar (BIH)	Bihor (BIH)	Bihar
Brassó (BRA)	Brașov (BRA)	Kronstadt
Csik (CSI)	Ciuc	Tschik
Fehér	Alba (ALB)	Weissenburg
Fogarás (FOG)	Făgăraș	Fogarasch
Hargita	Harghita (HAR)	Hargita
Háromszék (HÁR)	Trei-Scaune	Drei Stühle
Hunyad (HUN)	Hunedoara (HUN)	Eisenmarkt
Kalotaszeg	Zona Calatei	
Kis-Küküllő (K-K)	Țirnavă Mică	Klein-Kokelburg
Kolozs (KOL)	Cluj (CLU)	Klausenburg
Kovácsna	Covasna (COV)	Kovasna
Körös-vidék	Crișana	Kreischgebiet
Krassó-Szörény (K-R)	Caraș-Severin (C-S)	Karasch-Severin
Máramaros (MÁR)	Maramureș (MAR)	Marmarosch
Maros	Mureș (MUR)	Mieresch
Maros-Torda (M-T)	Mureș-Turda	Marosch-Torda

Nagy-Küküllő (N-K)	Țirna Mare	Gross-Kokelburg
Szatmár (SZA)	Satu Mare (SAT)	Sathmar
Szeben (SZE)	Sibiu (SIB)	Hermannstadt
Szilágy (SZI)	Sălaj (SfL)	Siladj
Szolnok-Doboka (S-D)	Solnoc-Dobîca	Solnoc-Doboka
Temes (TEM)	Timiș (TIM)	Temesch
Torda-Aranyos (T-A)	Turda-Arieș	Thorenburg
Torontál (TOR)	Torontal	Torontal
Udvarhely (UDV)	Odorhei	Oderhellen

2. Város- és településnevek:

Abrudbánya + (A-F)	Abrud (ALB)	Grossschlatten
Alsórákos (N-K)	Racoș (BRA)	Ratsch
Arad* (ARA)	Arad (ARA)	
Aranyosgyéres + (T-A)	Cîmpia Turzii (CLU)	Gieresch
Atyha (UDV)	Atia (HAR)	
Avasfelsőfalu + (SZA)	Negrești-Oaș (SAT)	
Avasújváros (SZA)	Orașu Nou (SAT)	
Bágyon (T-A)	Bădeni (CLU)	
Balánbánya + (CSI)	Bălan (HAR)	
Balázsfalva + (A-F)	Blaj (ALB)	Blasendorf
Bánffyhunяд + (KOL)	Huedin (CLU)	
Barcarozsnyó + (BRA)	Rîșnov (BRA)	Rosenau
Barót + (HÁR)	Baraolt (COV)	
Belényes + (BIH)	Beiuș (BIH)	
Bereck (HÁR)	Brețcu (COV)	
Beszterce* (B-N)	Bistrița (B-N)	Bistritz
Bethlen + (S-D)	Beclean (B-N)	
Bihar (BIH)	Biharia (BIH)	
Bihardiószeg (BIH)	Diosig (BIH)	
Bodzaferdőlő + (HÁR)	Întorsura Buzăului (COV)	Bodsau
Boksánbánya + (C-S)	Bocșa (CAR)	Bokschan
Bonchida (KOL)	Bonțida (CLU)	Bruck
Borosjenő + (ARA)	Îneu (ARA)	
Borossebes + (ARA)	Sebiș (ARA)	
Borsa + (MÁR)	Borșa (MAR)	
Borszék + (CSI)	Borsec (HAR)	Bad-Borseck
Börvely (SZA)	Berveni (SAT)	
Brád + (HUN)	Brad (HUN)	
Brassó* (BRA)	Brașov (BRA)	Kronstadt
Buziásfürdő + (TEM)	Buziaș (TIM)	Busiasch
Csikcsicsó (CSI)	Ciceu (HAR)	

Csíkdánfalva (CSI)	Dănești (HAR)	
Csíkmadaras (CSI)	Mădăraș (HAR)	
Csíksomlyó ¹ (CSI)	Șumuleu (HAR)	
Csíkszentdomokos (CSI)	Sîndominic (HAR)	
Csíkszentgyörgy (CSI)	Ciucșîngeorgiu (HAR)	
Csíkszentmihály (CSI)	Mihăileni (HAR)	
Csíkszentsimon (CSI)	Sînsimion (HAR)	
Csíkszenttamás (CSI)	Tomești (HAR)	
Csíkszereda* (CSI)	Miercurea-Ciuc (HAR)	Szeklerburg
Dés* (S-D)	Dej (CLU)	Deesch
Detta+ (TEM)	Deta (TIM)	Detta
Déva* (HUN)	Deva (HUN)	Diemrich
Dicsőszentmárton+ (K-K)	Tîrnăveni (MUR)	Sankt-Martin
Diószád (SZI)	Dioșod (SĂL)	
Ditró (CSI)	Ditrău (HAR)	
Élesd+ (BIH)	Aleșd (BIH)	
Erdőd (SZA)	Arduș (SAT)	
Erdőszentgyörgy (M-T)	Sîngeorgiu de Pădure (MUR)	
Érendréd (SZA)	Andrid (SAT)	
Érkörtlényes (SZA)	Curtuișeni (BIH)	
Érmihályfalva (BIH)	Valea lui Mihai (BIH)	
Érmindszent (SZI)	Ady Endre (SAT)	
Érsemjén (BIH)	Șimian (BIH)	
Erzsébetváros+ (K-K)	Dumbrăveni (SIB)	Elisabethstadt
Feketehalom+ (BRA)	Codlea (BRA)	Zeiden
Felsőbánya+ (SZA)	Baia Sprie (MAR)	Mittelstadt
Felsővisó+ (MÁR)	Vișeu de Sus (MAR)	
Felvinc (T-A)	Unirea (ALB)	Oberwinz
Fogaras* (FOG)	Făgăraș (BRA)	Fogarasch
Gelence (HÁR)	Ghelița (COV)	
Görgényhodák (M-T)	Hodac (MUR)	
Gyergyóalfalu (CSI)	Joseni (HAR)	
Gyergyóbékás (CSI)	Bicazu Ardelean (NEA)	
Gyergyócsomafalva (CSI)	Ciumani (HAR)	
Gyergyóremete (CSI)	Remetea (HAR)	
Gyergyószentmiklós+ (CSI)	Gheorgheni (HAR)	Niklasmarkt
Gyergyótölgyes (CSI)	Tulgheș (HAR)	
Gyergyóújfalu (CSI)	Suseni (HAR)	
Gyimesbükk (CSI)	Ghimeș-Făget (BAC)	
Gyimesfelsőlok (CSI)	Lunca de Sus (HAR)	
Gyimesközéplök (CSI)	Lunca de Jos (HAR)	
Gyulafehérvár* (A-F)	Alba Iulia (ALB)	Karlsburg, Weissenburg
Halmi (UGO)	Halmeu (SAT)	
Harasztos (T-A)	Călărași (CLU)	

Háromfalu ² (M-T)	Trei Sate (MUR)	
Hátszeg+ (HUN)	Hațeg (HUN)	Hötzing
Herkulesfürdő+ (C-S)	Băile Herculane (CAR)	Herkulesbad
Hobicaurikány+ (HUN)	Uricani (HUN)	
Homoródalmás (UDV)	Merești (HAR)	
Hétfalu, Szacseleváros ³ + (BRA)	Săcele (BRA)	Vierdörfer
Hosszúmező (MÁR)	Cîmpulung la Tisa (MAR)	
Illyefalva (HÁR)	Ilieni (COV)	Ilgendorf
Jobbágytelke (M-T)	Simbriaș (MUR)	
Kalotaszentkirály (KOL)	Sîncraiu (CLU)	
Kaplony (SZA)	Căpleni (SAT)	
Kapnikbánya+ (SZA)	Cavnic (MAR)	Kapnik
Karánsebes+ (C-S)	Caransebeș (CAR)	Karansebesch
Kárásztelek (SZI)	Carastelec (SĂL)	
Kászónújfalu (CSI)	Casinu Nou (HAR)	
Kémer (SZI)	CaMÁR (SĂL)	
Kercsed (T-A)	Stejeriș (CLU)	
Kézdiszentkereszt (HÁR)	Poian (COV)	
Kézdiszentlélek (HÁR)	Sînzieni (COV)	
Kézdivásárhely+ (HÁR)	Țirgu Secuiesc (COV)	Szekler-Neumarkt
Kibéd (M-T)	Chibed (MUR)	
Kisiratos (CSA)	Dorobanți (ARA)	
Kisjenő+ (ARA)	Chișineu-Criș (ARA)	
Kiskapus+ (N-K)	Copșa Mică (SIB)	Kleinkopisch
Kolozs (KOL)	Cojocna (CLU)	Salzgrub
Kolozsvár* (KOL)	Cluj-Napoca (CLU)	Klausenburg
Korond (UDV)	Corund (HAR)	
Kovászna+ (HÁR)	Covasna (COV)	
Kövend (T-A)	Plăiești (CLU)	
Kőhalom+ (N-K)	Rupea (BRA)	Reps
Kraszna (SZI)	Crasna (SĂL)	
Kudzsir+ (HUN)	Cugir (ALB)	Kudschir
Kürtös+ (ARA)	Curtici (ARA)	
Lemhény (HÁR)	Lemnîa (COV)	
Libánfalva (M-T)	Ibănești (MUR)	
Lippa+ (TEM)	Lipova (ARA)	
Lővéte (UDV)	Lueta (HAR)	
Lugos* (K-S)	Lugoj (TIM)	Lugosch
Lupény+ (HUN)	Lupeni (HUN)	
Madéfalva (CSI)	Siculeni (HAR)	
Magyarfenes (KOL)	Vlaha (CLU)	
Magyarkapus (KOL)	Căpușu Mare (CLU)	
Magyarlápós+ (S-D)	Țirgu Lăpuș (MAR)	Laposch
Magyarszovát (KOL)	Suatu (CLU)	

Magyarvista (KOL)	Viştea (CLU)	
Majláthfalva (TEM)	Mailat (ARA)	
Máramarossziget* (MÁR)	Sighetu Marmătiei (MAR)	Sighet
Margitta+ (BIH)	Marghita (BIH)	
Maroshévíz+ (M-T)	Toplița (HAR)	Toplitza
Marosludas+ (T-A)	Luduș (MUR)	Ludosch
Marossárpatak (M-T)	Glodeni (MUR)	
Marosszentgyörgy (M-T)	Sîngeorgiu de Mureș (MUR)	
Marosújvár+ (A-F)	Ocna Mureș (ALB)	Miereschhall
Marosvásárhely* (M-T)	Țirgu Mureș (MUR)	Neumarkt
Medgyes* (N-K)	Mediaș (SIB)	Mediasch
Menyő (SZI)	Mineu (SĂL)	
Méra (KOL)	Mera (CLU)	
Mezőbánd (M-T)	Band (MUR)	
Mezőpanit (M-T)	Pănet (MUR)	
Mezőtelegd (BIH)	Tileagd (BIH)	
Nagybánya* (SZA)	Baia Mare (MAR)	Frauenbach
Nagydisznód+ (SZE)	Cisnădie (SIB)	Heltau
Nagyenyed+ (A-F)	Aiud (ALB)	Strassburg a. M.
Nagykároly+ (SZA)	Carei (SAT)	Gross-Karol
Nagylak+ (CSA)	Nădlac (ARA)	
Nagyszalonta+ (BIH)	Salonta (BIH)	
Nagyszeben* (SZE)	Sibiu (SIB)	Hermannstadt
Nagyszentmiklós+ (TOR)	Sînnicolau Mare (TIM)	Gross-St.-Nikolaus
Nagyvárad* (BIH)	Oradea (BIH)	Grosswardein
Nándorhegy+ (C-S)	Oțelu Roșu (CAR)	Ferdinand
Naszód+ (B-N)	Năsăud (B-N)	Nassod
Nyárádmagyarós (M-T)	Măgherani (MUR)	
Nyárádremete (M-T)	Eremitu (MUR)	
Nyárádszereda (M-T)	Miercurea Nirajului (MUR)	Sereda
Oláhszentgyörgy+ (B-N)	Sîngeorz-Băi (B-N)	Bad St. Georgen
Oravicabánya+ (C-S)	Oravița (CAR)	Orawitz
Orsova+ (K-S)	Orșova (MEH)	Orschowa
Ozsdola (HÁR)	Ojdula (COV)	
Ördögösfüzes (S-D)	Fizeșu Gherlii (CLU)	
Pankota+ (ARA)	Pîncota (ARA)	
Parajd (UDV)	Praid (HAR)	
Petrilla+ (HUN)	Petrila (HUN)	
Petrozsény* (HUN)	Petroșani (HUN)	Petroscheni
Piskitelep+ (HUN)	Simeria (HUN)	Simeria
Predeál 4+ ()	Predeal (BRA)	
Pusztakalán+ (HUN)	Călan (HUN)	Kalan
Radnót (KIS)	Iernut (MUR)	
Resicabánya* (C-S)	Reșița (CAR)	Reschitz

Rézbánya + (BIH)	Nucet (BIH)	
Sárköz (SZA)	Livada (SAT)	
Sarmaság (SZI)	Șarmășag (SÁL)	
Segesvár* (N-K)	Sighișoara (MUR)	Schässburg
Sepsibüksád (HÁR)	Bixad (COV)	
Sepsikőröspatak (HÁR)	Valea Crișului (COV)	
Sepsiszentgyörgy* (HÁR)	Sfintu Gheorghe (COV)	St. Georgen
Stájerlakanina + (C-S)	Anina (CAR)	Steierdorf-Anina
Szalacs (BIH)	Sălacea (BIH)	
Szalárd (BIH)	Sălard (BIH)	
Szamosújvár + (S-D)	Gherla (CLU)	Neuschloss
Szaniszló (SZA)	Sanislău (SAT)	
Szárhegy (CSI)	Lăzarea (HAR)	
Szászrégen + (M-T)	Reghin (MUR)	Sächsisch-Regen
Szászsebes + (SZE)	Sebeș (ALB)	Mühlbach
Szászváros + (HUN)	Orăștie (HUN)	Broos
Szatmárnémeti* (SZA)	Satu Mare (SAT)	Sathmar
Szék (S-D)	Sic (CLU)	Seck
Székelyhid (BIH)	Săcueni (BIH)	
Székelykeresztúr + (UDV)	Cristuru Secuiesc (HAR)	Kreuz
Székelyszentkirály (UDV)	Sîncrai (HAR)	
Székelyudvarhely* (UDV)	Odorheiu Secuiesc (HAR)	Hofmarkt
Székelyvarság (UDV)	Vârșag (HAR)	
Szentágota + (N-K)	Agnita (SIB)	Agnethehn
Szentegyháza + (UDV)	Vlăhița (HAR)	
Szilágycsehi + (SZI)	Cehu Silvaniei (SÁL)	
Szilágynagyfalu (SZI)	Nușfalău (SÁL)	
Szilágsomlyó + (SZI)	Șimleu Silvaniei (SÁL)	
Szinérváralja + (SZA)	Seini (MAR)	
Szováta + (M-T)	Sovata (MUR)	
Tasnád + (SZI)	Tășnad (SAT)	Trestenburg
Temesvár* (TEM)	Timișoara (TIM)	Temeschburg
Topánfalva + (T-A)	Cîmpeni (ALB)	Topesdorf
Torda* (T-A)	Turda (CLU)	Thorenburg
Torja (HÁR)	Turia (COV)	
Torockó (T-A)	Rimetea (ALB)	Eisenburg
Torockószentgyörgy (T-A)	Colțești (ALB)	
Túrterebes (UGO)	Turulung (SAT)	
Tusnád (CSI)	Tușnad (HAR)	
Tusnádfürdő + (CSI)	Băile Tușnad (HAR)	Bad-Tuschnad
Türe (KOL)	Turea (CLU)	
Újmoldova + (C-S)	Moldova Nouă (CAR)	
Vajdahunyad* (HUN)	Hunedoara (HUN)	Eisenmarkt
Vajdakamarás (KOL)	Vaida-CăMÁRaș (CLU)	

Válaszút (KOL)	Râscruci (CLU)	
Vaskoh+ (BIH)	Vaşcău (BIH)	
Vaskohsziklás+ (BIH)	Dr. Petru Groza (BIH)	
Viktória+ (FOG)	Victoria (BRA)	Viktoriastadt
Világos (ARA)	Şiria (ARA)	
Vízakna+ (A-F)	Ocna Sibiului (SIB)	Salzburg
Zabola (HÁR)	Zábala (COV)	
Zágon (HÁR)	Zagon (COV)	
Zalatna+ (A-F)	Zlatna (ALB)	Kleinschlatten
Zernest+ (FOG)	Zărneşti (BRA)	Zernesc
Zetelaka (UDV)	Zetea (HAR)	
Zilah* (SZI)	Zalău (SĂL)	Zillenmarkt
Zsibó+ (SZI)	Jibou (SĂL)	
Zsilyvajdevulkán+ (HUN)	Vulcan (HUN)	Wolkendorf
Zsombolya+ (TOR)	Jimbolia (TIM)	Hatzfeld

1. Eredeti neve Várdotfalva volt, ma Csíkszereda része.
2. 1956-ban Csókfalva, Székelyszentistván és Atosfalva egyesüléséből keletkezett.
3. Négyfalunak is nevezik, mert Hosszúfalva, Türkös, Bácsfalva és Csernátfalva egyesülésével jött létre 1950-ben.
4. Predeal 1919 előtt is Romániához tartozott, 1952-ben csatolták Brassó megyéhez (akkor Sztálin tartományhoz).
5. Egyéb megyerövidítések: CSA – Csanád, UGO – Ugocsa, NEA – Neamţ, MEH – Mehedinţi.
6. A városokat + -el, a municipiumokat * -al jelöltük.

3. Folyó- és víznevek:

Aranyos	Arieş	Aranyosch
Berettyó	Barcău	
Duna	Dunărea	Donau
Gyilkos-tó	Lacu Roşu	
Körösök:		
Fehér-Körös	Crişu Alb	Weisse Kreisch
Fekete-Körös	Crişu Negru	Schwarze Kreisch
Sebes-Körös	Crişu Repede	Schnelle Kreisch
Küküllő	Trnava	Kokel
Kis-Küküllő	Trnava Mică	Kleiner Kokel
Nagy-Küküllő	Trnava Mare	Gross Kokel
Maros	Mureş	Mieresch
Olt	Olt	Alt
Szamos	Someş	Somesch
Hideg-Szamos	Someşu Rece	Kalter Somesch
Meleg-Szamos	Someşu Cald	Warmer Somesch
Kis-Szamos	Someşu Mic	Kleiner Somesch

Irodalmi tájékoztató

Az egész munkához

I.1. Bibliográfiák

- Bakó Elemér – Sólyom-Fekete Vilmos: Hungarians in Rumania and Transylvania. A bibliographical list of publications in Hungarian and West European languages compiled from the holdings of the Library of Congress. Washington, 1969. Gov. Printing Office. VII, 192 p.
- Bertha Zoltán – Görömbei András: A hetvenes évek romániai magyar irodalma. A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája, 1971-1980. I-II. Budapest, 1985. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Budapesti Szervezete. 156.p.,211.p.
- Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1919-1934. (Összeáll. György Lajos, Ferenczi Miklós, Valentiny Antal.) Kolozsvár, 1925-1935.
- Fischer-Galatí, Stephen A.: Rumania. A bibliographic guide. Washington, 1963. U.S. Government Printing Office. 75 p. (2. kiad.: New York, 1968.)
- György Lajos: A romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje. (1919-1923) Cluj-Kolozsvár, 1924. Minerva. 21 p.
- Monoki István: A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt. 1919-1940. Bp. 1941. Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára. XI, 266 p. /Magyarország időszaki sajtójának könyvészete 7./
- Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935-1939. (Összeáll. Valentiny Antal.) 1-4. Bp. 1936-1940. Országos Széchényi Könyvtár.
- Weczerka, H.: Literaturbericht über die Geschichte Rumaniens. (Bis 1945) = Historische Zeitschrift, Sonderheft 5. 1973. 324-420. p.

I.2. Statisztikák, térképek

- Jakabffy Elemér: Erdély statisztikája. A Romániához csatolt egész volt magyar terület lakosságának nemzetiségi, felekezeti és kulturális községenkénti statisztikája az 1910. és 1920. évi hivatalos adatok alapján. Lugos, 1923. Magyar Kisebbség. 143, VII. p.

- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. VI. Végeredmények összefoglalása. Bp. 1920, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények, U.s. 64.)
- Recensământul general al populației României. Structură populației României. Tabele selecționate din rezultatele recensământului general al populației din 1930. (1940.) VII, 841 p.
- Recensământul populației din 21 februarie 1956. Vol. II. Structură demografică populației. București, 1960. Direcția Centrală de Statistică. LII. 689 p.
- Recensământul populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977. Vol. I. Populație – structura demografică. București, 1980. Direcția Centrală de Statistică.
- Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság főbb statisztikai adatai az 1910 utáni népszámlálások tükrében. = Magyarságkutatás 1988. A Magyarságkutató Intézet évkönyve. Bp. 1988. 37-122.p.
- Les cartes ethnographiques roumaines. Analyse critique. (A románok etnográfiai térképei. Kritikai elemzés.) Bp. 1942. Institut Géographique Hongrois. 2, 42, 2 p. 15 térk.
- Romanian ethnographical maps and their value. (A román néprajzi térképek, és azok értéke.) Bp. 1942. Institute of Political Sciences. 46 p. 14 t.
- Mihailescu, Vintila: Karta etnica a României Transcarpatice. București, 1941. 23 p. 4 tp. M.O. Impr. Națională.
- Teleki, Paul (Pál): La carte ethnographique de la Hongrie basée sur densité de la population. Bp. 1919. Inst. Géographique Hongrois. (10) I., 1 tp.

1.3. Helységnévtárak, címtárak

- Ortsnahmen-Verzeichnis der abgetretenen Gebiete Rumäniens. Berlin, 1940. /Historisches Verzeichnis der Orte Siebenbürgens./
- Suciu, Coriolan: Dicționar istoric al localităților din Transilvania. (Erdély történeti helységnévtára.) Vol. 1-2. București, (1967-1968) Acad. 431, 444 p.
- Wagner, Ernst: Historisch-statistisches Ortsnahmenbuch für Siebenbürgen. Mit einer Einführung in die historische Statistik des Landes. Köln-Wien, 1977. Böhlau. 526 p. 2 térk. /Studia Transylvanica 4./
- Erdélyi monográfia. (Szerk. Várady Aladár, Berey Géza.) Satu Mare, 1934. Glória ny. 992 p.

1.4. Lexikonok

- Erdélyi lexikon. (Szerk.: Osvát Kálmán). Nagyvárad, 1928. Szabadsajtó. 308 p., ill.
- Romániai magyar irodalmi lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. (Főszerk.: Balogh Edgár) 1. köt. A-F. Bukarest, 1981. Kritérion. 650 p.

1.5. Törvények és rendeletek

- Erdélyi román földbirtoktörvények. Bp. 1921. Hornyánszky V. Könyvnyomdája. 71 p.

1.6. Kézikönyvek, általános monográfiák

- Blaga, Ion: Regionális gazdasági és politikai fejlesztés Romániában. București, 1980. Meridian. 266 p.
- Blanc, Andre: La Roumanie. La fait national dans une économie socialiste. Paris-Bruxelles-Montreal, 1973. Bordas. 143 p. ill. /Bordas études 139. Géographie./
- Captive Rumania. A decade of Soviet rule. (ed. Alexandre Gretzianu.) New York, 1956. Praeger. XVI, 424 p. (Bibliogr.: 409-415. p.)
- Castellan, Georges: A history of the Roumanians. Boulder-New York, 1989. East European Monographs Columbia University Press. 268 p. /East European Monographs 257./
- Csatári Dániel: Románia története a XIX-XX. században. (Egyetemi jegyzet) Bp. 1972. Tankönyvkiadó. 156 p.
- Fischer-Galați, Stephen: Twentieth century Roumania. New-York-London, 1970. Columbia University Press. IX, 248 p. 8.
- Ionesco, Ghita: Communism in Roumania 1944-1962. London-New York-Toronto, 1964. Oxford University Press. 378 p. /Marxist regimes series/ (Biliogr.: 358-367. p.)
- Graham, Lawrence S.: Roumania: A developing socialist state. Boulder, 1964. Westview Press.
- King, Robert R.: A history of the Roumanian Communist Party. Stanford, 1980. Hoover Institution Press. XVI, 190 p. /Histories of ruling communist parties//Hoover Press publication 233.)
- Roumania 40 years. (1944-1984) (Ed. Vlad Georgescu.) Publ. the Center for Strategic and International Studies, Georgetown University. Washington, 1985. Praeger. 92 p. /The Washington papers XIII, 115./
- Roumania in the 1980s (Ed. Daniel N. Nelson.) Boulder, (1981) Westview Press. XIII, 313 p. /Westview special studies on the Soviet Union and Eastern Europe/
- Ronnas, Per: Urbanization in Roumania. A geography of social and economic change since independence. Stockholm, (1984). EFI – Economic Research Institute at the Stockholm School of Economics. XVI, 398 p. 14 t. 18 illusztr..
- Roucek, Joseph: Contemporary Roumania and her problems. A study in modern nationalism. Stanford-London, 1932. Stanford University Press-Milford. XXV, 422 p. 34 t. 3 térk. /Stanford books in world politics/ (Újabb kiadása: New York, 1971.)
- Shafir, Michael: Roumania. Politics, economics and society. Political stagnation and stimulated change. London, 1985. Pinter. XVI, 232 p. 18 térk. /Marxist regimes series/ (Bibliogr.: 205-224 p.)

II. Országrészek, tájegységek

II.1. Erdély az együttélő népek területe

- Bányai László: *Közös sors – testvéri hagyományok.* (Történelmi vázlat) Bukarest, 1973. Politikai Kiadó. 365 p.
- Bodea, Corneliu – Candea, Virgil: *Transylvania in the history of the Roumanians.* Boulder-New York, 1982. East European Monographs Columbia University Press. VI, 181 p. 16 t. /East European monographs 117/
- Cheresteșiu, Victor: *Románok és magyarok. (Românii și maghiarii)* (ford. Pusztai József.) Pécs, 1948. 106 p. A Pécsi Tudományegyetem Intézetének kiadványai. Nemzetiségi kiskönyvtár IV.1.
- Csikay Pál: *A magyar-román együttélés mérlege.* London, 1972. Attila Kiadó. 20 p.
- Az én Erdélyem. Domokos Pál Péter elmondja életét Balogh Júliának. (Szerk. Balogh Júlia.) Bp, 1988. Vita Kiadó. 122 p. Életutak 1. Oral History Archivum.
- Erdély. (Szerk. Deér József.) Kiad. a Magyar Történelmi Társulat. Bp. 1940. Athenaeum. 283 (3) p. 136 t. 22 térk.
- Erdély és népei. (Szerk. Mályusz Elemér) Bp. 1941. Magyar/ Királyi/ Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete. 254 p. 4 térk.
- Erdély rövid története. (Főszerk. Köpeczi Béla) Budapest, 1989. Akadémiai. K. 579 p.
- Erdély története. 1-3. köt. (Főszerk. Köpeczi Béla.) Bp. 1986. Akadémiai K. 611, 612-1185, 1186-1945. p.
- Giurescu, Constantin C.: *Erdély a román nép történetében.* Bukarest, 1968. Meridiane. 122 p., 1 tp. – Románul: București, 1967. Ed. Stientifica. 159 p., 28 t. 1 tp. – Németül: Bukarest, 1968. Meridiane. 141 p. 1 tp.
- Horváth Jenő: *Erdély története.* Bp. (1939) Szent István Társulat 173 p.
- Horváth /Jenő/ Eugene: *Transylvania and the history of the Roumanians. A reply to Professor R.W. Seton-Watson.* Bp. 1935. Sárkány. 86 p. /Publications of the Hungarian Frontier Readjustment League 9./
- Illyés Elemér: *Erdély változása. Mítosz és valóság.* München, 1976. Auróra. 426 p. (Auróra könyvek német nyelven: *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel.* Wien, 1981. Braumüller. XIII., 322 p. (Ethos 23.) angol nyelven: *National Minorities in Roumania. Change is Transylvania.* New York, 1982. Columbia University Press. V., 355 p. East European Monographs 112.
- Makkai László: *Magyar-román közös múlt. (Trecutul comun roman-maghiar)* Budapest, 1948. Teleki Pál Tudományos Intézet. 278 p. 4 t. 2 térk. Hazánk és a nagyvilág 5. (Második kiad.: Bp, 1989. Héttorony)
- Marczali Henrik: *Erdély története.* Budapest, 1935. Káldor, Egyetemi ny. 288 p.
- Moga, Ioan: *Siebenbürgen in dem Wirtschaftsorganismus des rumänischen Bodens. Geschichtlicher Rückblick.* Bukarest, 1940. Impr. Nationala. 74 p.
- Erdes Miklós: *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története.* Budapest, 1935. Szerző. 553 l.

- Die siebenbürgische Frage. Studien aus der Vergangenheit und Gegenwart Siebenbürgens. (Red. Emerich Lukinich.) Bp. 1940. Osteuropa Institut. 398 p. /Études sur l'Europe Centre-Orientale 24./
- Száraz György: Erdély múltjáról, jelenidőben. Bp., 1988. Magvető. 379 p. Gyorsuló idő
- Szász Zoltán: A magyar-román közös múlt történetéből. = Külpolitika, 1989. (XVI. évf.) 2. p. 3-15. angolul: From the history of the Hungarian-Romanian common past. = Foreign Policy. Budapest, 1989. A special edition of the Hungarian quarterly Foreign Policy. p. 3-14. oroszul: Iz obščsevo isztoriceszskovo proslovo Vengrii i Rumünii. = Vnyesnyaja polityika, Budapest, 1989. p.3-16.
- Szenczei László: A magyar-román kérdés. Történeti és politikai tanulmány. Bp. 1946. Officina. 199 p.
- Tanulmányok Erdély történetéről. Szakmai konferencia Debrecenben 1987. október 9-10. (Szerk. Rácz István.) Debrecen, 1988. Csokonai Kiadó. 312 p.
- I.Tóth Zoltán: Magyarok és románok. Történelmi tanulmányok. Bp., 1966. Akadémiai. 496 p.
- Makkai László: Histoire de Transylvanie. Budapest, 1946. Institut Paul Teleki. (Atheneum ny.) 382 l., 11 t., 9 térkép. (Bibliothèque de la Revue d'Histoire Comparée 5.)

Román-magyar történeti vita.

- Ceașescu, Ilie: La Transylvanie – ancienne terre roumaine. Bucarest, 1983. Ed. Militaires. 138 p. 24 térk.
- Costăntinescu, Miron: Études d'histoire Transilvaine. Bucarest, 1970. Acad. 186 p. /Bibliotheca historica Romaniae 24./
- Erdély története. (Din Istoria Transilvaniei.) I-II. (Irták: Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu etc.) Bukarest, 1864, Román Akad. Kiadó. I: XV., 356 p., 1 t. 7 tp. II: XV. 555 p., 1 t.
- Georgescu, Vlad: Istoria Românilor de la origini pînă în zilele noastre. Oakland (Cal.), 1984. American-Romanian Academy of Arts and Sciences. 394 p.
- Jocul periculos al falsificării istoriei: Culegere de studii și articole. (Coord. Ștefan Pascu, Ștefan Ștefanescu.) București, 1986. Ed. Științifică și Enciclopedică. 382 p.
- Lancranjan, Ion: Cuvint despre Transilvania. București, 1982. Ed. Sport-Turism. 187 p.
- Pascu, Ștefan: Mit jelent Erdély? Az erdélyi civilizáció a román civilizáció keretében. Bukarest, 1984. Kriterion. 254 p. (Román és német nyelven: Bukarest, 1983.)
- Bartha Antal: A dákóromán kontinuitás problémái. = Magyar Tudomány, 1977. 2. 145-156. p.
- Gerő András: Hungarian Historiography and the History of Transylvania. = The New Hungarian Quarterly, Vol. XXIX. 110. 1988 Summer. p. 118-125.
- Köteles Pál: Töprengés egy torzkép előtt. Ion Lancranjan: Gondolatok Erdélyről könyvéről. = Tiszatáj, 1982. 9. p. 53-57.
- R. Süle Andrea: Vitatott kérdések és szemléleti különbségek a magyar és a román történetírásban = Alföld, 1988. 39. évf. november. 36-54. p.
- Száraz György: Egy furcsa könyvről. Bp. 1983. Magvető. 131 p. /Gyorsuló idő/.

Székely András Bertalan: Az „Erdély története” román
1987. 8-9.sz. p. 77-79.

Vékony Gábor: The Theory of Daco-Rumanian Con-
Ruminians and the settlement of Transylvania. = The
Vol. XXIX. 110. 1988 Summer. p. 118-125.

Vékony Gábor: Dákok, rómaiak, románok. Bp, 1989. Akadé-

Bánság

Jakabffy Elemér – Páll György: A bánsági magyarság húsz
1938. Bp. 1939. Studium. VIII, 240 p.

Székelyföld

Székelyföld írásban és képben. (Szerk. Dávid József.) Bp. 1941
p.l.

Schneller Károly: Kalotaszeg népesedési problémái. Kolozsvá
(Klny. a Hitelből)

II.1.2. Moldvai csángó területek

Domokos Pál Péter: A moldvai magyarság. (5. átdolg. kiad.) Bp.

Gunda Béla: A moldvai magyarok néprajzi kutatása. 66-112.p. =
magyar néprajzi kutatások. (Az 1982. november 19-20-án I
Múzeumban tartott országos konferencia anyaga.

Kós Károly: Csángó néprajzi vázlat. Bukarest, 1976. Kritérion
Károly: Tájak, falvak, hagyományok.

Lükő Gábor: A moldvai csángók. 1. A csángók kapcsolatai az e
Bp. 1936. 208 p. 3 térk. /Néprajzi füzetek 3./

Márton Gyula: A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszav
Kiadó. 112 p. /Nyelvtudományi értekezések, 66./

Mikecs László: A csángók. Bp. 1941. Bolyai Akadémia. 412 p. -
könyvek/

Moldvai csángó-magyar okmánytár (1467-1706).I-II. Documer
Moldavia. (Szerk., a bev. tanulmányt és a jegyz. írta: Benda
Magyarságkutató Intézet. 454, (455-) 849., 12 p. /A Magyar
I-II./

/Ósy/ Oberding József: Az óromániai magyarság. Pécs, 1940. 67
Királyi Erzsébet Tudományegyetem Kisebbségi Intézetének kiad
Siculus: A moldvai magyarok őstelepülése története és mai helyz.
1942. 184 p./A Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományc
Intézetének kiadványai 14./

Tatrosi János: The Hungarians of Moldavia. London-New York-Bu
Dowson-Steiger-Pfeifer. 16 p. /East European problems 8./

ók származása és neve. Cluj-Kolozsvár, 1934. EME,
Arvos füzetek 67./

Magyarság település-történet és társadalomrajzi
n. (Klny.: Hítel)
svár, 1942. Szócs ny. 185 p.
tegnap és ma. Átdolg., bőv. kiad. Szekszárd,
1974, 16 t., ill.

oülések

Nagyvárad 1940 szeptember 6. előtt. /Bp. 1941./
Csikszereda történetéhez. Összeáll.: ---. Csikszereda,
1974. I.P. 575 p., 16 t.
i joggal felruházott város bibliográfiája. Bp.
református egyháza. Aiud-Nagynyed, 1936.
Bp. 1926. Bethlen-Kollégium Egyesület.
(Szerk. Lendvay Ferenc, Gellér János.)
za. Tíz tanulmány. (Bev.): Kós Károly.
művelődés számára? Dicsőszentmárton,
szekszárdi székely magyar szórvány. Kolozsvár. 1940.
p., 2 t., 1 tp.

ERDÉLY 1918-1944 KÖZÖTT.

III. Politikatörténet

III.1.1. Források 1918-1940.

- Jászi Oszkár: Visszacmlékezés a román nemzeti komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. Cluj-Kolozsvár. 1921. Lapkiadó RT. 14, 2 p- (Klny.: Napkelet. 1921. dec.1.)
- A kisebbségek védelme tárgyában a szövetséges és társult főhatalmak, valamint Románia között 1919. dec. 19-én Párizsban kötött szerződés és az erdélyi magyar kisebbség sérelmei. Bp. 1922. Légrády. 40 p..
- A magyar-román békeszerződés magyarázata. Az új állampolgárság, a magyar és székely kisebbség védelme a békeszerződésben. Bp. 1921. Népies Irod. Társ. 23 p.
- 1918 la români. Desăvîrşirea unităţii naţional-statele a poporului român. Documente externe 1916-1918. I-II. (Coord. I. Ardeleanu, V. Arimia etc.) Bucureşti. 1983. Ed. Academiei.
- Szász Zsombor: A gyulafehérvári rezolúciók. (1918.december 1-1928. december 1.) = Magyar Szemle 1928. IV.köt. Szept.-dec. 356-365.p.

III.1.2. Feldolgozások 1918-1940.

- Albani, Tiron: Douazeci de ani dela Unire. Monografie comemorativă a Unirea. Oradea. 1938. Tip. Grafica. 384 p., 3 t.
- Asztalos Miklós: Erdély és a revízió. Bp. 1933. Erdélyi Férfiak Egyesülete. 42 p. /Az Erdélyi Férfiak Egyesülete, Jancsó Benedek Társaságának kiadványai 17./
- Clopotel, Ion: Revoluţia din 1918 şi unirea Ardealului cu România. Cluj. 1926. Soc. de Măine. 173 p.
- Deák, Francis: The Hungarian-Rumanian land dispute: A study of property rights in Transylvania under the Treaty of Trianon. New York, 1928. Columbia University Press. 272 p.
- Desăvîrşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie. Autori: László Bányai, I. Kovács etc. Red.: Miron Constantinescu, Stefan Pascu. Bucureşti, 1968. Ed. Acad. 515 p., 1 t., 1 tp.
- Pascu, Stefan: Marea Adunare naţională de la Alba Julia incununarea ideii, a tendinţelor şi a luptelor de unitate a poporului român. Cluj, 1968. Babes-Bolyai 510 p., 49 t.
- Raffay Ernő: Erdély 1918-1919-ben. Budapest, 1987. Magvető. 389 p.
- Spectator, Sherman David: Rumania at the Paris Peace Conference. A study of the Diplomacy of Ioan I.C. Brătianu. New York. 1962. Bookman Associates. 368 p.
- Tilea, Viorel Virgil: România diplomaticăi működése 1919 novembertől 1920 márciusig. Ford.: Botos János. Lugos. 1926. Magyar Kisebbség. 160 p.

Unirea Transilvaniei cu România. 1 decembrie 1918. Red.: Ion Popescu-Puturi, Augustin Deac. București, 1970. ed. Politica. 788 p., ill.

III. 2.1. Források 1940-1944.

(Bonhardt Attila): Magyar-román viszony 1940-1944. (Levéltári anyaggyűjtés a Hadtörténeti Intézet Levéltárából.) Bp. 640 p.

Groza, Petru: A börtön homályában. Malmaison, 1943-1944 telén. (Ford. Kabdebó Mária, bev.: E. Fehér Pál.) Bp. 1986. Gondolat. 194 p. /Közös dolgaink./

Groza Péter emlékére. /Interjúk, regényrészletek, visszaemlékezések./ (Vál., szerk. Sipos Attila, bev. Balogh Edgár.) Bp. 1984. Kossuth. 148 p.

Hory András: Még egy barátját sem. Az erdélyi kérdés. A turnu-severini magyar-román tárgyalások. München, 1967. Ledermüller ny. 86 p.

III. 2.2 Feldolgozások 1940-1944

Csatári Dániel: Forgószélben. Magyar-román viszony 1940-1945. Bp., 1968. Akadémiai K. 491 p.

Juhász Gyula: A második bécsi döntés. = Külpolitika, (XVI. évf.) 1987. 5.p. 149-165. és angol nyelven: The Second Vienna Award. = Danubian Historical Studies, I. 1987.1. p. 23-28.

Korom Mihály: A második bécsi döntéstől a fegyverszünetig. = Tanulmányok Erdély történetéről. Debrecen, 1988. Csokonai Kiadó. 167-180 p.

Luca László: A bécsi döntés és a nemzetiségi kérdés megoldása. Kolozsvár, 1946. RKP. 15 p.

Majsai Tamás: Egy epizód az észak-erdélyi zsidóság második világháború alatti történetéből. Slachta Margit fellépése a Csikszeredáról kiutasított zsidók érdekében. = Medvetánc, 1988.4.-1989.1. p.4-33.

Szenczei László: Az erdélyi magyarság harca (1940-1944). Bp. 1946. Egyetemi ny. 42.p.

Van Leisen, Herbert: Das siebenbürgische Problem. Genf, 1943. Kundig. 194 p. 2 térk. /Die grosse Fragen des Tages/ (Olasz és francia nyelven is)

IV. Nemzetiségi kérdés

IV.1. Általában, nemzetiségi megoszlás

Jakabffy Elemér: Adatmutató a nyelvi, faji és vallási kisebbségek jogi, politikai és gazdasági helyzetéről, különös tekintettel a magyar kisebbségekre. Lugos, 1934. 107 p.

- Kovács Alajos: A nemzetiségi statisztika problémája. = Magyar Statisztikai Szemle, 1929. VII.évf. 2.sz. 93-94.p.
- Kovács Árpád: Erdély nemzetiségi statisztikája. = Magyar Kisebbség, 1935. XIV.évf. 19-20. sz.
- Manuila, Sabin: Die bevölkerungspolitischen Folgen der Teilung Siebenbürgens. Bukarest, 1942. Zentralinstitut für Statistik. 58 p.
- Metamorphosis Transylvaniae. Országrészünk átalakulása 1918-1936. (Szerk. Győri Illés István.) Cluj (Kolozsvár), 1937. Új Transzilvánia. 203 p.
- Rónai (András) Andrew: Population conditions in Transylvania. Bp. Stephaneum ny. 25 p. 5 térk. Klny. a Journal de la Soc. Hongroise de Statistique-ből.)

IV. 2 Nemzetiségi politika

- Borbély Andor – Fall Endre: Román uralom Erdélyben. Bp. 1936. Magyar Revíziós Liga. XVI, 170 p.
- Cabot, John Moors: The racial conflict in Transylvania. A discussion of the conflicting claims of Rumania and Hungary to Transylvania, the Banat and the Eastern section of the Hungarian Plain. Boston, 1926. Beacon Press. VII, 206 p.
- Cornish, Louis Craig: Transylvania, the land beyond the forest. Philadelphia, 1947. Dorrance, VI. (7), 258 p.
- Dragomir, Sylviu: The ethnical minorities in Transylvania. Geneva, 1927. Sonor. 129. p.1 térk.
- Dragomir, Sylviu: Die siebenbürgische Frage. Bukarest. 1941. Luceafarul. 24 p. /Dacia-Bücher. Kleine Schriften/
- Erdélyi Magyar Évkönyv 1938. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve. (Szerk. Kacsó Sándor.) Brassó, 1937. 220 p.
- Fritz /László/ Ladislav: The situation of the Hungarian minority grows worse from year to year under the Tatarescu régime. Bp. 1937. Sárkány. 12, /4/ p. (Klny. a Danubian Review-ből.)
- Gyárfás Elemér: Erdélyi problémák. 1903-1923. Kolozsvár, 1923. Erdélyi Irodalmi Társaság. 268 p.
- Hegedűs Nándor: Nincs béke igazság nélkül. Nagyvárad, 1941. Grafika. 174 p.
- Lovas Geréb András: Asszimiláció Erdélyben. Bp. 1938. Bartha Miklós Társaság. 23 p. (Klny. a Magyar Életből).

IV. 3. Nemzetiségi jogok, kisebbségi jogi szervezetek, nemzetiségi törvények, rendeletek

- Balás Gábor: Erdély jókora jogtörténete. (1849-1947) Bp. 1982. Fűti ny. 198 p.
- Balogh Artur: A kisebbségek nemzetközi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján. Berlin, 1928. Vögenreiter, 329, 3 p.
- Baranyai Zoltán: A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve. Wlassics Gyula bevezetésével összeáll. — —. Berlin, 1925. Vögenreiter. 318. 2 p. (A Romániára vonatkozó kisebbségi szerződés: 87-103.p.)

- Bölöny József: A román alkotmányok és a kisebbségi kérdés. /Kecskemét/, 1940. 12 p. (Klny a Kisebbségi Körlevélből.)
- Fritz László: Az 1930. évi román népszámlálási törvény parlamenti tárgyalásának anyaga. I-II.r. = Magyar Kisebbség, 1930. IX.évf. 21.sz. 785-794., 22.sz. 824-830.p.
- Mikó Imre: A román kisebbségi statutum. Cluj-Kolozsvár, 1938. Gloria ny. 16 p. (Klny. a Hitelből.)
- Nagy Lajos: A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában. Kolozsvár, 1944. Erdélyi Tudományos Intézet. 300 p.
- Szenczei László: A magyar-román kérdés. Történeti és politikai tanulmány. Bp. 1946. Officina. 199 p.
- Tornya Gyula: A népkisebbségi törvény tervezete. (Átdolg. Deutsek Géza.) Cluj-Kolozsvár, 1928. Lyceum ny. 31 p.

V. Magyar nemzetiség

V.1. Források

- Balogh Edgár: Szolgálatban. Emlékirat 1935-1944. Bukarest, 1978. Kritérion. 382 p. 10 t. (Magyar-román közös kiadás.)
- Boros István: Botosáni Golgota. Riportregény az erdélyi magyarok moldovai munkatáboráról. Szatmárnémeti, 1940. Szabadsajtó. 104 p.
- Demeter János: Századunk sodrában. /Visszaemlékezések/ Bukarest, 1975. Kritérion. 355, 2 p. 2 t.
- Kiáltó szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere. (Megírták: Kós Károly, Zágoni István, Paál Árpád.) Kolozsvár, 1921. – Reprint: Bp. (1988.) Idegennyelvű Folyóirat K. Leányváll. 48, 4 p. Csatári Dániel utószavával.
- Lőrincz Imre: A bukovinai Istensegíttől a völgyeségi Majosig. Bp. 1986. Magvető. 625 p. /Tények és tanúk/
- Makkai Sándor: Magunk revíziója. Kolozsvár 1931. Erdélyi Szépmíves Céh. 98, VII p., 1 t. /Erdélyi Szépmíves Céh kiadványa 51. 5. sorozat 1./

V. 2. Általában

- Balogh Edgár: Hármaskis tükör. Felvidéki, erdélyi és magyarhoni tanulságok. /Cikkgyűjtemény/ Bp. 1945. Magyar Élet. 316 p.
- Balogh Edgár: Iratlan történelem. Kolozsvár, 1939. Grafic ny. 129 p. /Az Erdélyi Enciklopédia könyvei 1./
- Bányai László: Harminc év. Jegyzetek a romániai magyarság útjáról. Bukarest, 1949. Áll. Kiadó. 109 p.

- Bányai László: Közös sors – testvéri hagyományok. (Történelmi vázlat) Bukarest, 1973. Pol. Kiadó. 365 p.
- Kovács Alajos: Az erdélyi magyarság sorsa. = Magyar Statisztikai Szemle, 1955. XIII.évf. 4.sz. 247-264.p.
- Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság főbb statisztikai adatai az 1910 utáni népszámlálások tükrében. = Magyarágkutatás, 1988. p. 37-122.
- A magyar nemzetiség története és testvéri együttműködése a román nemzettel. Tanulmányok. (Szerk. Bányai László.) 1. köt. Bukarest, 1976. Pol. Kiadó. 409 p. /Tanulmányok a romániai együttlakó nemzetiségek történetéből és testvéri együttműködéséről a román nemzettel/
- The Plight of the Hungarian Minority in Rumania since 1918. A historical analysis. A Study of the Institute for Hungarian Studies. Budapest, 1989. Transylvanian World Federation. 83 p.

V. 3. Társadalmi szerkezet, demográfia

- Böződi György: Székely bánja. 3. kiad. Bp. 1943. Magyar Élet. 316 p.
- Böződi György: Székelyek. A nép élettörténete. Vázlat. Bp. 1943. Bolyai Akadémia. 92, 4 p. /Bolyai könyvek/
- Cogitator: A szatmárvidéki asszimiláció. Nemzet-politikai tanulmány. Lugos, 1928. 81, 3 p. (Klny. a Magyar Kisebbségből.)
- Demeter Béla: Az erdélyi falu és a szellemi áramlatok. Cluj-Kolozsvár, 1932. Erdélyi Fiatalok. 36 p. /Az Erdélyi Fiatalok falufüzetei 3./
- Erdély természetes népszaporodása 1920-1930 között. = Magyar Kisebbség, 1936. XV.évf. 3-4.sz.
- Kovács Alajos: Erdély népmozgalma vallásfelekezetek szerint az 1921-27. években. = Magyar Statisztikai Szemle, 1929. VII.évf. 11.sz. 1207-1214. p.
- Mikó Imre: Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés. Cluj-Kolozsvár, 1932. Erdélyi Fiatalok. 134 /2/ p. /Az Erdélyi Fiatalok falu-füzetei 4./
- Radnóti István: Az erdélyi magyar falu helyzete. – Die ungarische Dörfer unter rumanischen /!/ Herrschaft in Siebenbürgen. Bp. 1932. E.F.E. 25, 3 p. /Az Erdélyi Férfiak Egyesülete Jancsó Benedek Társaságának kiadványai 14./
- Rónai András: Erdély népességi viszonyai. = Magyar Statisztikai Szemle, 1939. XVII. évf. 4.sz. 350-360.p.
- Schneller Károly: Magyarok és románok erőviszonyai Erdélyben. Bp. 1940. Szerző. 17 p. (Klny. a Társadalomtudományból.)
- Schneller Károly: Szórványok és szigetek sorsa Kolozs vármegyében. Kolozsvár, 1943. 70, 2 p. /Az Erdélyi Múzeum Egyesület Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályának értekezései 3./
- Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok. (Szerk. Imreh István.) Bukarest, 1978. Kritérion. 285 p.
- Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom. Cluj, 1935. Minerva ny. 32 p. /Erdélyi tudományos füzetek 78./

Venczel József: Az önismeret útján. Tanulmányok az erdélyi társadalomkutatás köréből. (Bev. jegyz. Imreh István.) Bukarest, 1980. Kritérion. 188 p. 1 t.

V.4. Gazdaság, gazdaságpolitika

Baróthy József: Magyar föld román kézen. Bp. 1940. Cserépfalvi. 135 p. /Kék könyvek 8./

Communication of the Hungarian Government to the Council of the League of Nations concerning its negotiations with the Rumanian Government in the matter of the so-called agrarian affairs of Hungarian nationals. (A magyar kormány értesítése az Egyesült Nemzetek Tanácsához a román kormánnyal folytatott tárgyalásokkal kapcsolatban a magyar állampolgárok ugynevezett agrár-ügyében.) Bp. 1929. Hornyánszky. 69 p.

Erdély mezőgazdasága. (Szerk. Farkas Árpád.) Kolozsvár, 1944. EMGE. 415 p.

Markó Jenő: A Nemzetek Szövetsége és a magyar-román optáns per. Bp. 1928. Grill. 64, 4 p.

Matlekovits Ferenc: A magyar-román birtokper. Bp. 1929. Grill. 272 p. /A Pécsi M. kir. erzsébet-Tudományegyetem Nemzetközi Jogi Intézetének kiadványai 7./

Mitrany, David: The land and the peasant in Rumania. The war and agrarian reform. (1917-1921) London – Milford, 1930. Oxford University Press – Yale University Press. XXXIV, 627 p. (Újabb kiadása: 1968.)

Móricz Miklós: Az erdélyi föld sorsa. Az 1921. évi román földreform. 2. kiad. Bp. 1932. Erdélyi Férfiak Egyesülete. 216 p. 2 t. /Erdélyi Férfiak Egyesülete Jancsó Benedek Társaságának könyvei 2./

Móricz Miklós: Románia tökepolitikája Erdélyben 1919-1929 között. Bp. 1931. 27 p. 1 mell. /Az Erdélyi Férfiak Egyesülete Jancsó Benedek Társaságának kiadványai 13./

Olay Ferenc: A "Csikmegyei magánjavak" román uralom alatt. Bp. 1935. 36 p.

/Ősy József/ Oberding József György: Az erdélyi agrárreform. Kolozsvár, 1930. Minerva ny. 104 p. (Klly. a Gazdasági sérelmeink és kívánságaink c. kiadvány 3. kötetéből.)

/Ősy József/ Oberding József: Az erdélyi magyarság szövetkezeti mozgalma. Bp. 1938. (Kecskeméti Hírlapkiadó ny. Kecskemét.) 32 p.

/Ősy József/ Oberding József György: A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban. Cluj-Kolozsvár, 1932. Erdélyi Múzeum Egyesület. 22 p. /Erdélyi tudományos füzetek 49./

Sebess Dénes: Új Románia földbirtokpolitikája Erdélyben. (Kimutatása az összes úrbéri birtokoknak, melyeket 1848-1861-ig a volt földesurak szabad tulajdonként a volt jobbágyoknak kiosztottak Erdélyben.) Bp. 1921. Népies Irodalmi Társ. 165, 187 p.

Venczel József: Az erdélyi román földbirtokreform. Kolozsvár, 1942. Minerva. 160 p. (Klly. az Erdélyi Tudományos Intézet 1940-41. évi Évkönyvéből.)

V.4.1. Gazdasági szervezetek

- Demeter Béla – Venczel József: Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája a román impérium alatt. Bp. 1940. Pátria ny. 51 p. 1 t.
- Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája 1941-1942. Kolozsvár, 1942. Minerva ny. 160 p.
- Gyárfás Elemér: Románia hitelszervezetei s az erdélyi magyar pénzüzetek. Lugos, 1924. Husvéth – Hoffer ny. 126 p.

V. 5. Politika

- Asztalos Miklós: A magyar kisebbség és a történelem Erdélyben. Lugos, 1927. 26, 2 p. (Klny.: Magyar Kisebbség).
- Balogh Artur: Erdély nemzetiségi kérdései. Kolozsvár, 1943. Erdélyi Múzeum Egyesület. 12 p. /Erdélyi tudományos füzetek 153./
- (Ciutac, Ștefan): A székelység és románság viszállya a székely vidékeken. Kiad. az Astra Kultúregyesület. Sft.- Gheorghe 1933. Minerva. 15 l.
- Erdélyi sorskérdések. (Előszó: S. Nagy László.) Cluj, 1935. Erdélyi Szemle. 16 p. /Élő Erdély/
- Franyó Zoltán: A pokol tornácán. Cikkek és krónikák 1912-1968. (Bev. Méliusz József.) Bukarest, 1969. Irodalmi Kiadó. 534 p. 1 t. /Romániai magyar írók/
- Hegedüs Nándor: Erdélyi levelek. Nagyvárad, (1941.) Grafika. 163 p.
- Karácsonyi János: A székely helynevek és a politika. Lugoj 1927, Husvéth- Hoffer ny. 10 l.
- Mikó Imre: Huszonkét év. Az erdélyi magyarság története 1918. december 1-jétől 1940. augusztus 30-ig. Bp. 1941. Studium. 326. 2 p., 1 t. (Reprint: Bp. 1988. Csátori Dániel utószavával.)
- Opreanu, Sabin: Die Szekler Eine völkische Minderheit inmitten des Rumänientums. Sibiu-Hermannstadt, 1939. Krafft und Drotleff. 211 p., 7 térk, 3 tábla.
- Popa-Lisseanu, Gheorghe: A székelyek és a románok székelyesítése. Ford.: Kendy Sándor. Bukarest. 1936. (Tip. Vacarescu). 126, 2 p., 2 tp.
- Popa-Lisseanu, G(heorghe): Sicules et Roumains. Un procès de dénationalisation. Bucarest. 1939. Imp. Bucovina. 80 p., 2 tp.
- Rónai András: Hungarians in Rumania. Bp. (1940. Egyetemmi ny.) 25 (3). l.
- Sütő-Nagy László: Az erdélyi magyarság húsz esztendeje. (Bp. 1940.) Erdélyi Szemle. 31, 1 p.
- Szász Zsombor: Erdély Romániában. Népkisebbségi tanulmány. Bp. 1927. Grill. 366 (2) p.
- I. Tóth Zoltán: Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana. Kolozsvár, 1942. Minerva. 20. p. /Erdélyi Tudományos Füzetek, 132./

V.5.1. Politikai mozgalmak

- Csatári Dániel: A Vásárhelyi Találkozó. Bp. 1967. Akadémiai. 143 p. /Irodalomtörténeti füzetek 56./
- Turzai Mária: A Vásárhelyi Találkozó. A "történelem önmagát gondolta." (A Vásárhelyi Találkozó dokumentumaiból) Bukarest. 1977. Politikai Kiadó. 259.p.
- A Vásárhelyi Találkozó. (1937. október 2-4.) Cluj. 1937. Gloria ny. 29 p. (Kluny.: Hitel, 1937.)

V.5.2. Politika intézményrendszer

- Bányai (László) Ladislau: Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari din Romania. (MADOSZ). București, 1981. 36-79. p. = Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R. 1921-1944. Vol. 2.
- Erdély a magyar képviselőházban. Kolozsvár, 1942. Erdélyi Párt. 120 p.
- Hegedüs Nándor: A kisebbségek politikai jogegyenlőségének elbukása a választáson. I-III.r. = Magyar Kisebbség, 1934. XIII.évf. 3-4.sz. 73-88., 5.sz. 129-135., 6.sz. 165-172.p.
- Hegedüs Nándor: Magyar küzdelem a román parlamentben. Nagyvárad, 1940. Grafika. 96 p.
- Lipcsey Ildikó: A MADOSZ és az Ekésfront. = Történelmi Szemle 1982. (25) 3.sz. 458-482.p.
- A Magyar Párt törvényhozó tagjai. (Életrajzok). I-V. r. = Magyar Kisebbség, 1926.V. évf. 12.sz. 454-463., 13.sz. 488-494., 14.sz. 524-529., 15-16.sz. 595-596., 18.sz. 679.p.
- A Romániai Országos Magyar Párt szervezeti szabályzata, ügyviteli szabályzata és programja. Hivatalos kiad. Cluj-Kolozsvár, 1924. Minerva ny. 28 p.
- Tusa Gábor: Megalkotható-e a romániai magyar nemzeti szövetség? Politikai tanulmány. Kolozsvár, 1928, Minerva, 26,2 l.

V.6. Művelődés, kultúra, kultúrpolitika

- György Lajos: Az erdélyi magyarság szellemi élete. Bp. 1926. Pallas. 77, 3 p. /Irodalomtörténeti füzetek 12./
- Ligeti Ernő: Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban. Kolozsvár, 1941. Fraternitas. 214, 2 p.
- Tavaszy Sándor: Erdélyi szellemi életünk. Cluj-Kolozsvár, 1928. Erdélyi Múzeum Egyesület. 12 p. /Erdélyi tudományos füzetek 11./
- Wagner Ferenc: Románia művelődéspolitikája és a magyarság. Szeged, 1938. 11 p. (Kluny. a Cselekvés Iskolájából.)

V.6.1. Művelődési intézmények, szervezetek, egyesületek, mozgalmak

- Bíró Vencel: A mai közszellem erdélyi történelmünk ítélőszéke előtt. Cluj-Kolozsvár, 1928. Minerva ny. 26, 2 p. /Minerva könyvtár 10./

- Dienes László: Sejtelve egy földindulásnak. Kritikai írások (1921-1931) (Vál., sajtó alá rend. és jegyz. Sugár Erzsébet. Bev. Kovács János.) Bukarest, 1976. Kritérion. 390 p.
- Az Erdélyi Múzeum Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése 1859-1934. (Szerk. György Lajos.) Cluj-Kolozsvár, 1938. Erdélyi Múzeum Egyesület. 344, 2 p.
- Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutatója. 1874-1917, 1930-1937. (Összeáll. Valentiny Antal, Entz Géza.) Kolozsvár, 1942. Erdélyi Múzeum Egyesület. 186 p.
- György Lajos: Az Erdélyi Múzeum története 1874-1937. Kolozsvár, 1939. Minerva ny. 40 p. /Erdélyi tudományos füzetek 105./
- Pomogáts Béla: A transzilvanizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája. Bp. 1983. Akadémiai. 206 p. /Irodalomtörténeti füzetek 107./
- Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Egyesület története és feladatai. Kolozsvár, 1942. Erdélyi Múzeum Egyesület. 64 p.

V.6.2. Oktatás, iskolák, olvasás, anyanyelv

- Balázs András: Adatok az erdélyi kisebbségek iskola-védelmi küzdelmeihez 1919-1929. Cluj-Kolozsvár, 1929. Minerva. 266, IV, 2 p.
- Barabás Endre: Az erdélyi magyar és román kulturzónák. = Magyar Szemle, 1928. II.évf. jan.-ápr. 154-162. p.
- Barabás Endre: A magyar iskolaügy helyzete Romániában. 1918 – 1940-1941. Kecskemét, 1944. Szerző. 40 p. (Klny. a Kisebbségi Körlevél 1943. 6. sz.-ból.)
- Barabás Endre: A romániai magyar nyelvű oktatás első tíz éve. 1918-1928. Lugos, 1929. 124 p. (Klny. a Magyar Kisebbségből.)
- Bíró Vencel: A kolozsvári római katolikus gimnázium a román uralom éveiben. Kolozsvár, 1941. Minerva ny. 38 p. (Klny. a kolozsvári római katolikus gimnázium évkönyvéből.)
- Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román fogalmazásban. Cluj-Kolozsvár, 1930. Erdélyi Múzeum Egyesület. 18 p. /Erdélyi tudományos füzetek 24./
- György Lajos: Az erdélyi könyvtárügy és a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár. Bp. 1942. 44 p. (Klny. Az Erdély magyar egyeteme c. kiadványból.)
- Jancsó Elemér: Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében 1914-1934. Bp. 1935. Merkantil ny. 112 p. /Nagy László könyvtár 4./
- Kiss Árpád: Az állami magyar tannyelvű elemi iskolák és a magyar tagozatok. = Magyar Kisebbség, 1936.XV.évf.8. 205.p.
- Kovács Alajos: A nyelvismeret, mint a nemzetiségi statisztika ellenőrzője. 1-2.r. = Magyar Statisztikai Szemle, 1928.VI.évf. 1.sz. 1-32.p., 2.sz. 133-156.p.
- (Rónay András) R. Szebeni András: Az erdélyi magyarság népoktatásügyének statisztikai mérlege. = Magyar Statisztikai Szemle, 1934.XII.évf. 863.p.
- Vásárhelyi Gergely: A magyar nyelv küzdelmes sorsa Erdélyben. Bp. 1935. MTA. 38 p. /Nyelvművelő füzetek 3./

V.6.3.Sajtó, könyvkiadás,

Berey Géza: Magyar újságírás Erdélyben 1919-1939. Szeged, 1940. Ablaka ny. 96 p.

V.7. Néprajz, néphagyomány

Kós Károly: Tájak, falvak, hagyományok. Bukarest, 1976. Kritérion. 386 p., illusztr.

Kósa László – Filep Antal: A magyar nép táji- történeti tagolódása. Bp., 1975. Akadémiai Kiadó. 231 p. (Néprajzi tanulmányok.)

Ráduly János: Mikor a szolgának telik esztendeje. A kibédi gazdai szolgák életéből, 1987. Kritérion.. 291 p.

Vámszer Géza: Életforma és anyagi műveltség. Néprajzi gyűjtések, adatok (1930-1975). Bukarest, 1977. Kritérion. 292 p.

V.8. Egyház, vallás

Cornish, Louis C.: The religious minorities in Transylvania. London, 1926. Richards. 174 p.

A vallási kisebbségek Erdélyben. (The religious minorities in Transylvania.) /A vallási Kisebbségi jogok Amerikai Nagybizottságának jelentése./ (Ford. Szombati-Szabó István.) Lugos, 1925. Magyar Kisebbség. 103 p.

Darkó Zoltán: A román agrárreform és az erdélyi magyar egyházak. Debrecen, 1938. Városi ny. 8 p. (Klly. az Erdélyi Füzetekből.)

Dávid György – Nagy Zoltán: Magyarok a Kárpátokon túl. Cluj, 1935. Ifjú Erdély. 82 p. ill. /Élő könyvek 22./

László Dezső: Az erdélyi református egyház története. Torda, 1929. Ifjú Erdély. 87 p. /Élő könyvek 13./

Szilbereky Jenő: Adatok a volt erdélyi róm. kat. státusu iskolák mai helyzetének megítéléséhez. Szeged, 1938. Városi ny. 19 p. /A Szegedi Magyar Kir. Ferenc József Tudományegyetem Kisebbségi Intézetének kiadványai 1./

Tichner, Henrietta: Roumania and her religious minorities. London, 1925. Philpot. 100 p.

V.9 Irodalom, művészetek

Gyalui Farkas: Az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság ötven éve. 1888-1938. Kolozsvár, 1939. Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság. 35 p.

A Helikon és az Erdélyi Szépművészeti Céh levelesládája. (1924-1944) (Közread. Marosi Ildikó.) 1-2. köt. Bukarest, 1979. Kritérion. 438, 2, 490, 2 p.

Jancsó Elemér: Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig. Bp. 1935. Hungária ny. 16 p. (Klly. a Nyugatból.)

Jancsó Elemér: Az erdélyi irodalom útjai 1918-1931. Cluj-Kolozsvár, 1931. Minerva ny. 18,2 p. (Klly. az Új arcvonal c. antológiából.)

Jancsó Elemér: Az erdélyi magyar líra tizenöt éve. Kolozsvár, 1934. Grafika ny. 128 p.

- Kristóf György: Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője. Tanulmányok, cikkek. Cluj-Kolozsvár, 1924. Minerva 294 p.
- Kristóf György: Kritikai szempontok az erdélyi magyar irodalmi életben. Cluj-Kolozsvár, 1931. Minerva. 125 p.
- Pásztortűz Almanach. Szerk.: György Lajos. Kolozsvár, 1925- Minerva 270, 2 p.
- Szentimrei Jenő: Harc az állandó színházért Maros-vásárhelyen 1780-1945. Tanulmány. Marosvásárhely, 1957. Áll. Irod. és Művészeti Kiadó. 139 p. 8 t.
- Bíró József: Erdély műemlékeinek sorsa a belvederei döntés után. Kolozsvár, 1943. Minerva ny. 18 p. 2 t. (Klny. a Hitel 1943. januári sz.-ból.)
- Bíró József: Az erdélyi magyar műemlékpolitika feladatai. Cluj-Kolozsvár, 1940. Glória ny. 16 p. (Klny. a Hitel 1940. 1. sz.-ból.)

V.10. Tudományos élet.

- Jancsó Elemér: Magyar tudományos élet Erdélyben 1918-tól napjainkig. Bp. 1937. Láthatár. 17, 3 p.
- Szabó T. Attila: A transylvan magyar társadalomkutatás. Cluj, 1938. Gloria ny. 2, 22, 2 p. /Erdélyi tudományos füzetek 97./

V.11. Tiltakozások a Nemzetek Szövetségéhez

- Bellér Béla: Az európai nemzetiségi kongresszusok és Magyarország a kisebbségvédelem rendszerében (1925-1929). = Századok, 1981. 115.évf. 5.sz. 995-1040. p.
- Az erdélyi magyar kisebbség védelme a Nemzetek Szövetsége előtt. (Összeáll. Az E.F.E. Jancsó Benedek Társasága) Bp. 1931. Egyet. ny. 42 p. /A Jancsó Benedek Társaság kiadványai 12./
- Mikó Imre: Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt 1865-1920. Lugos. 1936. Magyar Kisebbség. 47 p.
- Mikó Imre: A romániai magyar kisebbség panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt. Cluj, 1936. Gloria ny. 29 p.

ERDÉLY A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN 1944-1989.

VI. Politika

VI.1. Források

- Balogh Edgár: Férfimunka. Emlékirat 1945-1955. (Visszaemlékezések) Budapest, 1986. Magvető. 417 p. /Tények és tanúk/
Balogh Edgár: Hídverők Erdélyben 1944-46. Bp., 1985. Kossuth. 146 p.
Demeter János: Századunk sodrában. (Visszaemlékezések) Bukarest, 1875. Kritérion. 355, 2 p. 2 t.
Groza Péter emlékére. (Interjúk, regényrészletek, visszaemlékezések.) (Vál., szerk. Sipos Attila, bev. Balogh Edgár) Budapest, 1984. Kossuth. 149 p.
Kurkó Gyárfás emlékére. Szemelvények beszédeiből, cikkeiből és róla szóló írásokból. (A dokumentumokat gyűjtötte Lipcsey Ildikó.) Bp, 1987. Kossuth. 239 p.
Orosz-román fegyverszüneti egyezmény. Groza Péter és Sztálin marsall táviratváltása. 289. Kolozsvár, 1945. Józsa Béla, Atheneum. 22, 2 p.
Románia békepolitikája és viszonya a szomszéd országokhoz. Bukarest, 1947. Román 290. Tájékoztatásügyi Minisztérium
Szabó Éva – Szűcs László: Az erdélyi kérdés 1945-1946-ban. Dokumentum. = Új 291. fórum, 1989. I.évf. 1.sz.41-45 p.

VI.2. Feldolgozások

- Balogh Sándor: Erdély és a második világháború utáni békerendezés. = Külpolitika, 1987.XIV.évf. 5.sz. 183-208. p. Angolul: Transylvania and the Postwar Peace Settlement. = Foreign Policy, 1987. 148-170 p.
Fülöp Mihály: A kisebbségi kódex. = Külpolitika, 1989. 2.sz. 102-145 p.
Fülöp Mihály: A Sebestyén-misszió. I-II. = Világ-történet, 1987. 3.sz. 141-176., 1988. 2.sz. 79-112.p.
Gerelyesné Dian Éva: Petru Groza politikai pályája 1945 utáni dokumentumok tükrében = Századok, 1985. 119.évf. 5-6. 1272-1345.p.
Hunya Gábor – Réti Tamás – R Süle Andrea – Tóth László: Románia 1944-1990 Gazdaság és politikatörténet. Budapest, 1990. Atlantisz (Medvetánc). 323 p. (East-European-Non-Fiction)
Kelemen Sándor: Az erdélyi helyzet. Budapest, 1946. M. Parasztszövetség. (Atheneum ny.) 38 p.
Kovács György: Békülő Erdély. Budapest, 1947. Valóság. 160 p.
Köteles Pál: Az erdélyi kérdés és a második világháborút követő illúziók. = 1989.I. évf. 2.sz. 33-39 p.
Nagy Miklós: Magyar-román kapcsolatok 1945-1948. Bp. 1987. 329 (3) p., 13 mell. Bölcsészdoktori disszertáció. ELTE Történeti Könyvtár.

VII. Nemzetiségi kérdés

VII.1. Általában

- Ardeleanu, Josif: A nemzetiségi kérdés alapelvei Romániában. Bukarest, 1951. RKP. 26 p.
- Berindei, Mihnea: Les minorités nationales en Roumanie I-II. Roumanie Crise et répression 1977-1982. = L'Alternative. Numéro spécial Supplément au no.20. (1983. január) 56-66. p.
- Ceaușescu, Nicolae: Die Lösung der nationalen Frage in Rumänien. Bukarest, 1979.
- Demeter János – Eisenburger, Eduard – Lipatti, Valentin: Zur nationalen Frage in Rumänien. Daten und Fakten, Bukarest, 1972. Meridiane. 91 p. (Angol és francia nyelven is)
- Fischer, M.E.: Nation and Nationality in Romania. = The USSR and Eastern Europe in the Era of Brezhnev and Kosygin. Detroit, 1977. George D. Simmonds.
- Ghermani, Dionisie: Nation und Nationalitätenfrage aus rumänischer Sicht. = Südosteuropa. 1985. 34. Jg. 9. 462-476. p.
- Ghermani, Dionisie: Rumäniens nationales Selbstverständnis. = Südosteuropa. 1983. (32.Jg.) 2. 77-89. p.
- Gilberg, Trond: Ethnic minorities in Romania under socialism. = East European Quarterly, 1974. (Vol.7.) 4. 435-458.p.
- Gilberg, Trond: Modernization, human rights and nationalism: the case of Romania. = The Politics of Ethnicity in Eastern Europe. (Ed. George Klein and Milan J. Reben.) New York, 1981. Columbia Univ.Press. 185-211. p.
- Haraszi Endre: The Ethnic History of Transylvania. Astor Park (Flor.), 1971. Danubian Press. 218 p.
- Hartl, Hans: Nationalitätenpolitik und Nationalismus in Rumänien. = Nationalitätenprobleme in der Sowjetunion und Osteuropa. Hrsg. Georg Brunner und Boris Meissner. Köln, 1982. Markus. 151-164 p.
- King, Robert R.: Minorities under Communism. Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States. Cambridge, 1973. Harvard Univ. Press. VIII., 326 p.
- Laux, Jeanne Kirk: La Roumanie et les multinationales = Revue d'Etudes Comparatives Est-Ouest, 1981. 12. 4. 61-89 p.
- Petyt, K.M.: Romania: a multilingual nation. = Linguistics, 1975. Vol. 158. 75-101 p.
- Schöpfli, George: Rumanian Nationalism. = Survey, 1974. 2-3. 77-105.p.

VII.2. Nemzetiségi politika

- Balogh Sándor: A Groza-kormány nemzetiségi politikájának történetéből (1945-1946). = Tanulmányok Erdély történetéről. (Szerk.: Rác István). Debrecen, 1988. Csokonai Kiadó. 181-194.p.

- Bihari László: Politikum és valóság a romániai magyar nemzetiség életében 1968-tól napjainkig. Kézirat. Bp., 1973. 86 p.
- Fischer-Galati, Stephen: The Origins of Modern Rumanian Nationalism. = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 1964. 12, 48-54.p.
- Fritsche, Michael: Sprachkonzeption und Sprachpolitik am Beispiel des rumänischen Sprachnationalismus. = Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie. 12. 1979. 90-108.p.
- Ghermani, Dionisie: Die historischhe Legitimierung der rumänischen Nationalitätenpolitik. = Südosteuropa. 1986. 35.Jg.6. 340-354.p.
- Lipcey Ildikó: A Román Kommunista Párt nemzetiségi politikája. A Magyar Népi Szövetség 1944–1953. Kandidátusi értekezés. Budapest, 1988. 329 p.
- Lipcey Ildikó: A román nemzetiségi politika négy évtizede. = Külpolitika, 1989. XVI.évf. 2.sz. 46-66.p. Angolul: Four Decades of Rumania,s Policy towards National Minorities. = Foreign Policy Budapest, 1989. A special edition of the Hungarian quarterly Foreign Policy. p.49-70. Oroszul: Csetüri gyeszityilétijja rumünszkoj nacionalnoj polityiki. = Vnyesnyaja polityika, Budapest, 1989. p. 51–72.
- Reiter, Wilhelm: Die Nationalitätenpolitik der Rumänischen Volksrepublik im Spiegel ihrer Statistik. = Osteuropa, 1961. (11. Jg.) 3. 189-197. p.
- R. Süle Andrea: A Román Kommunista Párt nemzetiségi politikája a párt dokumentumok tükrében. = Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Budapest, 1988. 39-55.p. /Medvetánc könyvek/.
- Tóth Zoltán: A nemzetiségi politika három éve a demokratikus Romániában. Bukarest, 1948. Nemzetiségi Minisztérium. 34 l.
- Transylvania. The Roots of Ethnic Conflicts. (ed. John F. Cadzow, Andrew Ludányi, Louis L. Éltető.) Kent, 1983. The Kent State University Press. 368 p.
- The truth about the national question in Romania... Bucharest, 1982. Agerpres. 76 p. (Német nyelven is.)
- Zathureczky, Gyula – Lázár György – Tóth Sándor: Die rumänische Nationalitätenpolitik. = Der Donauraum, 1980. 25. Jg. 4. 137-182.p.

VII.3. Jog

- A nemzetiségek egyenjogúságának útján. A nemzetiségi jog fejlődése a népi demokratikus Romániában (1944. szeptember 2. – 1948. április 13.) Joó Rudolf beszélgetése Demeter Jánossal. Budapest, 1983. Kossuth Könyvkiadó, 145 p.
- Népi demokratikus alkotmányunk fejlődése 1947-1957-ig. (Szerk.: Takács Lajos, Demeter János, Román Dezső.) Bukarest, 1957. Tudományos Kiadó.
- Schöpfung György: Az emberi jogok és a nemzetiségi kérdés Romániában. = Századvég, 4-5. 1987. 108-119.p.

VIII. Magyar nemzetiség

VIII.1. Források

- Beszélgetések Király Károllyal. = Hítel, 1989.6. 24-28.p., 7. 34-35.p.
Az erdélyi magyarságért. Dokumentumok, beszédek. (Szerk.: Für Lajos.) Bp., 1989.
Eötvös. 189 p. /Nemzeti Ökológiánk Kiskönyvtára./
Funnemark, Björn Cato: S.O.S. Transylvania: A report on suppression of the
Hungarian minority in Romania. Oslo, 1988. The Norwegian Helsinki Committee.
59 p.
Ghermani, Dionisie: Zur Lage der ungarischen Minderheit in Rumänien. Offizielle
Stellungnahme. = Südosteuropa, 1983. 32 Jg. 1. 30-36.p.

VIII.2. Általában.

- Antal G. László: A magyar nemzeti kisebbség helyzete Romániában. = Limes, 1989.1.
109-151.p.
Ara-Kovács Attila: A nyolcvanas évek Romániája és az erdélyi magyarság. Kézirat,
Budapest, 1987. 94, 18 p.
(Barabás) Békési B. Béla – (Diószegi) Dálya László – Enyedi Sándor – R. Süle
Andrea: A romániai magyar kisebbség. = Külpolitika, 1989. XVI.évf. 2., 16-45.p.
u.a. = Látóhatár, 1989. július. 128-169.p.
Németül: Die ungarische Minderheit in Rumanien. Aussenpolitik.
Deutschsprachiger Sonderdruck. Budapest, 1989. 37 p.
Franciául: La minorité hongroise en Roumanie. Politique Extérieure. Supplément
en langue Française. Budapest, 1989. 32 p.
Angolul: Hungarian Minority in Rumania. = Foreign Policy, Budapest, 1989. A
special edition of the Hungarian quarterly Foreign Policy. 15-48.p.
Oroszul: Vengerszkoje mensinsztvo v Rumünii. = Vnyesnyaja polityika, Budapest,
1989. 17-50.p.
Barabás Béla – Enyedi Sándor – R. Süle Andrea – Tóth Pál Péter: A magyar
kisebbség Romániában. = Nyelvünk és Kultúránk., 1988. 72. szeptember. 20-35.p.
Bíró-Fazekas Gáspár: A romániai magyarság és a román igazságszolgáltatás 1965-
1987. Kézirat. (h.n.) 1987. 167 p.
Bodor Pál: Háttérvázlat Romániáról. München, 1986. Nemzetőr, Druck. Danubia.
Les Hongrois de Transylvanie. = Espirit, 1978. március. 64-84.p.
Illyés Elemér: Harminc év a romániai magyarok történetéből 1956-1986. = Harminc év
1956-1986. Bern, 1986. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. 426-457.p.
Kovrig, Bennett: The Magyars in Rumania: problems of a "Coinhabiting"
Nationality. = Südosteuropa, 1986. 35. Jg. 9., 475-490.p.
Lipcey Ildikó: 35 éve alakult az erdélyi Magyar Autonóm Tartomány (1952-1968.) =
Kritika, 1987.9. 6-9.p.

- Lipcey Ildikó: Hungarians in Rumania: 1947-1987. = The New Hungarian Quarterly, 1988. Summer. Vol. XXIX. 110. 125-140.p.
- Ludanyi, Andrew: Hungarians in Rumania and Yugoslavia: A Comparative Study of Communist Nationality Policies. A dissertation, published by University Microfilms, Michigan, 1971. Louisiana State Univ. XIV., 496. p. illusz.
- Molnár Gusztáv: Limes. = Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Budapest, 1988. 39-55.p. /Medvetánc könyvek./
- Nánay, Júlia: Transylvania: The Hungarian Minority in Rumania. Astor, 1976. Danubian Press. 85 p.
- A romániai magyar nemzetiség. (Szerk.: Koppándi Sándor.) Bukarest, 1981. Kritérium. 521 p.
- Sükösd Jánosné: Románia nyugati határvidékének magyarlakta területei. Kézirat. Bp, 1980. 24 p.
- Süle Andrea: Das Ungartum in Rumänien in äusserster Gefahr. = Südtirol (Zeitschrift für Volkstumfragen Europas), 1989. 29. Jg. 5..7-9.p.
- Die ungarische Nationalität in Rumänien. București, 1976. Meridiane. 53 p.
- Angolul: The Hungarian Nationality in Rumania. Bucharest, 1976. Institute for Political Science and the Study of Nationality Question.
- Völgyes, Iván: The Treatment of Minority Nationalities in Rumania: The Case of Ceausescu Hungarians = Nationalities Papers, 1977. Vol.5. 1., 79-90.p.

VIII.3. Társadalmi helyzet, demográfia

- A. Gergely András: Nemzetiség és urbanizáció Romániában. (A magyar kisebbség és a városfejlesztés, a KORUNK harminc évfolyama tükrében). Bp, 1988. Héttorony Kiadó. 94 p.
- Jordáky Lajos: Az erdélyi társadalom szerkezete. Kolozsvár, 1946. Bolyai Tudományegyetem kiadása. 15 p. /Jog- és Közgazdaságtud. értekezések, I./
- Lázár György: Bestandaufnahme und Kritik – Der Donauraum, 1980. 4.sz. 142-176.p.
- Nyárády R. Károly: Az 1977. évi romániai népszámlálás eredményeinek kiértékelése, különös tekintettel az anyanyelvi viszonyokra. Kézirat. H.n.é.n. 84 p., 6 t.
- Ronnas, Per: Ethnic Structure and Mobility in Crișana, Banat, Maramureș and Transylvania, = Bidrag till öststatsforskningen, 1982. 10. 3., 72-133.p.
- Salmarescu, G.D.: The Changing Demographic Structure of the Population of Transylvania. = East European Quarterly, 1975. Vol. 8. 4. 425-449. p.
- Semlyén István: Országos és nemzetiségi népességgyarapodás. = Korunk Évkönyve, Kolozsvár, 1980. 41-56.p.
- R. Süle Andrea: A romániai magyar nemzetiség demográfiai helyzete és gazdasági-társadalmi viszonyai. Kézirat, Budapest, 1988. 53 p.
- R. Süle Andrea: Tények és következtetések a II. világháború utáni román népszámlálások adatai alapján. = Magyarságkutatás, 1988. 123-144. p.
- Változó valóság. Szociográfiai tanulmányok. (Szerk.: Imreh István.) Bukarest, 1979. Kritérium. 285 l.

Veress Gyula: A M.A.T. (Magyar Autonóm Tartomány) népmozgalmának egyes kérdéseiről. = *Korunk*, 1957. 11.sz. 1476-1483.p.

VIII.4. Gazdaságpolitika

Balázs Áron: A romániai falurendezésről. = *Külpolitika* 1989. XVI.évf.2., 75-88.p.

Angolul: The Rumanian "resettlement plan" = *Foreign Policy*, Budapest, 1989. A special edition of the Hungarian quarterly *Foreign Policy*. 79-92.p.

Oroszul: O programme szisztematizacii naszeleennuh punktov. = *Vnyesnyaja polityka*, Budapest, 1989. 81-96.p.

Braun, Aurel: Structural Change and its Consequences for the Nationalities in Romania. = *Südosteuropa*. 1986. 35. Jg. 7/8. 422-436.p.

Gabanyi, Anneli Ute: Ceausescu "Systematisierung" Territorialplanung in Rumänien. = *Südosteuropa*, 1989. 38.Jg. 5. 235-258.p.

Hunya Gábor: Falurendezési terv a határozatok, nyilatkozatok és sajtóközlemények tükrében. = *Külpolitika*, 1989. 2.sz. 67-74.p. = *Tér és Társadalom*, 1989. 2. 35-48. p.

Hunya Gábor: Románia iparosításának regionális kérdései. MTA Világgazdasági Kutatóintézet Tudományos Tájékoztató Szolgálatának Közleményei. 1982. február. 129 p.

László Balázs: "Szisztematizálási" terv Maros és Hargita megyékben. = *Külpolitika*, 1989, 2.sz. 89-93.p.

Süle Andrea: Terület- és településrendezési tervek Romániában. = *Regio*, Kisebbségtudományi szemle. 1990. I.évf.1., 31-43.p.

VIII.5. Politikai szervezet

Lipcsey Ildikó: A romániai Magyar Népi Szövetség 1944-1948. = *Történelmi Szemle*, 1985.1. 96-117.p.

Mit mondott Groza Péter, Luka László, Kurkó Gyárfás a Romániai Magyar Népi Szövetség első kongresszusán? Kolozsvár, 1945. Kp. Int. Biz. 25 p.

Tóttóssy Istvánné: A Romániai Magyar Népi Szövetség története (1944-1953.) I-II. Kézirat. Bp, 1984. Bölcsészdoktori disszertáció. 721 p.

VIII.6. Művelődés, kultúra.

VIII.6.1. Művelődési intézmények

Ara-Kovács Attila: A magyar intézményi rendszer széthullása Romániában (1975-1987). Kézirat. Budapest, 1988. 61 p.

Enyedi Sándor: Magyar művelődési intézmények sorsa Romániában 1944-1989 között. Kézirat. Bp, 1990. 132 p.

VIII.6.2. Oktatás, anyanyelv, nyelvhasználat

- Ara-Kovács Attila – Barabás Béla – Enyedi Sándor: A bukaresti magyar iskola. Kézirat. Bp, 1987. 11 p.
- (Beke György) Soproni Géza: Odorheiu Secuiesc? – Magyar helységnevek sorsa Erdélyben. = Kortárs, 1988. XXXII.évf. 79-98.p.
- Demeter János: Megújuló iskola. Korunk, 1970. 11.sz. 1623-1628.p.
- Demeter János: Nemzetiségi nyelv a közigazgatásban. Kolozsvár, 1946. Minerva. 32 p. /Jog- és közgazdaság-tudományi értekezések, 5./
- Enyedi Sándor: A romániai magyar oktatás helyzete 1945-ben. = Magyarságkutatás, A Magyarságkutató Intézet évkönyve. Budapest, 1989. p. 138 – 164.
- Jordáky Lajos naplója (1956. március 11 – 1957. március 8.) = Medvetánc, 1988. 2-3.sz. 281-316.p.
- A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem (1945-1955). (Szerk.: Kohn Hillel.) Bukarest, 1956. Állami Tanügyi és Pedagógiai Kiadó. 642 p. 16 t. 3 térk.
- A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben. (A Bolyai Egyetem szervezésének válogatott dokumentumai). Előszó: Csögör Lajos. Bevezető tanulmány és utószó: Joó Rudolf. Gyűjtötte és szerk.: Barabás Béla és Joó Rudolf. Bp. 1990. Magyarság-kutató Intézet. 174 p., 1 t. /A Magyarságkutatás könyvtára, III./
- Nemzetiségi oktatás a Román Szocialista Köztársaságban. (Szerk. Gergely László, Ford. Bántó István.) Bukarest, 1982. Didactica și Pedagogica. 216 p.

VIII.6.3. Sajtó, könyvkiadás

- Csorba Csaba: Magyar nyelvű újságok és folyóiratok a szomszédos szocialista országokban. = Valóság. 1971. 11.sz. 77-84.p.
- Jordáky Lajos: A romániai magyar nyelvű sajtó 1971-ben. = Korunk, 1971. 3., 351-358.p.
- A Kriterion műhelyében. Beszélgetések Domokos Gézával a Kriterion könyvkiadóról. (Gyűjtötte és gondozta: Dálnoki Szabó Dénes /Beke György/) Bp, 1988. Kossuth. 220.p.

VIII.7. Egyházak

- Butosi, John: The Reformed Church in Romania – In a Historical Perspective. = Reformed Review. 1987. Winter. 116-152.p.
- Domokos Pál Páter: Rendületlenül...: Márton Áron, Erdély püspöke. Bp, 1989. Eötvös 306 p., 32 t.
- Nationale Minderheiten und römisch-katholische Kirche in Rumänien. = Concilium, Internationale Zeitschrift für Theologie, 1982. április. 238-244.p.l
- Siculus Verus: A nemzetek és vallások története Romániában. Youngstown, 1980. Katolikus Magyarok Vasárnapja. 293 p.

Szalay Jeromos: Vértanú püspök vértanú népe. Márton Áron erdélyi püspök, hitvalló és szabadsághős. 1896-1952. Paris, 1952. Mission Catholique Hongroise. 325 p. 5 t. 1 ték.

Virt László: Márton Áron a lelkiismeret apostola. Bp, é.n. Ecclesia. 262 p.

VIII.8. Irodalom

Dávid Gyula – Marosi Péter – Szász János: A romániai magyar irodalom története.

Tankönyv a 12. osztály számára. Bukarest, 1977. Ed. Didactica și Pedagogica. 331 p.

Gáll Ernő: A sajátosság méltósága. Esszégyűjtemény. Budapest, 1983. Magvető. 526 p.

Gáll Ernő: Nemzetiség, erkölcs, értelmiség. Budapest, 1978. Szépirodalmi. 472 p.

Kántor Lajos – Láng Gusztáv: Romániai magyar irodalom 1944-1970. 2. jav. kiad.

Bukarest, 1973. Kritérion. 498 p. 24 t.

Pomogáts Béla: Jelenidő az erdélyi magyar irodalomban. Budapest, 1987. Magvető

Kiadó. 266 p. /Gyorsuló idő./

Sőni Pál: A romániai magyar irodalom története. Bukarest, 1969. Ed. Didactica și

Pedagogica. 301 p.

Sütő András: Irodalom és közügyiség. Páll Árpád interjúja. = Látó. 1990. 1.sz. 4-21.p.

VIII.9. Tudományok

Csorba Csaba: A romániai magyar társadalomtudományi kutatások. MTA II. Osztály Közleményei, 1973. 22. 241-267.p.

Erdélyi Árpád – Tegzes András : A romániai magyar értelmiség jelenéről – jövőjéért. = Beszélő, 1984. 10., 14-34.p.

Für Lajos: Kisebbségi tudományművelés Erdélyben. = Alföld, 1983. 34.évf.3., 37-57.p.

Gáll Ernő: Kelet-európai írástudók és a nemzeti-nemzetiségi törekvések. Budapest, 1987. Kossuth. 386 p.

VIII.10. Tiltakozások az emberi jogok védelméért.

Documents on the human rights violations against the Hungarian minority in Rumania before the United Nations Human Rights Commission, the World Council of Churches and the United States Congress and Government, Washington D.C. 1976 AHF. 61 p.

Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről. (Szerk.: Joó Rudolf). = Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Budapest, 1988. 58-138.p. /Medvetánc könyvek/

Angol nyelven: Report on the Situation of the Hungarian Democratic Forum. (Ed.: Rudolf Joó) Budapest, 1988. 206 p.

Memorandum and Testimony of the Transylvanian World Federation and American Hungarian Federation to the Conference on Security and Cooperation in Europe. Vienna, 1986. 124 p.

Romania: Enemy of its Own People. A report prepared for the CSCE Human Rights Conference in Paris. June 1989. Vienna, 1989. The International Helsinki Federation for Human Rights. 66 p.

Rumania's Violations of Helsinki Final Act Provisions Protecting the Rights of National, Religious and Linguistic minorities. Prep. by Hungarian Human Rights Foundation and Committee for Human Rights in Rumania for the Conference on Security and Cooperation in Europe, Madrid 1980-1981. New York, 1980. VIII, 114 p.

Tóth Sándor: Jelentés Erdélyből II. (1987.) Malakoff Cedex, 1990. Dialogues Européens. 191 p. /Magyar Füzetek könyvei 13./

Witnesses to Cultural Genocide. First-hand reports on Rumania's minority policies today. (Introd. George Schöpflin.) New York, 1979. American Transylvanian Federation and the Committee for Human Rights in Rumania. 209 p.

VIII.11. Kapcsolat az anyanemzettel

Ghermani, Dionisie: Rumäniens Ungarn-Syndrom.= Südosteuropa, 1986. 35 Jg. 10., 589-599.p.

The Hungarians: A divided nation. (Ed. Stephen Borsody.) New Haven, 1988. Yale Center for International and Area Studies. 405 p. /Yale Russian and East European Publications 7./

Barabás Béla: A nemzetiségi lakosság szerepe a két szomszédos szocialista ország kapcsolataiban, különös tekintettel a magyar-román kapcsolatokra az elmúlt évtizedben. Kézirat. Bp, 1986. 20. p.

András Károly: A magyar-román vita. Nemzetiségi kérdés a Budapest – Bukarest – Bécs háromszögben.= Új látóhatár, 1987. 2., 177-191.p.

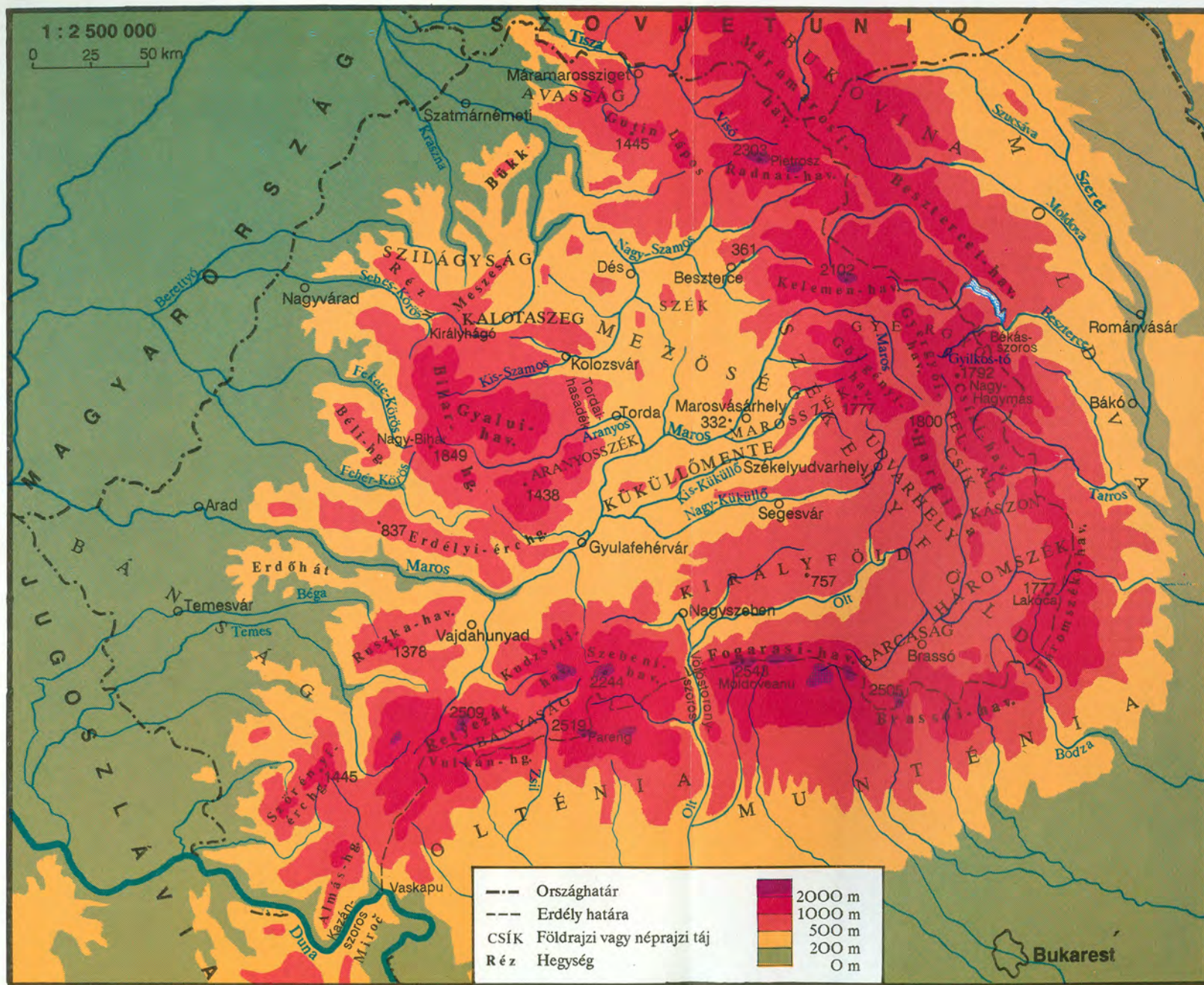
Kende Péter: Romániai menekültek Magyarországon.= Külpolitika, 1989.XVI.évf. 2., 94-101.p.

Angolul: Rumanian Refugees in Hungary.= Foreign Policy, Budapest, 1989.A special edition of the Hungarian quarterly Foreign Policy. 98-105.p.

Oroszul: Rumünszkije bezsencü v Vengrii.= Vnyesnyaja polityika, Budapest, 1989. 101- 108. p.

Regényi Emil – Törzsök Erika: Romániai menekültek Magyarországon, 1988. = Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Budapest, 1988. 175-186.p. /Medvetánc könyvek./

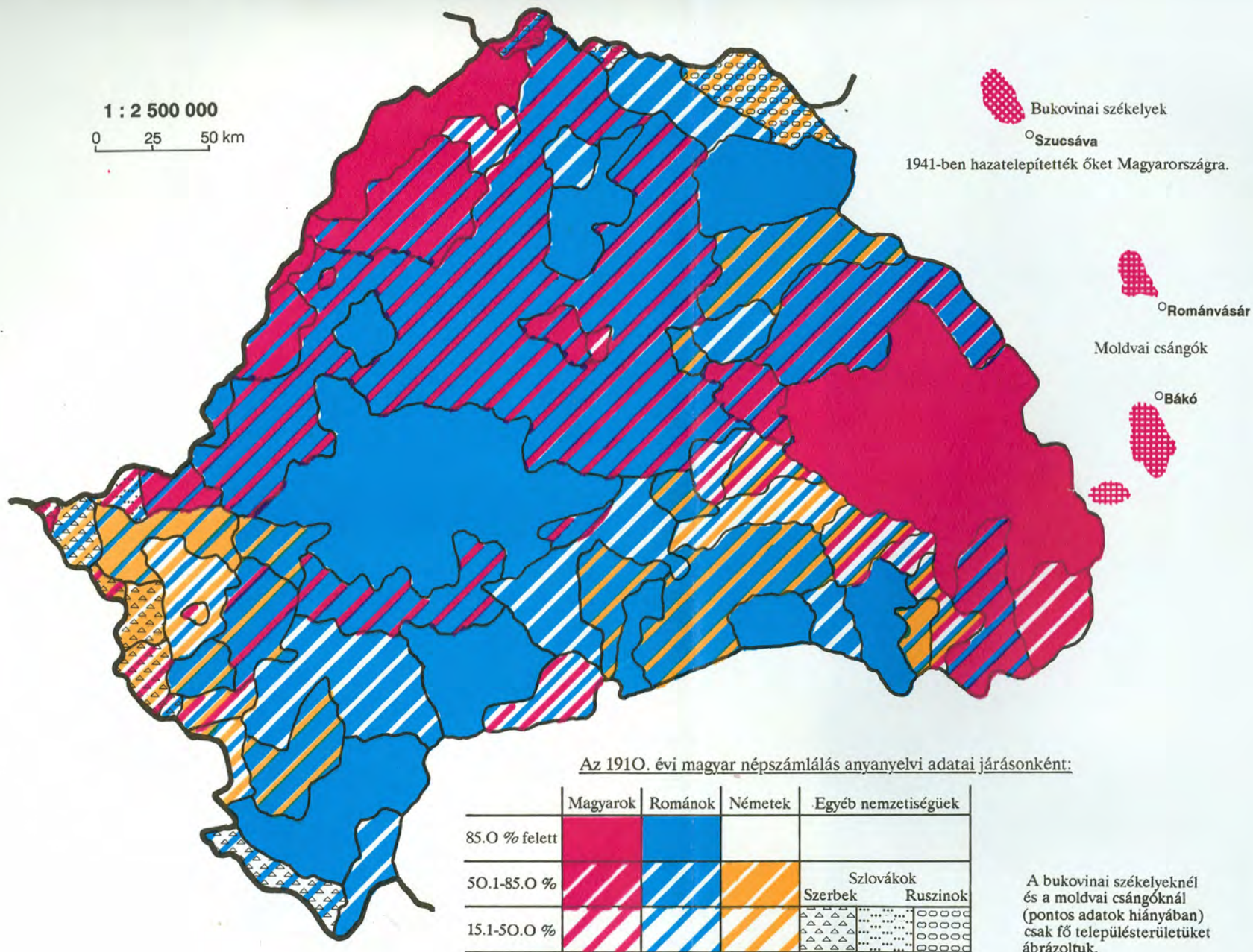
Kiadó: Magyarságkutató Intézet
Felelős kiadó: Juhász Gyula
Technikai szerkesztés: Benda István
Szedte: Szilágyi Judit Magyarságkutatás Programiroda
Szövegszerkesztés: Somogyi Levente

ERDÉLY FÖLDRAJZI TÉRKÉPE

1 : 2 500 000

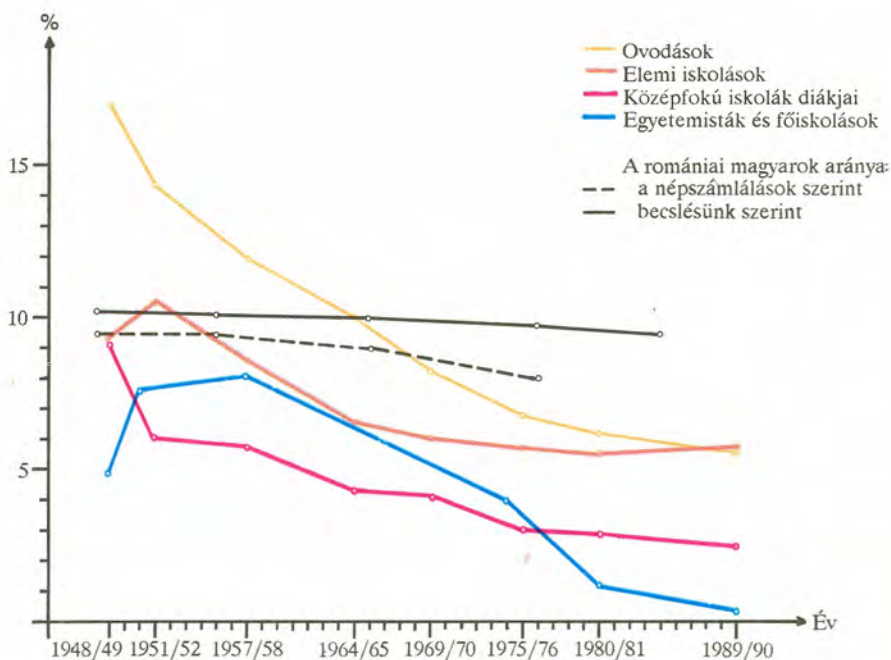
0 25 50 km

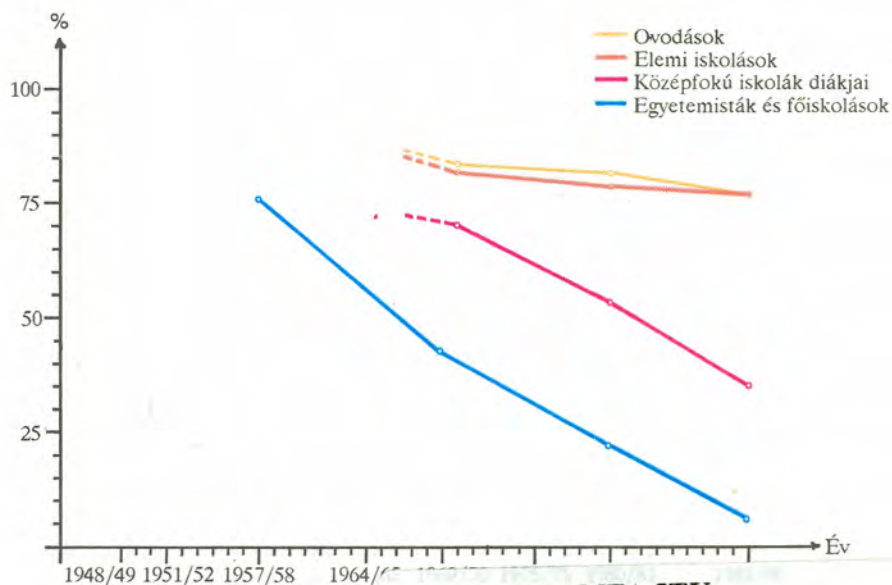
ERDÉLY NEMZETISÉGEI 1910-BEN

ERDÉLY KÖZIGAZGATÁSI TÉRKÉPE

AZ ÖSSZES ROMÁNIAI DIÁKBÓL MAGYAR NYELVEN TANULÓK ARÁNYA

A MAGYAR NEMZETISÉGŰ D

MTA ITK

A MAGYAR NYELVŰ C

00007523

A sorozatban megjelent:

Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467-1706.
I. – II. kötet. Szerk.: Benda Kálmán (1989)

Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl.
Szerk.: Fejős Zoltán – Küllös Imola

A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben.
Szerk.: Barabás Béla – Joó Rudolf.

Előkészületben:

A beregszászi magyar iskola története.

Tótkés István:
A református egyház élete 1945-től napjainkig.

Készült az EXPRINT Kft. gondozásában
90-1997 Pécsi Szikra Nyomda
Felelős vezető: dr. Farkas Gábor igazgató